

*časopis pre výskum slovenského jazyka*

Z OBSAHU

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Á. Kráľ, Intonácia oznamovacej vety ■ M. Majtán, Z vývinu staršej slovenskej lexiky (*ozora – zruta – ozruta*)

DISKUSIE A ROZHĽADY

J. Bosák, Inovácie v slovanských jazykoch a problematika ich štandardizácie ■ J. Kačala, O niektorých teoreticko-metodologických a osobnostných predpokladoch diskusie o spisovnom jazyku ■ M. Ološtiak, O prechýľovaní cudzích priezvisk v slovenčine

SPRÁVY A RECENZIE

Gramatická konferencia v Smoleniciach. N. Janočková – M. Šimková ■ Sympóziu o živote a dobe Michala Godru. S. Ondrejovič

KRONIKA

Doktor Ján Štibraný sedemdesiatnik. J. Mlacek

ROZLIČNOSTI

Výslovnosť mena *Timrava*. S. Ondrejovič



SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

# SLOVENSKÁ REČ

časopis  
pre výskum  
slovenského jazyka

orgán  
Jazykovedného ústavu  
Ľudovíta Štúra  
Slovenskej akadémie  
vied

HLAVNÝ REDAKTOR  
*Slavomír Ondrejovič*

VÝKONNÁ REDAKTORKA  
*Marta Zamborová*

REDAKČNÁ RADA  
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Miroslav Dudok, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Eugen Jóna, Monika Koncová, Rudolf Krajčovič, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ivor Ripka, František Ruščák, Ján Sabol, Daniela Slančová

REDAKCIA  
813 64 Bratislava, Panská 26

## OBSAH

### ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- Á. Kráľ, Intonácia oznamovacej vety  
.....  
257
- M. Majtán, Z vývinu staršej slovenskej lexiky (*ozora – zruta*  
–  
*ozruta*)  
.....  
278

### DISKUSIE A ROZHĽADY

- J. Bosák, Inovácie v slovanských jazykoch a problematika  
ich štandardizácie  
.....  
286
- J. Kačala, O niektorých teoreticko-metodologických a osob-  
nostných predpokladoch diskusie o spisovnom jazyku  
.....  
292
- M. Oľoštík, O prechyľovaní cudzích priezvisk v sloven-  
čine  
.....  
298

### SPRÁVY A RECENZIE

Gramatická konfe- rencia v Smo- leniciach.	..... .....	314
N. J a n o ě - k o v á – M. Š i m k o v á	KRONIKA Doktor Ján Štibraný sedemdesiatnik. J. M l a c e k .....	317
..... .....	ROZLIČNOSTI	
309 Simpóziu m o ž i v o t e a d o b e M i c h a l a G o d r u . S . O n - d r e j o v i ě	Výslovnosť mena <i>Timrava</i> . S. O n d r e j o v i ě ..... .....	319

## SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 66 – 2001  
ČÍSLO 5

Ábel Král'

### INTONÁCIA OZNAMOVACEJ VETY

KRÁL', Á.: Intonation of an Declarative Sentence. *Slovenská reč*, 66, 2001, No. 5, pp. 257 – 277. (Bratislava)

The author analyses speech intonation (melodious and intensity course – Fo, I) of modal type (neutral, asymptomatic) of an „affirmative (declarative) statement sentence“ in official Slovak language (graphical records 1 – 8 of the part B I). He finds a marked melodious (and also intensity) fall on the last rhythmical time of the affirmative statement utterance. The latter is referred to as „satisfying end melo-deme“ (conclusive cadence). The conclusive cadence signifies that an idea is achieved in a closed, formally finalised expression. One could state that it plays the role of a boundary marker.

The author compares the described speech melody course with a symptomatic intonation stereotype, that can be currently found in the oral expression of certain professional speakers of the Slovak

Broadcasting, Slovak Television, and namely the television programme Markiza. The consequence of such symptomatic intonation stereotype is a „forced style“, associated with dysfunctional and unnatural melodious „swinging“ (records 9 of the part B II), identified as an anomaly. It is documented by graphical records 1 – 9 of the part B II. Several particularities of this anomalous intonation are illustrated (points 1 – 7 of the part B II). In addition, the author specifies that the documented symptomatic intonation stereotype is a facultative (individual) variant, devoid of a specific communication functionality. It appears to be a disturbing element with regard to the neutrality of an announcement. In the concluding remark (part C) the author identifies the origin of this bad habit which leads to a spontaneously negative appreciation of the radio and television-mediated oral message by its audience.

## A. Všeobecná (teoretická) časť

### I. Úvodné poznámky

1. O intonácii, zvlášť o melódii slovenskej vety, jestvuje už dosť veľká literatúra. Začína sa A. Bernolákom a E. Štúrom. Poznatky o prozodických vlastnostiach slovenčiny však postupne významnejšie prehľadili až Š. Krčméry, E. Novák, H. Bartek, S. Petřík, V. Uhlár, J. Mihál, J. Stanislav, E. Pauliny, J. Ružička, M. Urbančok, F. Miko, J. Mistrík, v problematike prízvuku S. Ondrejovič, novšie najmä J. Sabol a J. Zimmermann (Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine, 1994). Krátky súhrn tejto problematiky je v knižke Fonetika a fonológia (Kráľ – Sabol, 1989).

Vývin slovenskej jazykovedy, najmä však normatívne a kodifikačné potreby spisovnej slovenčiny sa prejavili aj v tom, že – napriek uvedenému dlhšiemu radu autorov – o prozodických vlastnostiach slovenčiny sa písalo podstatne menej než o zvukových vlastnostiach menších jazykových jednotiek. Z okruhu fonetiky a fonológie sa pozornosť sústreďovala najmä na segmentálne prvky. Bádateľov odrádzala variabilnosť prozodických (suprasegmentálnych) javov. Práve táto fonetická variabilnosť nad úrovňou slova viedla dokonca k pochybnosti, či je vhodné a možné do kodifikačnej príručky spisovnej výslovnosti zaradiť aj kapitolu o jej prozodických vlastnostiach. Ortoepická komisia, ktorá schvaľovala návrh textu našej prvej kodifikačnej príručky spisovnej výslovnosti (Pravidlá slovenskej výslovnosti, Kráľ, 1984), sa nakoniec zhodla v tom, že v elementárnom rozsahu možno tento pokus urobiť. Proti tomuto kroku sa dodnes nevyslovili vážnejšie výhrady.

2. V slovenskej jazykovede zostávajú otvorené mnohé aktuálne otázky, medzi nimi aj otázky suprasegmentálnej fonetiky. Významný krok v tomto smere, a to práve aj aplikáciou novej technológie a metodiky, urobili J. Sabol a J. Zimmermann spomenutou knižnou štúdiou. Pozoruhodné však je, že ani po tejto vynikajúcej štúdií nemáme jednoznačnú odpoveď na zaujímavú a už dávnejšie aktualizovanú otázku, v akom vzťahu sú melódia a intenzita vo fenoméne slovenského prízvuku, resp. ktorý z týchto dvoch fyzikálnych parametrov zvuku je jeho primárnym nositeľom. Aj to hovorí o potrebe zintenzívniť štúdium fonetiky slovenčiny.

3. V nasledujúcej časti predkladáme naše prvé výsledky skúmania intonácie slovenskej vety využitím možností digitálnej techniky. Našu pozornosť tejto problematike si vynútil aj stav jazykovej kultúry slovenčiny, ktorý sa o. i. prejavuje v systematickej mediálnej deformácii intonácie najfrekvencovanejšieho modálneho typu vety – melódie neutrálnej oznamovacej vety.

## II. Základné pojmy a terminológia

1. Pod *intonáciou* rozumieme komplex suprasegmentálnych zvukových javov, ktoré charakterizujú ucelenú výpoveď. Je to komplex *prozodických vlastností* vety (výpovede). Patrí sem prízvuk, dôraz (citový dôraz – emfáza), melódia, prestávka, tempo, rytmus. Tento zvukový komplex vzniká tónovou, silovou a časovou moduláciou reči (porov. Král, 1984, s. 163n., Král – Sabol, 1989, s. 357n.). Výsledok vnímame aj ako istý (konkrétny) modálny typ výpovede: oznámenie, otázku, výzvu (rozkaz – želanie), zvolanie, a teda aj ako špecifický typ uspokojivej alebo neuspokojivej ukončenosti, resp. neukončenosti výpovede.

2. Zreteľne tvarované melodémy sú veľmi dôležitými signálmi pre prijímateľa. Umožňujú mu segmentovať správu a orientovať pozornosť v súlade so štruktúrou logickej stavby väčšieho výpovedného celku (komunikátu), so štruktúrou jeho jazykového formovania. Sú veľmi dôležitým psychologickým predpokladom na ľahké a bezporuchové vnímanie prijímaných správ, na dorozumievaciu i psychologickú zhodu medzi odosielateľom a prijímateľom: na orientáciu pozornosti prijímateľa dozadu (retencia prijatého, ak je myšlienka – výpoveď – otvorená a bude sa dopĺňať) alebo dopredu (ak myšlienka bola uzavretá a hovoriaci bude pokračovať novou myšlienkou). Ak zhoda nie je, prijímanie správy sa sťažuje: prijímateľ (počúvajúci) musí dodatočne meniť orientáciu svojej pozornosti s tým dôsledkom, že je oslabená jeho pozornosť na začiatku novej výpovede. V niektorých prípadoch môžu vznikáť vážne nedorozumenia (komunikačné poruchy).

Pravda je, že ak si hovoriaci osvojil chybný intonačný stereotyp, prijímateľ (počúvajúci) sa na tento stereotyp v priebehu komunikačného aktu adaptuje, lenže zasa s tým negatívnym dôsledkom, že jeho pozornosť je orientovaná aj na príznakovosť (zvláštnosť) reči hovoriaceho, čo je tiež rušivým činiteľom dorozumievania.

3. Signálová hodnota ustáleného spádu melódie na poslednom rytmickom takte neutrálnej výpovede je v tom, že poslucháč prijíma informáciu o ukončenosti oznámenia (vety), informáciu o formálnej úplnosti a obsahovej uzavretosti myšlienky, takže neočakáva jej nevyhnutné pokračovanie v rámci otvorenej vety (výpovede), ako je to v súvetí pred prestávkou, kde práve neprítomnosť uspokojivej končiacej melodémy je signálom neukončenosti a udržania pozornosti poslucháča „dozadu“, t. j. ako sa dotvorí načatá myšlienka.

4. Intonačný signál ukončenosti vety má aj dopĺňacia otázka, lebo v nej je signál otázky odoslaný (vyjadrený) lexikálne – nie je potrebný zvukový signál. Takáto výpoveď si však nevyhnutne žiada doplnenie (preto *dopĺňacia otázka*) formálne, obsahovo a intonačne samostatnou vetou, odpoveďou. Pretože táto odpoveď je oznámenie, prirodzene má *uspokojivú končiacu melodému*.

Ďalej sa sústreďíme na intonáciu oznamovacej vety.

### III. Neutrálna (bezpríznaťová) intonácia oznamovacej vety

1. Ako *neutrálnu* definujeme intonáciu takej oznamovacej vety (výpovede), ktorá nie je vo svojom melodickom a intenzitnom priebehu ovplyvnená (modulovaná) citovým vzrušením, zvukovými dôsledkami osobitného vzťahu hovoriaceho k počúvajúcemu ani signalizovaním príznakového postoja hovoriaceho k obsahu výpovede. Je to melódia, ktorá nie je ovplyvnená postojom hovoriaceho ku kontextu a nie je poznačená ani zvláštnymi vplyvmi z dorozumievacej situácie. Je to intonačná realita prototypu oznámenia, ktorým je hocijaká subjektívne „neangažovaná“ výpoveď.

Takými môžu byť jednoduché oznámenia ako:

Dnes končíme semester. – Zavolať všetkých priateľov. – Na horách sneží. – Prišli sme počas veľkej prestávky. – Predseda odovzdal list poslancom Národnej rady. – Prijemné predpoludnie vám žela Marián Jánošík. – Pri jeho počúvaní vás víta Marián Jánošík. – Pred pár minútami sa skončila tlačová beseda Slovenskej národnej strany. – V bratislavskom sídle Strany maďarskej koalície rokovala večera večer Koaličná rada.

Takými môžu byť aj zložitejšie výpovede (a súvetia):

Takmer v štvorstranovom liste Vladimír Palko podrobne mapuje základné fakty týkajúce sa Rudolfa Žiaka a činnosti oddelenia špeciálnych operácií. – Hoci ich stále fyzicky bolo dosť, výzvy predsedajúceho Pavla Hrušovského prezentovať sa pred hlasovaním o návrhu zákona, ktorým sa upravuje postup obce pri vymáhaní vynaložených finančných prostriedkov, naschvál ignorovali.

2. Melodické špecifikum takýchto (neutrálne intonovaných) viet spočíva v tom, že sa končia *charakteristickým poklesom melódie na poslednom rytmickom takte vety* (súvetia). Nie je pravda, že by intonačný priebeh celej oznamovacej vety mal byť klesajúci, t. j. postupne klesajúci od začiatku vety po jej koniec. Neplatí to najmä v dlhších vetách a v súvetiach. *Dôležitý je signál ukončenosti, ktorý nesie posledný rytmický takt ako prirodzené pokračovanie (uzavretie) tesne predchádzajúcej intonačnej perspektívy*. Takýto koncový signál oznámenia definujeme ako tzv. *uspokojivú končiacu melodému*, ako *konkluzívnu kadenciu* (porov. Kráľ, 1984, Kráľ – Sabol, 1989).

3. V zisťovacej otázke sa signál otázky vyjadruje osobitnou melodémou, tzv. *antikadenciou*, *neuspokojivou končiacou melódiou*, ktorá má opačný priebeh (je v opozícii) oproti uspokojivej končiacej melódii. *Melodéma zisťovacej otázky je stúpavá*. Podmienka formálnej úplnosti je aj v zisťovacej vete zachovaná, jej stúpavý intonačný priebeh však vnímame ako výzvu na odpoveď. Aj odpoveď na

získovacia otázku je oznámenie – intonuje sa s uspokojivou končiacou melodé-  
mou.

#### IV. Príznačková intonácia

1. V ostatnom čase čoraz častejšie počujeme zvláštny tvar melódie oznamova-  
cej vety. Niektorí pracovníci rozhlasu a televízie si osvojujú alebo si už osvojili  
veľmi *príznačkový intonačný stereotyp*: posledný rytmický takt vety alebo súvetia  
(výpovede) intonujú *so stúpavou alebo zdvihnutou rovnou melódiou, často aj so  
stúpajúcou, resp. neklesajúcou intenzitou*. Poslucháč má dojem vyzdvihnutia, aké-  
hosi „priklinovania“, niekedy až vyrazenia posledného slova (taktu) vety. „Vyz-  
dvihnutie“ (prominencia) posledného slova vety sa vníma vo vzťahu k bezpro-  
stredne predchádzajúcej slabike.

Intonačne príznačkový stereotyp na konci výpovede sa síce ponáša na signál  
neuspokojivej nekončiacej melódie, ale sa s ním nezhoduje. Z fonologického  
hľadiska je to nezávislý, fakultatívny, resp. individuálny variant, ktorému nemožno  
prisúdiť osobitnú jazykovú funkciu.

Keby toto príznačkové vyzdvihnutie malo intonačnú charakteristiku vetného  
prízvuku, prízvučná slabika posledného rytmického taktu by síce bola zvukovo  
prominentná (bola by signálom jadra výpovede), ale po nej (v prípade jednoslabič-  
ného prízvučného slova v rámci tohto slova) by nasledoval charakteristický melo-  
dický, resp. aj intenzitný pokles, ktorý by patril do triedy „uspokojivá končiacia  
melodéma“, „konkluzívna kadencia“.

2. Niektorí rozhlasoví a televízni profesionáli podobným intonačným stereoty-  
pom segmentujú aj dlhšie vety a súvetia. Ich intonácia sa vníma ako výrazný prí-  
značkový stereotyp, ktorý nie je v súlade s logickou stavbou výpovede. Vníma sa  
ako mechanické intonačné „hojdanie“, „spievanie“, ako nelogické „dávkovanie“,  
opakované „pridávanie“ krátkych, najmä však neucelených myšlienkových úsekov.  
Výpoveď prerušujú mechanické intonačné zdvihy („hojdanie“, „spievanie“, „dáv-  
kovanie“), no práve preto, že tieto „zdvihy“ nie sú v súlade s logickou stavbou  
(štruktúrou) výpovede, sú komunikačne prázdne, teda zbytočné, a preto aj rušivé.  
Celkový dojem je monotónnosť a plochosť ešte zdôraznená manierovou intonač-  
nou neuzavretosťou konca súvetia.

#### V. Technické parametre

1. Naš východiskový porovnávací materiál sme získali jednak nahrávkami pri-  
pravených textov, jednak zvukovým záznamom z vysielania Slovenského rozhlasu  
v Bratislave. Pripravené texty čítali (reprodukovali) viaceré osoby (muži aj ženy).  
Rozhlasové nahrávky pochádzajú od viacerých rozhlasových profesionálov – hlá-

satel'ov, redaktorov a moderátorov (mužov aj žien), ale aj od osôb, ktorých si k mikrofónu pozvali a s ktorými sa zhovárali rozhlasoví pracovníci.

Magnetofónový záznam sme po jeho transformovaní do digitálnej podoby akusticky analyzovali. Použili sme počítačové programy, ktoré sú dnes dostupné cez internet, a niektoré špeciálne upravené programy. V tejto štúdiu reprodukovujeme iba niektoré príklady.

Systematicky sme sledovali dva akustické parametre: *melódiu vety* (t. j. priebeh základného, hlasivkového tónu – *Fo*) a zmeny sily hlasu, čiže *intenzitu* – *I*. Na reprodukováných záznamoch je na vertikálnej osi *Fo* (frekvencia) v *Hz* alebo sila hlasu *I* (intenzita) v decibeloch – *dB*. Rozsah frekvenčnej škály a frekvenčná poloha záznamu na našich záznamoch závisia od polohy hlasu skúmanej osoby (ženské hlasy sú vo vyšších frekvenciách). Na vodorovnej osi je čas. Časové hodnoty sme však neanalyzovali.

Priebeh *Fo* a *I* zaznačujeme spojnicami medzi bodmi, ku ktorým priradujeme jednotlivé slabiky textu. Frekvenčné a intenzitné body predstavujú percepčne významnú hodnotu z väčšieho množstva meraných hodnôt počas výslovnosti (počas trvania) tej istej slabiky. Vyhýbali sme sa stotožneniu výšky, resp. sily slabiky s časovo krajnými hodnotami, t. j. s priebehom kriviek tesne po predchádzajúcej spoluhláske alebo pred nasledujúcou spoluhláskou. Ako je totiž známe, takéto zmeny (najmä zmeny výšky – *Fo*) súvisia aj s fenoménom koartikulácie, ktorú nepokladáme za percepčne významnú pri sledovaní melódie vety. (K pojmu *koartikulácia* porov. von Essen, 1966.)

2. Na ciele tejto štúdie nie je nevyhnutné reprodukovat' všetky merané hodnoty ani všetky číselné údaje o pohybe melódie a o zmene intenzity. Pripomínáme, že v našom prípade na vnímanie melodickej zmeny za percepčne významnú sa podľa niektorých autorov musí pokladať už aj zmena výšky o 1 Hz, na vnímanie sily hlasu (intenzity) zasa rozdiel 1 dB (Zwicker, 1975). Vo frekvenčnej polohe okolo 1000 Hz sa za percepčne významnú všeobecne pokladá zmena 2 – 3 Hz. Percepčne významné je trvanie signálu okolo 40 ms (Sabol – Zimmermann, 1994). V našom prípade bolo toto trvanie vždy vysoko prekročené. V nasledujúcich meraniach – pre úplnosť a presnosť – uvádzame aj namerané desatinné hodnoty.

## B. Materiálová (analytická) časť

### I. Neutrálna oznamovacia veta (uspokojivá končiaca melodéma)

#### Dokumentácia

Príklad č. 1: Oznamovacia veta Dnes končíme semester. (obr. Dnes)



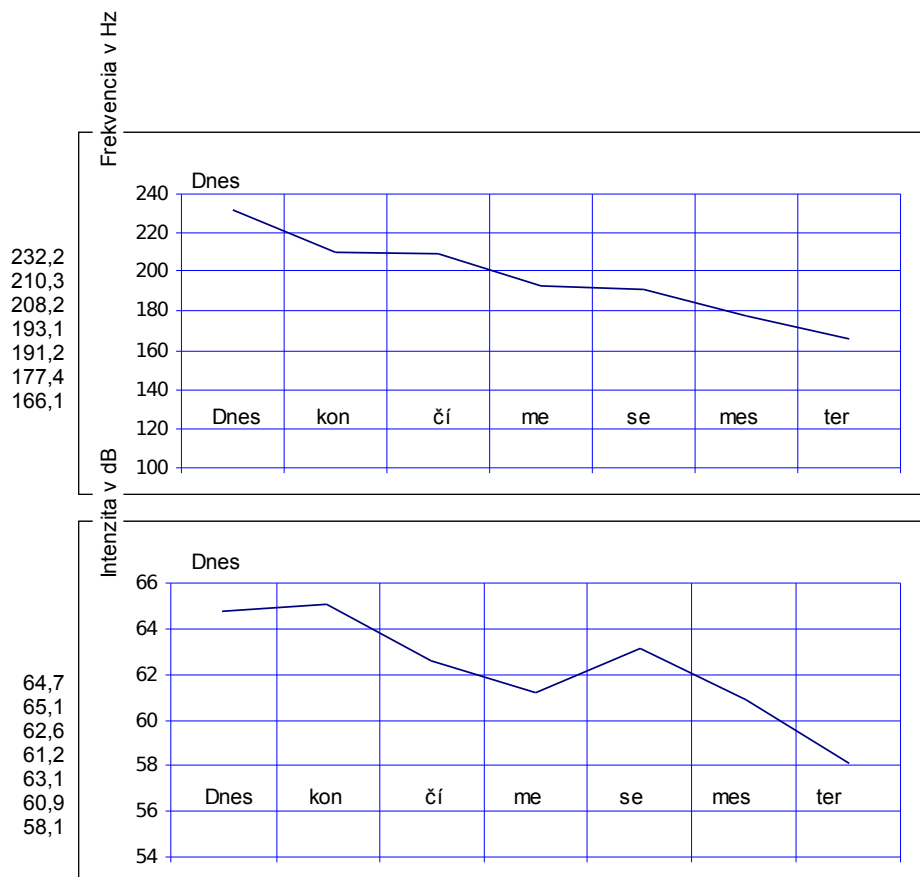
*Melódia* (Fo) sa pohybuje vo frekvenčnom rozpätí od 232,2 Hz na prvej slabike po 166,1 Hz na poslednej slabike ( $Mr = 232,2 - 166,1$  Hz). Melodický priebeh bol v tejto realizácii (vlnivo) klesajúci. Melodický pokles na poslednom takte, ktorý je rozhodujúcim signálom modálneho typu výpovede, sa pohyboval od 191,2 Hz po 166,1 Hz – mal frekvenčné rozpätie 25,1 Hz ( $Mkr = 25,1$  Hz).

*Intenzita* dosiahla maximum 65,1 dB (na slabike kon), minimum na 58,1 dB (na slabike ter;  $Ir = 65,1 - 58,1$  dB). Na poslednom takte bol pokles intenzity 5 dB ( $Ikr = 5$  dB).

Odposluch tejto vety (výpovede) ukazuje, že ju poslucháč vníma ako neutrálnu a melodicky uspokojivo ukončenú – s *uspokojivou končiacou melodémou* (resp. *melódiou*).

(Poznámka o motivácii symbolov:  $Mr$ ;  $Ir$  = melodické (intenzitné) rozpätie,  $Mkr$ ;  $Ikr$  = melodické (intenzitné) rozpätie *koncového úseku*, posledného rytmického taktu. Pri  $Mkr$ ,  $Ikr$  znakom – (mínus) označujeme pokles, znakom + (plus) stúpanie fyzikálneho parametra o príslušnú hodnotu. Slovné znenie viet zachytených vo vysielaní Slovenského rozhlasu neupravujeme.)

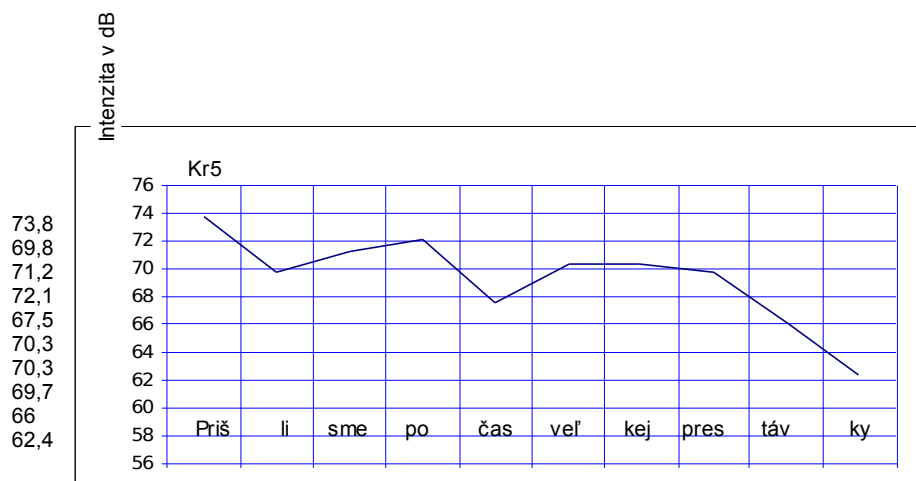
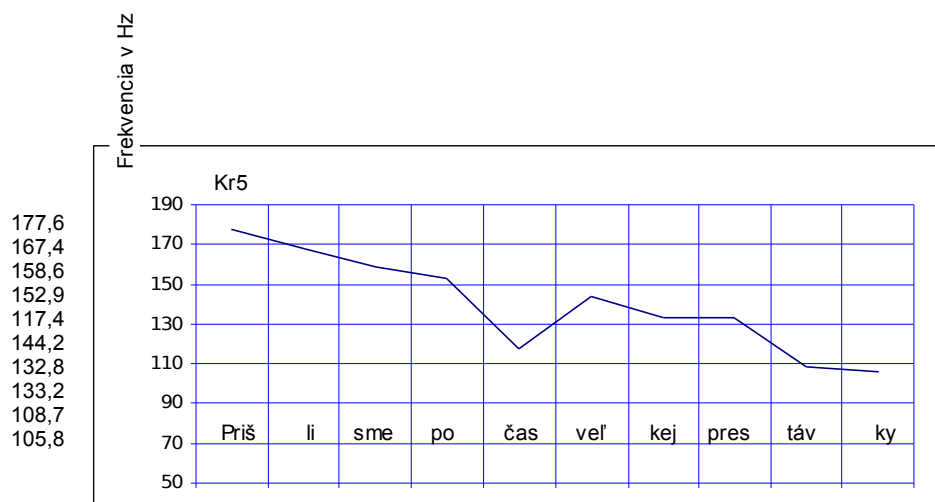
Meraný úsek vety (súvetia) vyznačujeme menším typom písma, nameraný úsek normálnym typom.



Príklad č. 1: Pre intonáciu vety Dnes končíme semester. sú teda charakteristické tieto parametre:

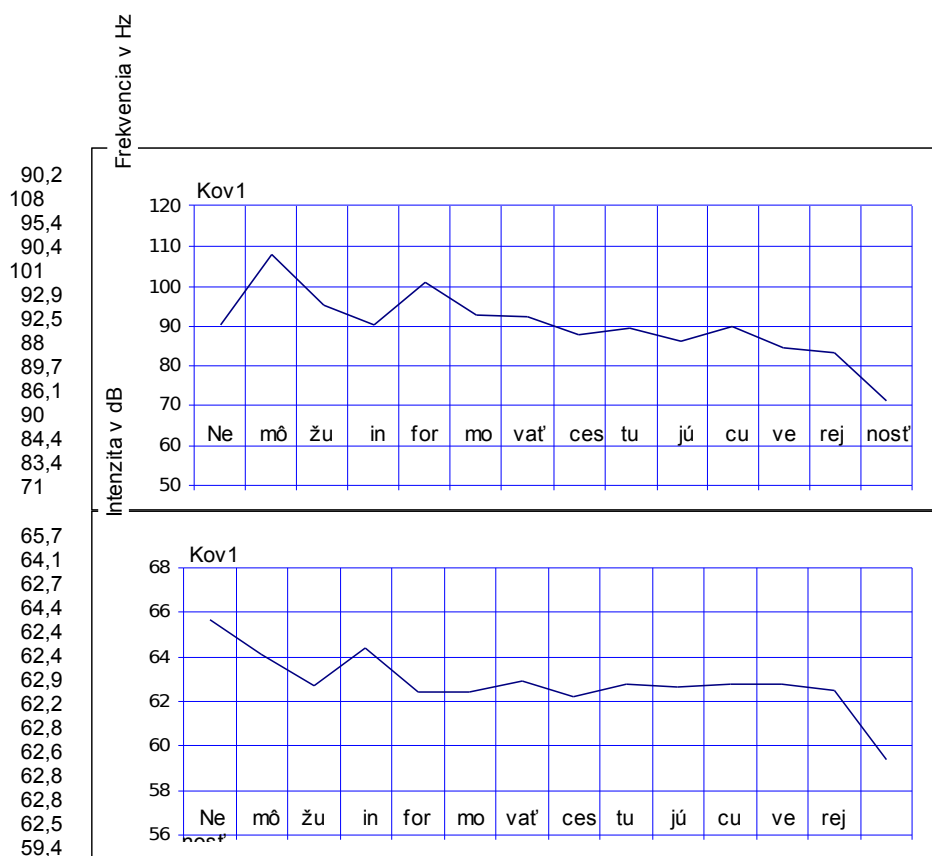
$M_r = 232,2 - 166,1 \text{ Hz}$      $M_{kr} = - 25,1 \text{ Hz}$  (*Fo klesá.*)

$I_r = 65,1 - 58,1 \text{ dB}$          $I_{kr} = - 5 \text{ dB}$  (*I klesá.*)



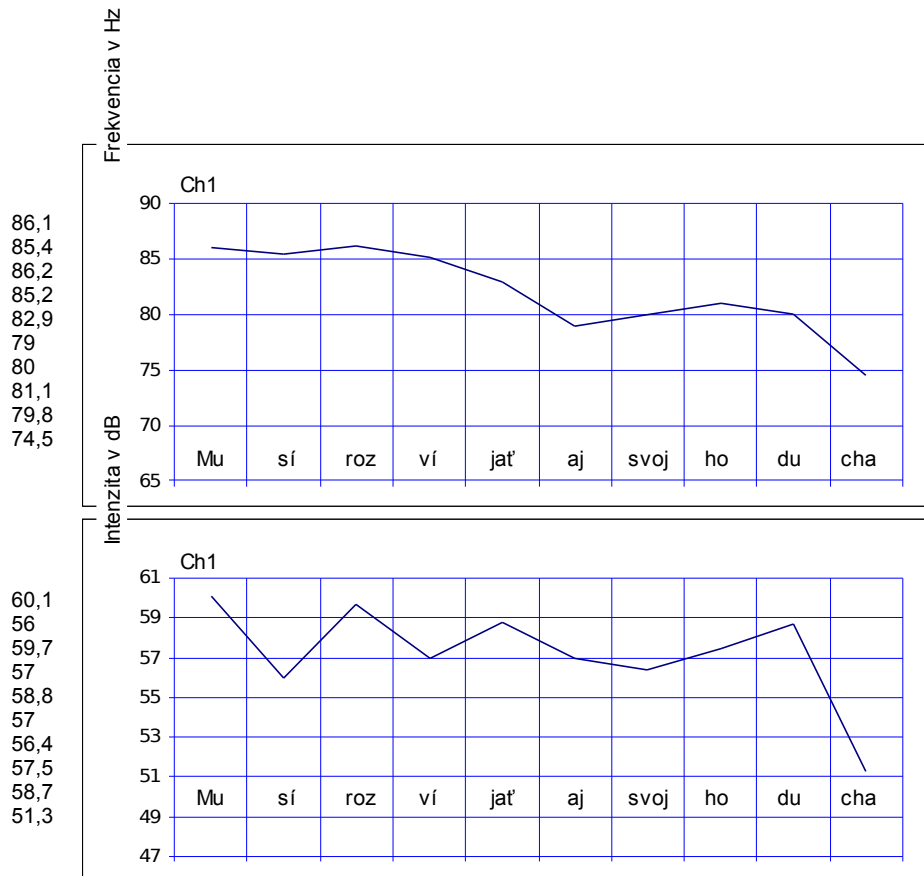
Príklad č. 2: Oznamovacia veta Prišli sme počas veľkej prestávky. (obr. Kr5)

Mr = 177,6 – 105,8 Hz    Mkr = – 27,4 Hz  
 Ir = 73,8 – 62,4 dB      Ikr = – 7,3 dB



Príklad č. 3: Oznamovacia veta Nemôžu informovať cestujúcu verejnosť (obr. Kov1)

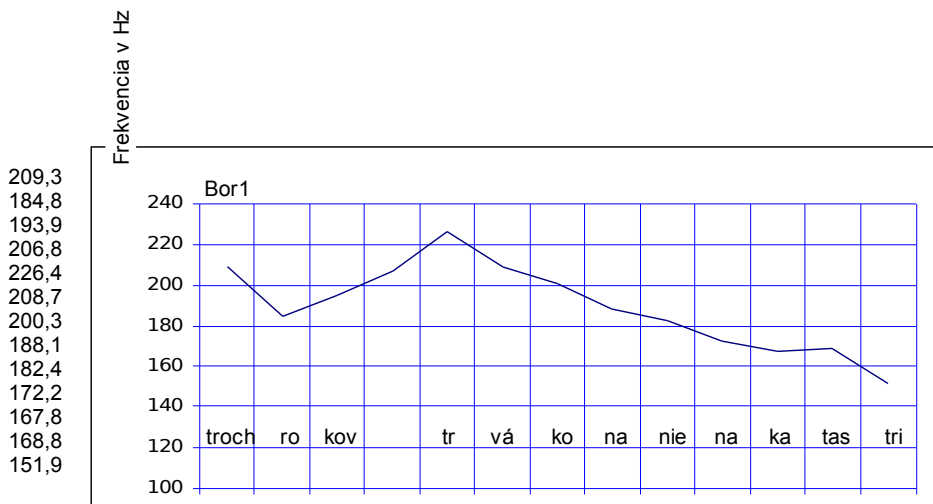
Mr = 108 – 71 Hz      Mkr = – 13,4 Hz  
 Ir = 65,7 – 59,4 dB    Ikr = – 3,4 dB

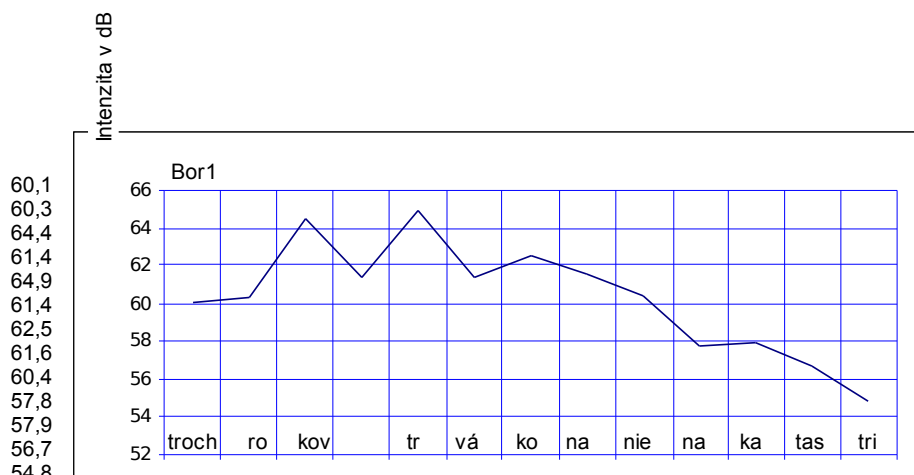


Príklad č. 4: Oznamovacia veta Musí rozvíjat' aj svojho ducha. (obr. Ch1)

$M_r = 86,1 - 74,5 \text{ Hz}$       $M_{kr} = - 5,3 \text{ Hz}$

$I_r = 60,1 - 51,3 \text{ dB}$       $I_{kr} = - 7,4 \text{ dB}$



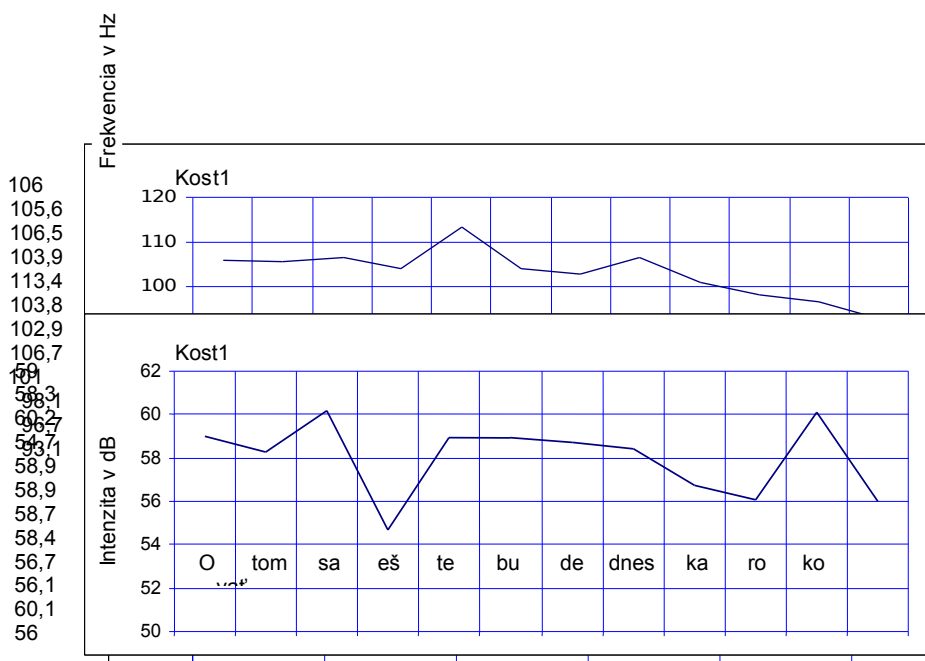


Príklad č. 5: Oznamovacia veta (Až do rozsahu) troch rokov trvá konanie na katastri. (obr. Bor1)

$M_r = 241 - 151,9 \text{ Hz}$      $M_{kr} = - 15,9 \text{ Hz}$

$I_r = 64,9 - 54,8 \text{ dB}$      $I_{kr} = - 3,1 \text{ dB}$

Príklad č. 6: Oznamovacia veta 'O tom sa ešte bude dneska rokovať.' (obr. Kost1)



Mr = 113,4 – 93,1 Hz    Mkr = – 5 Hz  
 Ir = 60,2 – 54,7 dB    Ikr = – 0,1 dB, resp. (+ 4, – 4,1)

### Záver o melodéme neutrálnej oznamovacej vety

Melodéma neutrálnej oznamovacej vety sa vyznačuje výrazným melodickým poklesom (spádom). Dokumentujú to najmä príklady č. 1, 2, 3, 5. Melodický pokles býva sprevádzaný aj poklesom intenzity.

Intenzitná zmena môže byť menšia, resp. nemusí byť prítomná. Tak je to v našom príklade č. 6, kde vnútri posledného rytmického taktu intenzita stúpne o 4 dB a vzápätí klesne o 4,1 dB. Tento príklad tvorí prechodnú skupinu medzi neutrálnou oznamovacou vetou (jej signál v tomto prípade nesie primárne melodický priebeh) a príznakovou oznamovacou vetou (tento signál zasa nesie silné zvýšenie intenzity). Zvýšenie intenzity vnútri tohto taktu sa podobá na „dotlačaný“ záver oznamovacej vety.

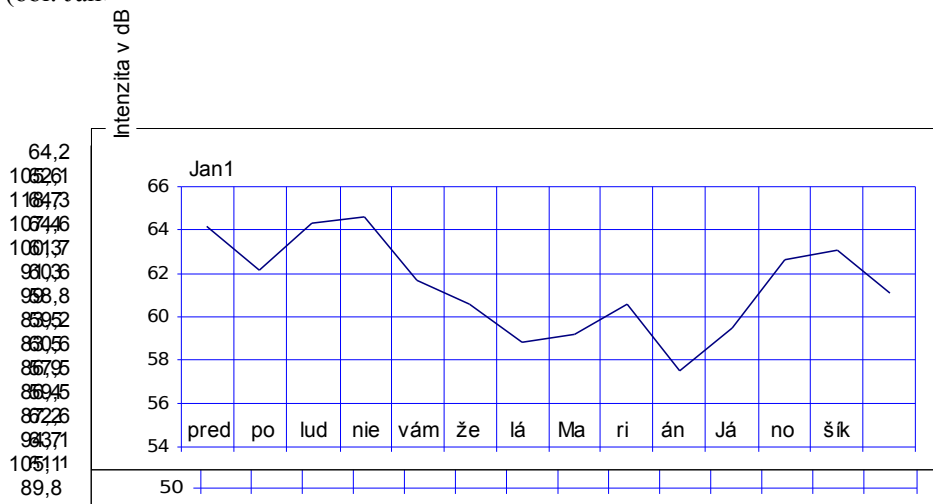
Príklady č. 1 a 4 zachytávajú fenomén *vetného prízvuku*, ktorý sa prejavuje najmä zvýraznením prízvučnej slabiky posledného rytmického taktu. V príklade 1 je vetný prízvuk slabý a nesie ho iba intenzita (oproti predchádzajúcej neprízvučnej slabike stúpla intenzita na nasledujúcej prízvučnej slabike o 1,9 dB). V príklade 4 je vetný prízvuk silnejší – jednoznačnejší. Signalizujú ho obidva akustické parametre: Melodický zdvih od slabiky (spojky) aj po slabiku ho (o 2,1 Hz) a sila hlasu – od slabiky svoj po slabiku du (o 2,3 dB). Príznačné je, že *v oboch prípadoch s vetným prízvukom melódia, ale aj intenzita, vnútri posledného rytmického taktu klesajú – nesú jednoznačný signál uspokojivého zakončenia výpovede.*

Naše príklady ukazujú, že *uspokojivá končiaca melodéma je v slovenčine vždy signalizovaná práve výrazným poklesom melódie – poklesom Fo. Ten je podľa našej dokumentácie rozhodujúci. Odôvodnene sa teda používa termín melodéma. Pokles intenzity pri uspokojivej končiacej melodéme (ak na poslednom slove vety nie je vetný prízvuk) je fyziologicky prirodzený. Dopĺňa a zosilňuje signál ukončenosti.*

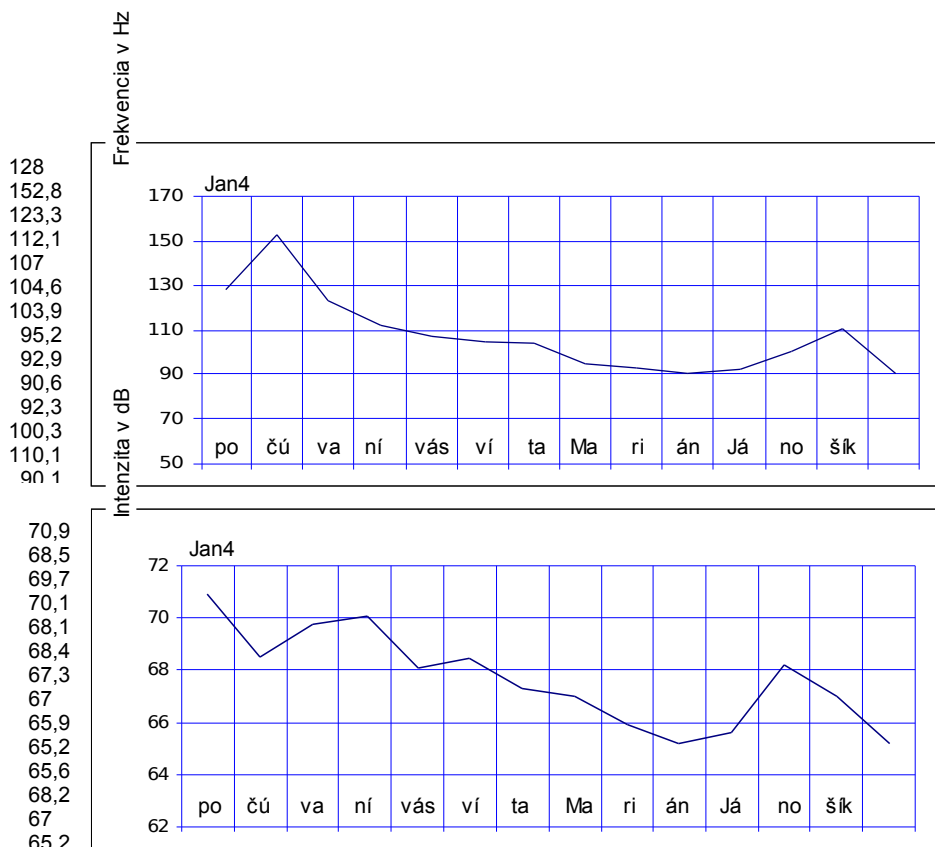
## II. Príznaková oznamovacia veta (chybná neuspokojivá nekončiaca melodéma)

### Dokumentácia

Prík 1 č. 1: Oznamovacia veta: (Príjemné) predpoludnie vám želá Marián Jánošík.  
 (obr. Jan



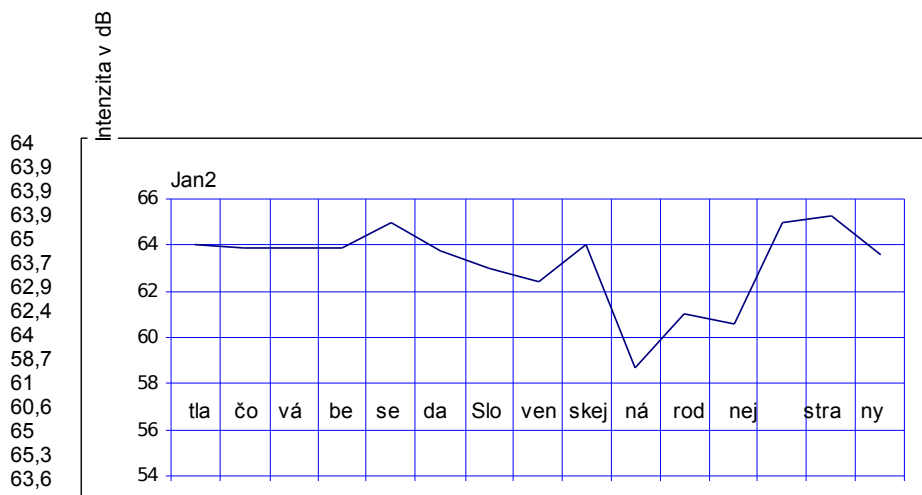
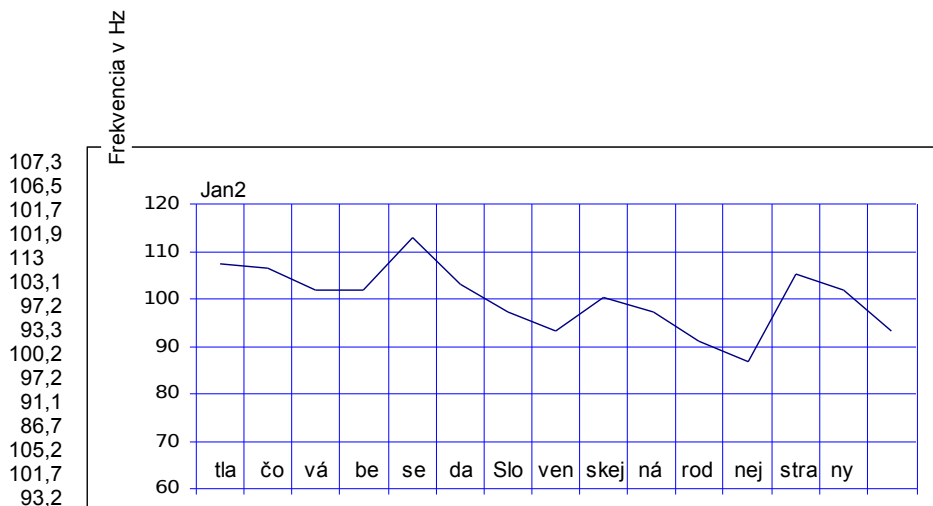
Mr = 118,7 – 83,5 Hz    Mkr = + 17,9, resp. + 18,7 Hz  
 Ir = 64,6 – 57,5 dB    Ikr = + 3,6, resp. + 5,6 dB



Príklad č. 2: (Pri jeho) počúvaní vás víta Marián Jánošík. (obr. Jan4)

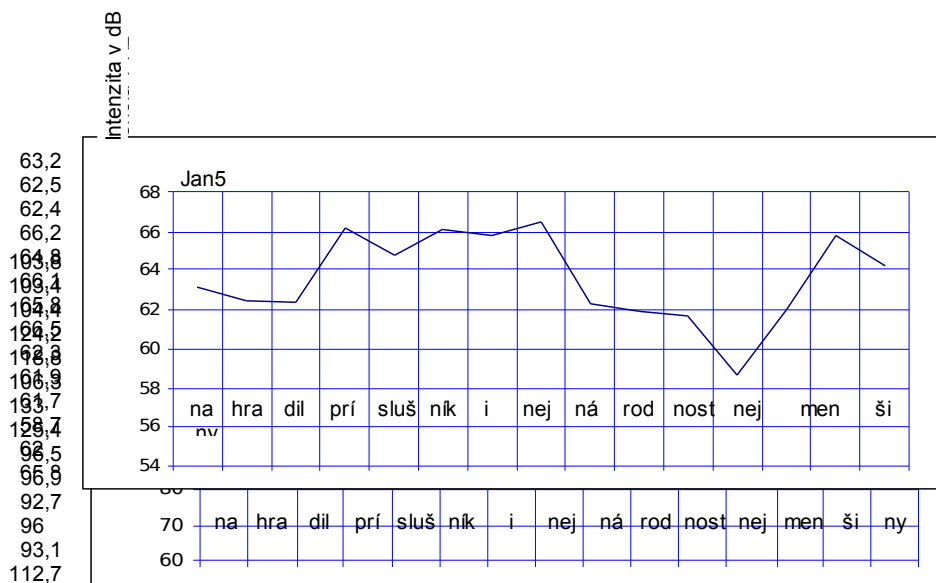
Mr = 152,8 – 90,6 Hz    Mkr = + 17,8, resp. + 19,5 Hz  
 Ir = 70,9 – 65,2 dB    Ikr = + 2,6, resp. + 3 dB





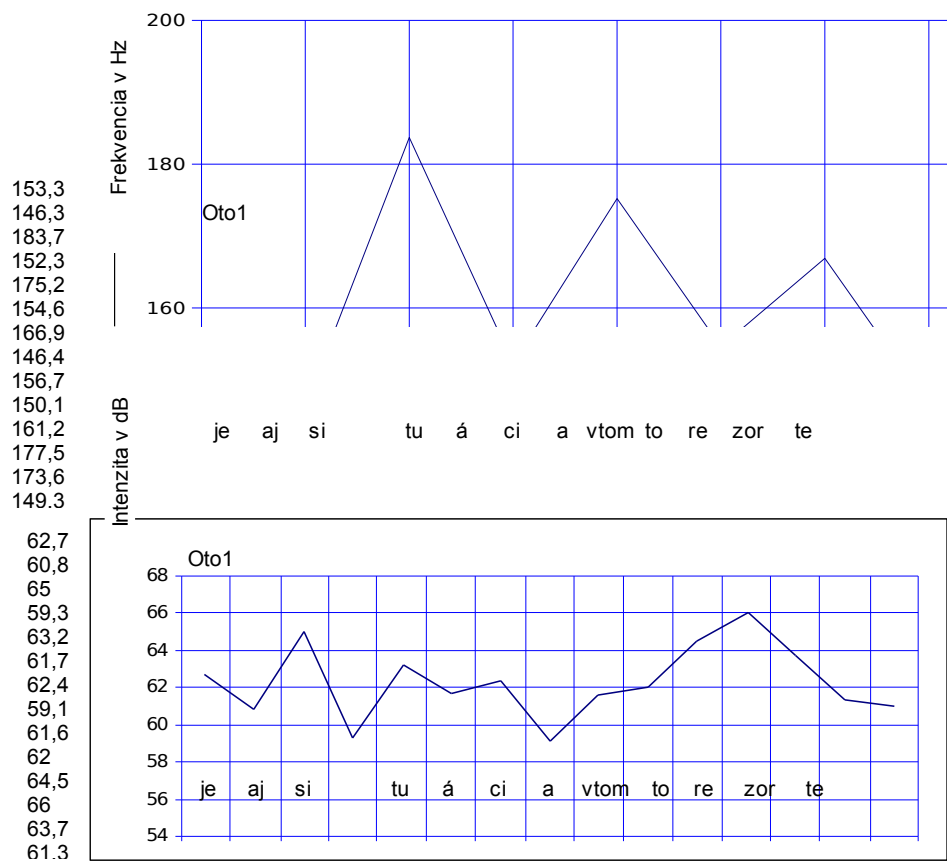
Príklad č. 3: (Pred pár minútami sa skončila) tlačová beseda Slovenskej národnej strany. (obr. Jan2)

Mr = 113 – 101,7 Hz      Mkr = – 3,5, resp. + 18,5 Hz  
 Ir = 65,3 – 58,7 dB      lkr = + 0,3, resp. + 4,7 dB



Príklad č. 4: (Esenes navrhne, aby Pála Csákyho vo funkcii vicepremiéra) nahradil príslušník inej národnostnej menšiny. (obr. Jan5)

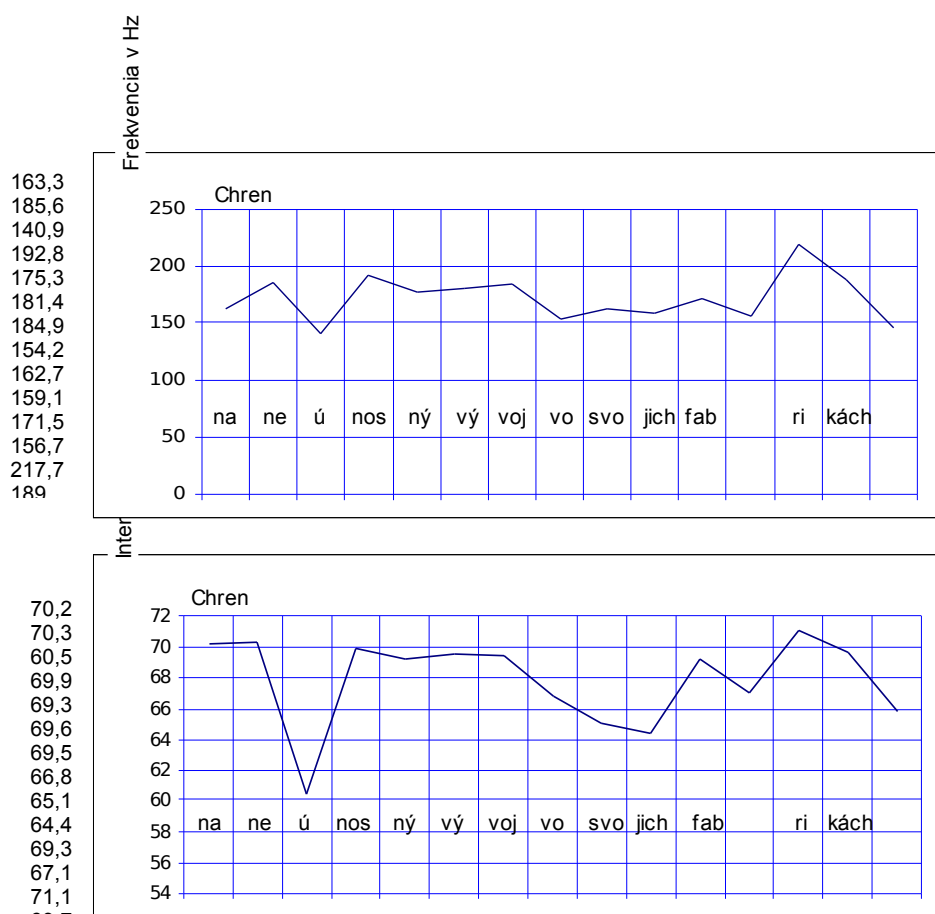
Mr = 133 – 92,7 Hz      Mkr = + 19,6, resp. + 16,7 Hz  
 Ir = 66,5 – 61,7 dB      lkr = + 3,8, resp. + 7,1 dB



Príklad č. 5: (Programové vyhlásenie vlády v oblasti školstva nemožno nazvať inak ako rozpačité.) (A rozpačitá) je aj situácia v tomto rezorte. (obr. Oto1)

$M_r = 183,7 - 146,3 \text{ Hz}$      $M_{kr} = + 16,3, \text{ resp. } + 27,4 \text{ Hz}$

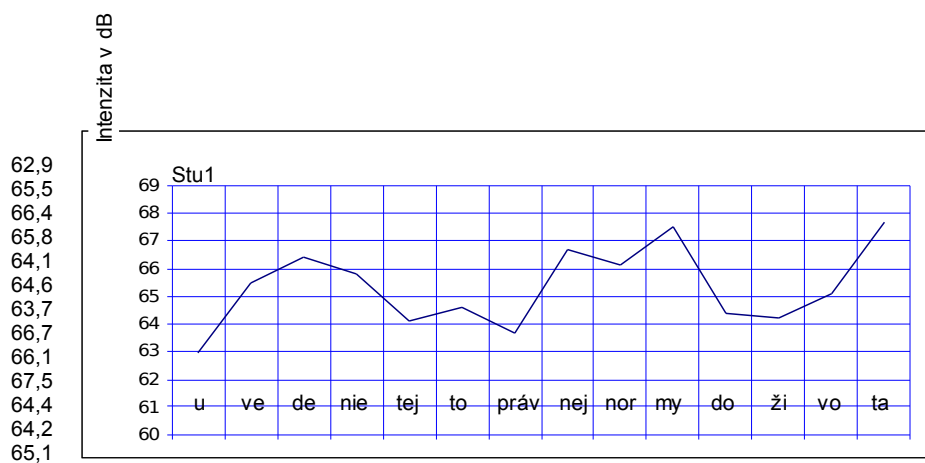
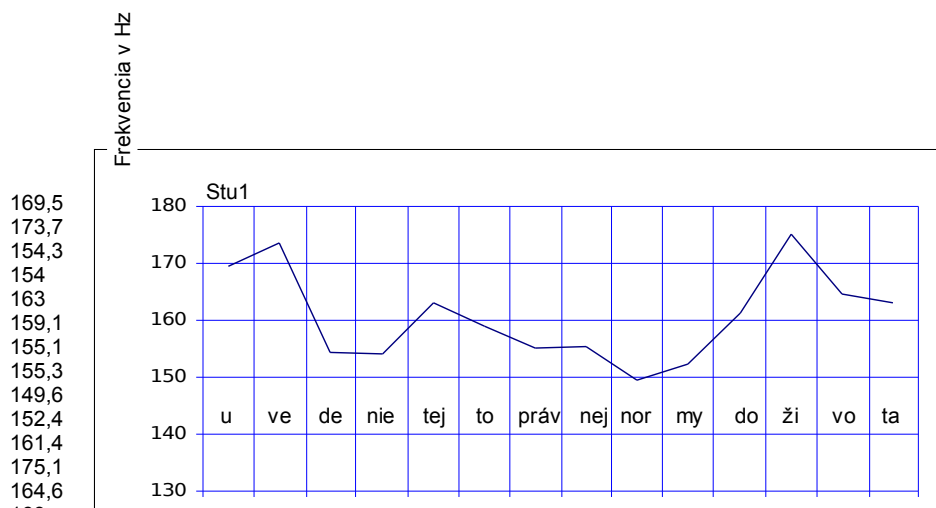
$I_r = 66 - 59,1 \text{ dB}$              $I_{kr} = + 1,5, \text{ resp. } + 4 \text{ dB}$



Príklad č. 6: (Upozorňovali) na neúnosný vývoj vo svojich fabrikách. (obr. Chren)

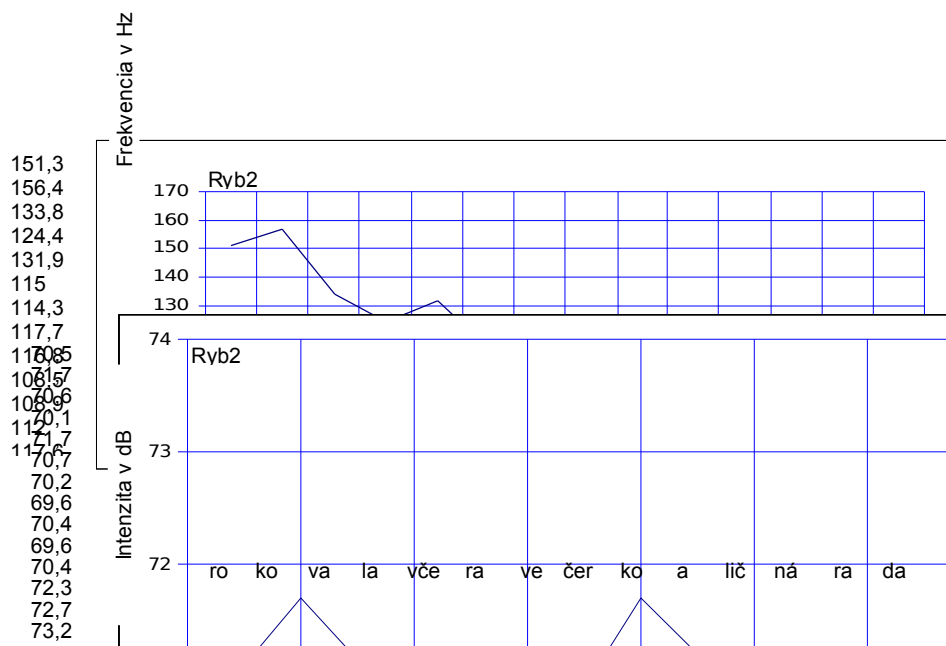
$M_r = 217,7 - 140,9 \text{ Hz}$      $M_{kr} = + 46,2, \text{ resp. } + 58,6 \text{ Hz}$

$I_r = 71,1 - 60,5 \text{ dB}$        $I_{kr} = + 1,8, \text{ resp. } + 6,7 \text{ dB}$



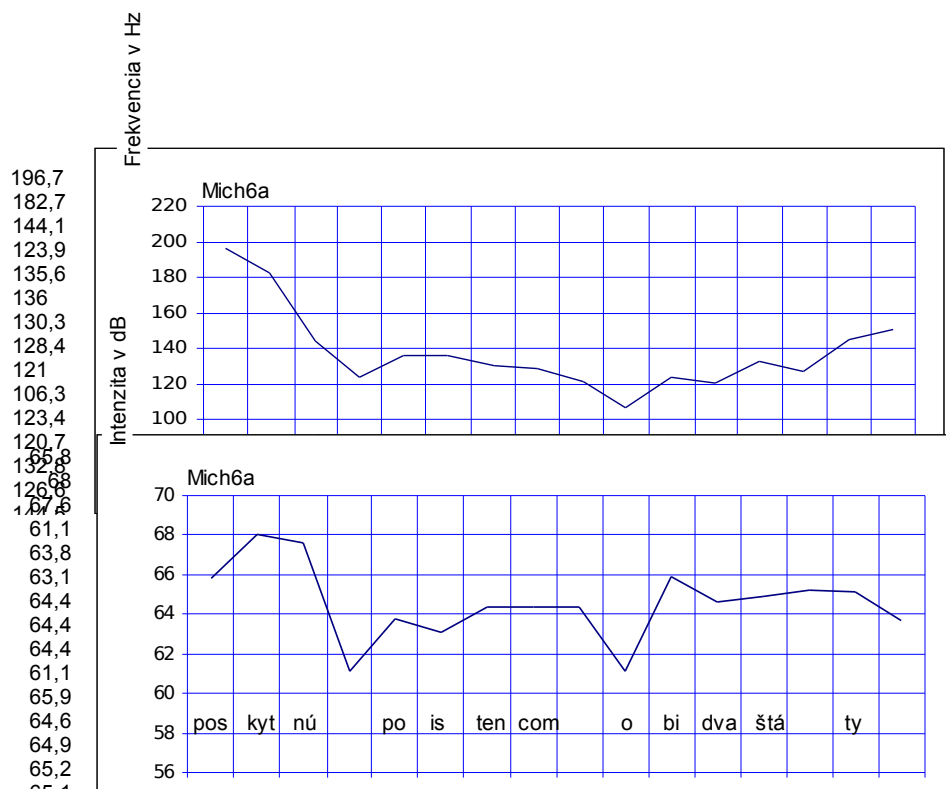
Príklad č. 7: (To je totiž odhadovaná cena, potrebná na) uvedenie tejto právnej normy do života. (obr. Stu1)

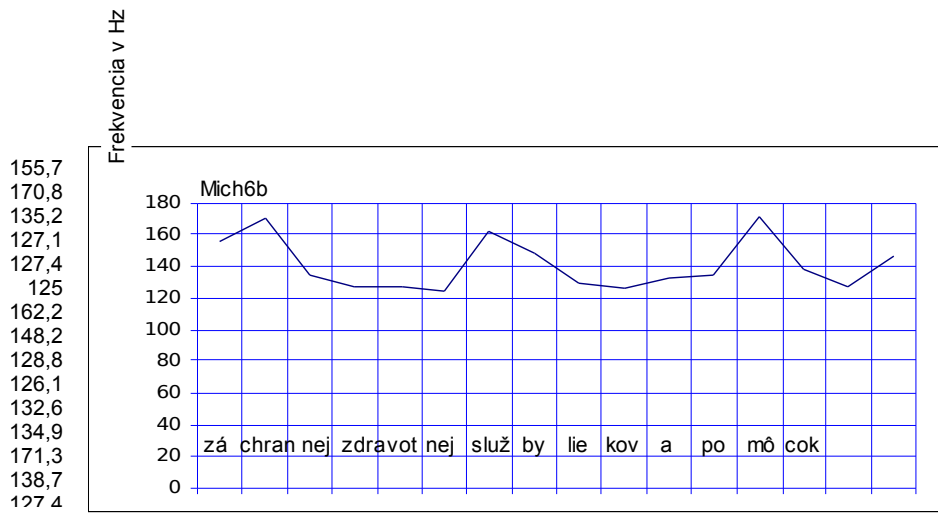
Mr = 175,1 – 149,6 Hz    Mkr = + 13,7, resp. + 22,7 Hz  
 Ir = 67,7 – 62,9 dB      Ikr = + 3,3, resp. + 0,2 dB

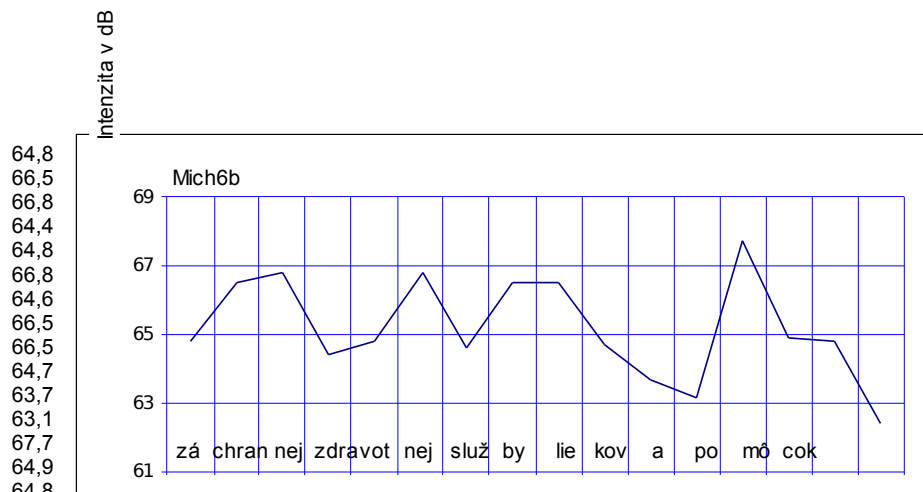


Príklad č. 8: (V bratislavskom sídle Strany maďarskej koalície) rokovala včera večer Koaličná rada. (obr. Ryb2)

Mr = 156,4 – 108,5 Hz    Mkr = + 9,1, resp. +14,7, resp. + 18,2 Hz  
 Ir = 72,7 – 73,2 dB      Ikr = + 0,5, resp. + 0,9, resp. + 3,6 dB







Príklad č. 9: (Tým podstatným je fakt, že akútnu starostlivosť, vrátane dopravy,) záchranej zdravotnej služby, liekov a pomôcok, (predpísaných a vydaných v rámci neodkladnej zdravotnej starostlivosti,) poskytnú poistencom obidva štáty. (obr. Mich6a, Mich6b)

Toto súvetie uvádzame ako exemplárny príklad nefunkčného, rušivého intonačného stereotypu s typickým, logicky neodôvodneným intonačným zdvihom na konci súvetia (výpovede).

Koncový úsek súvetia: ...poskytnú poistencom obidva štáty. (obr. Mich6a)

$$\begin{aligned} M_r &= 196 - 106,3 \text{ Hz} & M_{kr} &= + 11,7, \text{ resp. } + 38,2 \text{ Hz} \\ I_r &= 68 - 61,1 \text{ dB} & I_{kr} &= + 0,2, \text{ resp. } + 4 \text{ dB} \end{aligned}$$

V tomto súvetí je okrem toho spolu 10 stereotypných a nefunkčných intonačných zdvihov. Nesú ich slabiky podstat, starost, dopra, záchran, služ, mô, vyda, neod, starost, poskyt. Z úsporných dôvodov uvádzame iba jeden záznam v takej podobe, ktorá je ako grafické zobrazenie ľahko porovnateľná s predchádzajúcou dokumentáciou, a to úsek ...záchranej zdravotnej služby, liekov a pomôcok... (obr. Mich6b)

$$\begin{aligned} M_r &= 171,3 - 125 \text{ Hz} \\ I_r &= 67,7 - 63,1 \text{ dB} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{úsek záchran} & \quad M_{kr} = + 15,1, \text{ resp. } + 39,6 \text{ Hz} \\ & \quad I_{kr} = + 1,7, \text{ resp. } + 2,6 \text{ dB} \\ \text{úsek služby} & \quad M_{kr} = - 14, \text{ resp. } + 37,2 \text{ Hz} \\ & \quad I_{kr} = + 1,9, \text{ resp. } - 0,3 \text{ dB} \end{aligned}$$

úsek pomôcok Mkr = + 36,4, resp. + 38,7 Hz  
Ikr = + 4,6, resp. + 4 dB

### Zvláštnosti príznakovej intonácie

1. Ak sa počas výslovnosti jednej slabiky Fo výraznejšie mení, uvádzame k nej dve alebo aj tri frekvenčné polohy (napr. slabika kov v príklade č. 5 časti BI, slabika šik v príklade č. 1 a slabika te v príklade č. 5 časti BII).

2. Posledná slabika vety (slabika bezprostredne pred prestávkou) môže byť predĺžená (porov. príklad č. 5) a priebeh Fo môže mať krátky úsek klesania aj v tých prípadoch, ktoré sme uviedli ako príklady na chybnú intonáciu (porov. príklady č. 1, 2, 3, 5, 6, 9). Predlžovanie poslednej slabiky je typické pre prípady príznakovej intonácie, a to aj v príkladoch, kde výraznejšia zmena frekvencie Fo nebola, takže sme polohu Fo zaznačili iba jedným meracím bodom. (Príklad č. 7: Koncové a v slabike ta bolo dlhšie o viac než 30 % oproti á v slabike práv.) Dôležité je, že v týchto prípadoch sama posledná slabika o melodickom (percepčne signifikantnom) charaktere posledného rytmického taktu vety nerozhoduje. Potvrdili to posluchové testy. Krátky pokles je prekrytý (maskovaný) práve výrazným stúpaním na predchádzajúcej slabike alebo na predchádzajúcich slabikách posledného rytmického taktu. Je to iba prirodzené doznenie hlasu. Preto túto poslednú nameranú a na grafoch reprodukovанú hodnotu v nasledujúcich interpretáciách neberieme do úvahy. Okrem toho klesanie (zmenšovanie) jedného fyzikálneho parametra môže byť neutralizované stúpaním druhého parametra a frekvenčná poloha poslednej slabiky môže byť podstatne vyššie než najbližšie predchádzajúce minimum (porov. príklad č. 7). To je veľmi dôležité pre sluchový vnem intonačného charakteru vety.

3. Chybná neuspokojivá nekončiaca melodéma sa ostro vníma v kontakte s tesne predchádzajúcou slabikou, lebo práve medzi ňou a koncovým rytmickým taktom často vzniká intonačný zlom. Preto ďalej pridávame i výpočet, v ktorom sa berie do úvahy aj táto predchádzajúca slabika (uvádzame ho skratkou *resp.*). Inak by sme sluchovo signifikantný signál intonačného zlomu vo viacerých prípadoch nezachytili. Veľmi významný je tento zlom v príkladoch č. 3 a 5.

4. Časté sú prípady postupného zvyšovania tónu a sily na väčšom úseku konca vety – už pred posledným rytmickým taktom (porov. príklad č. 8).

5. Ak je v takýchto príznakových a chybných vetách posledný rytmický takt troj- a viacslabičný, charakteristický melodický zdvih a intonačný vrchol býva na druhej alebo tretej slabike od konca (porov. príklady č. 4, 5, 6, 7; v príklade č. 7 ide o predložkové spojenie – melodické maximum je na druhej slabike od začiatku rytmického taktu, na tretej od jeho konca). Práve tento výrazný vrchol vnútri posledného rytmického taktu (nie nasledujúce event. klesanie) rozhoduje o intonačnom



charaktere koncového úseku výpovede – on je nositeľom *neuspokojivej nekončiacej (príznačkovej a chybnjej) melodémy*.

6. Graficky zachytávame iba časť dlhšej vety (súvetia), lebo pri počte 20 a viac slabík sa záznam stáva málo inštruktívnym. Preto v príklade č. 9 samostatne reprodukovujeme dve časti súvetia.

7. Pri interpretácii týchto grafických záznamov treba vždy brať do úvahy aj tendenciu intenzitného priebehu. Inak by mohli vzniknúť nedorozumenia pri ich porovnávaní so záznamami viet s vetným prízvukom a dôrazom.

### C. Záverečné poznámky

1. Naše príklady sú z vysielania Slovenského rozhlasu. Módny zlozvyk príznakovkej intonácie prenikol aj inde. Napríklad občania Bratislavy (tí, čo zájdu na nákupy do obchodného domu Tesco) môžu príznakovú intonáciu počuť aj vo zvukových informáciách tohto obchodného domu.

2. Uviedli sme niekoľko príkladov intonácie jednak neutrálnej a jednak príznakovkej (chybnjej) oznamovacej vety v spisovnej slovenčine. Reprodukované grafy a číselné údaje naznačujú, že touto vstupnou (úvodnou) štúdiou o intonácii oznamovacej vety v slovenčine sa uvedená problematika zďaleka nevyčerpa. Treba zbierať ďalší materiál, zjemit' váhy posudzovania a využiť aj metódy štatistiky. Treba určiť kritickú hranicu medzi fyzikálnymi parametrami neutrálnej a príznakovkej intonácie a definovať vzťah medzi podielom melódie a intenzity na výslednom sluchovom dojme. Túto tému treba spracovať monograficky. To však neznačí, že by tu uvedené pozorovania, analýzy a z nich urobené závery – tak ako sme ich formulovali – neboli spoľahlivé.

3. *V tejto štúdiu nám išlo predovšetkým o to, aby sme uviedli objektívne fakty o tom, čo už dávnejšie kritizujeme ako chyby jazykovej kultúry v oblasti intonácie slovenskej vety v Slovenskom rozhlase, v Slovenskej televízii a v Markíze.*

Štúdiu venujeme rozhlasovým a televíznym pracovníkom a chceli by sme ňou k bádateľskej práci inšpirovať aj učiteľov fonetiky na našich filozofických a filologických fakultách i mladých vedeckých pracovníkov.

4. Príklady, ktoré sme uviedli, nie sú ojedinelé a moderátorka (redaktorka) označená písmenami *Mich* nie je jediná, ktorá si osvojila taký intonačný stereotyp, aký dokladá príklad č. 9. Zlozvyk takejto intonácie (intonácie „hojdačiek“ vnútri vety a súvetia) sa už stáva akýmsi rozhlasovým (resp. aj televíznym) štýlom. Zhoršuje sa chybnou intonáciou na konci vety pred prestávkou. Tento zlozvyk vznikol bezduchou imitáciou toho, čo si daktori rozhlasoví a televízni pracovníci všimli v neslovenských prejavoch cudzích rozhlasových a televíznych staníc a povýšili to na vzor pre seba. Podľahli banálnemu omylu, lebo intonáciu cudzieho jazyka (resp. v cudzom jazyku) očividne interpretovali ako univerzálny rozhlasový a televízny interpretačný a prednesový (moderný) štýl. Toto nedorozumenie pravdepodobne spôsobilo, že slovenčinu

– „odev, ktorého nevieme cenu“ – kazia cudzími javmi, ktoré pôsobia ako zbytočné a rušivé čačky a dakedy vytvárajú dojem nátlaku alebo zdanlivej ľúbivosti.

Bolo by smutné, keby sa naši „profesionáli slova“ oproti všetkým, čo nepracujú v rozhlase a televízii, cítili nedotknuteľní, keby boli aj ďalej neprístupní na poučenia, ktoré sa im dobromyseľne a s vedeckou znalosťou veci pokúšajú sprostredkovať tí, čo rozhlasové a televízne hviezdy nie sú.

K našim upozorneniam sa doteraz, žiaľ, nevšímavo postavilo aj vedenie Slovenského rozhlasu.

5. Núkajú sa otázky: Máli sa nám azda (aj rozhlasu a televízii) a všetkým, čo toto tolerujú, naša materinská reč? Chceme ju nasilu prerábať, vraj „modernizovať“? Chceme ju takto urobiť svetovejšou? Inšpirujú nás tí, čo verejne vyhlásili, že sa za slovenčinu hanbia?

6. Zdá sa, akoby nás ovládol vážny omyl. Omyl, že tzv. bežný (obyčajný, jednoduchý) alebo tzv. priemerný poslucháč tieto veci nevníma, nevie o nich alebo že o ne nemá záujem. Skutočnosť je celkom inakšia: Na reč (na jej zvukové kvality) sme citliví všetci. Veľmi citlivo vnímame prednesové a intonačné odtienky, zvukové podfarbenie a podtón reči. Mnohokrát vznikajú dorozumievacie spory práve aj medzi tzv. obyčajnými ľuďmi preto, že citlivo vnímajú nie iba to, čo sa povedalo, ale aj alebo najmä to, ako sa to povedalo. Naši rozhlasoví a televízni pracovníci by si mali uvedomiť, že iné je vnímať, cítiť, a iné je cítené aj vysloviť, pomenovať alebo dokonca definovať: Ak ten takzvaný priemerný poslucháč mlčí, zďaleka to nemusí značiť, že súhlasí a je nadšený. On nemusí vedieť presne pomenovať, čo ho vyrušuje alebo znervózňuje, prečo sa mu čosi nepozdáva.

Tvríme, že túto kritiku chybných intonácií oznamovacích viet v slovenčine vyslovujeme za mnohopočetnú, ba za väčšinovú rozhlasovú a televíznu obec slovenskú.

7. Niet nad krásu a silu prirodzenosti. Slovenčina nám vo svojej prirodzenosti ponúka všetky pomysliteľné pomenúvacie, vyjadrovacie a dorozumievacie služby. Slovenčina nie je chudobná a zaostalá – ponúka všetko a všetkým. Lenže nie bez práce a citu. Tie musia prinášať jej nositelia.

*Verme, že duch (vnútorný poriadok) našej materinskej reči ďalej žije a prežije aj pochybené štýlové „modernizácie“ a že tento módný omyl sa dobrou vôľou nemenovaných profesionálov čoskoro odstráni. Bude to ich zisk, ich česť a radosť ich poslucháčov – nás všetkých.*

#### Literatúra

KRÁL, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.

KRÁL, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1996. 626 s.

KRÁL, Á. – SABOL, J.: Fonetika a fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 388 s.

von ESSEN, O.: Allgemeine und angewandte Phonetik. 4. veränderte Auflage. Berlin, Akademie-Verlag 1966. 269 s.

SABOL, J. – ZIMMERMANN, J.: Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Prešov 1994. 89 s.

ZWICKER, E.: Scaling. In: Handbook of Sensory Physiology. Vol. V/2. Auditory System. S. 401 – 448. Ed.: Wolf D. Keidel and William D. Neff. Berlin – Heidelberg – New York, Springer-Verlag 1975. 526 s.

Milan Majtán

## Z VÝVINU STARŠEJ SLOVENSKEJ LEXIKY (ozora – zruta – ozruta)

MAJTÁN, M.: On Development of Earlier Slovak Lexis (*ozora – zruta – ozruta* – giant). *Slovenská reč*, 66, 2001, No. 5, pp. 278 – 285. (Bratislava)

Words *ozor*, *ozora*, *ozorný* are of Proto-Slavic origin and, at the same time, they have the Slovak-wide character. In the Slovak language they are widely known from the beginning of the 13th century. The words *zruta*, *zrutný* occurred from the middle of 17th century, the words *ozruta*, *ozrutný* came into being only in 19th century. All of the three families are of the same origin (\**zbr-/zor-*) connected with the words *zrieť*, *pozerať* (to look at), *výzor* etc. Adjectives *ozorný*, *zrutný* and *ozrutný* have the same initial meaning “extremely big, huge”.

Učebnicové poznatky o vývine slovnej zásoby možno dokumentovať množstvom príkladov. Slová vznikajú a zanikajú, mení sa ich významová stránka i miesto a postavenie v jednotlivých vrstvách slovnej zásoby.

V spisovnej slovenčine sa podľa Slovníka slovenského jazyka vlastnosť niečoho mimoriadne veľkého vyjadruje adjektívami *velikánsky*, *veličazný*, *veličizný*, *veličavný*, *veličnavý*, *obrovský*, *obrovitý*, *obrovitánsky*, *obludný*, *ohromný*, *ohromitánsky*, *opašný*, *ozorný*, *ozrutný*, *ozrutánsky*, *zrutný*, *ukrutný*, *ukrutánsky*, *mohutný*, *náramný*, *nesmierny* a pod., bytosti takýchto fyzických vlastností sa označujú slovami *obor*, *obluda*, *opacha*, *ozora*, *ozruta*, *zruta*.

Do tohto príspevku sme vybrali na analýzu slová troch slovných čeľadí, ktoré majú spoločný pôvod, v podstate rovnaké významy i viaceré deriváty, ale nerovnaký vývin a nerovnaké miesto v slovnej zásobe slovenčiny.

### *Ozora*

Slová *ozor*, *ozora*, *ozorný* poznala istotne slovenčina od svojho vzniku z praslovanského jazykového základu. Osobné meno *Ozor* je zo západného Slovenska známe už z roku 1226, keď sa spomínajú hradčania (castrenses) hradu Baňa pri Piešťanoch *Ozor* a *Pozor* (*Ozor et Pozor*). Ako *Ozorec* možno azda interpretovať zápis mena jobagióna Šintavského hradu *Ozorc* z Varadínskeho registra z r. 1221.

Z osadných názvov *Ozorovce* možno osobné meno *Ozor* rekonštruovať z dokladov od r. 1232, keď Chotislav (Chotislav) získal od uhorského kráľa Ondreja II. donáciou tri poplužia *Ozorovej zeme* (*terram Ozor ad tria aratra*) v býv. Trenčianskej stolici (od 15. storočia obce Dolné Ozorovce a Horné Ozorovce, obidve sú dnes súčasťou obce Bánovce nad Bebravou). Obce s názvom *Ozorovce* vznikli aj na východnom Slovensku v býv. Zemplínskej stolici (*Ozor* 1304, *Azar* 1322), dnes sú to

Veľké Ozorovce a Malé Ozorovce v okrese Trebišov. Osada s názvom, ktorý by bolo možné rekonštruovať ako *Ozorany* (*Ozoran* 1226, *Ozoran* 1243/1354, *Ezyren vulgo Evzvreny* 1249, *Ezeren* 1258/1334, *Ezyren* 1258/1336), bola v Gemeri. Do novších čias sa zachovala s pomad'arčenou podobou názvu *Özörény*, ktorý B. Ila spájal s osobným menom tureckého pôvodu (Ila, 3, 1946, s. 151). Názov mestečka Ozora (*Ozora* 1009) ležiaceho v býv. Tolnianskej župe južne od Budapešti J. Stanislav v diele Slovenský juh v stredoveku (1948, 2, s. 383) i L. Kiss v Etymologickom slovníku geografických názvov (2, 1988, s. 293 – 294) pokladajú za názov slovanského pôvodu a vykladajú v súvislosti so slovanským osobným menom *Ozor*. Zo starej poľštiny poznáme osobné meno *Ozor/Ozur* zo 14. storočia (1369), osadné názvy *Ozorowice* (< *Ozor/Ozur*), *Ozorzyno* (< *Ozora*) z 15. storočia (SSNO, IV,1, 1974, s. 164). Zo súčasnej poľskej toponymie možno ešte uviesť názvy *Ozorów*, *Ozorków*. Z Moravy a až z 15. storočia sú staročeské osobné mená *Ozor* (*Johannem dictum Bozkovek, filium Ozoronis* 1412, *Jan Mladší z Bozkovic, řečený Ozor* 1418), *Ozorek* (*Jana Ozorka z Boskovic* 1437), ktoré uvádza Staročeský slovník (Němec a kol., 1984, s. 1070). Z moravskej ojkonymie poznáme názov zaniknutej osady *Ozřetín* (*Ozrziezyn* 1378 – Hosák – Šrámek, 2, 1980, s. 213) z osobného mena *Ozřata* (Svoboda, 1964, s. 102).

Apelativa *ozora*, *ozorný*, *ozoristý*, *ozoritý* sú zo slovenských jazykových pamiatok doložené hodne neskoro. Z 18. storočia je známe iba slovo *ozoritý* z rukopisnej veršovanej „učebnice“ zemepisu: *geste považme ostrow Pityusae, nachazegj se w nem hadi ozority* (HSSJ, 3, 1994, s. 438). Prídavné meno *ozorný* prvý raz zaznačuje Ribayov rukopisný slovník *Idioticon slovacicum* z r. 1807 – 1808. Z Ribayovho rukopisu ho prevzal ako slovakizmus do svojho slovníka J. Palkovič (2, 1821, s. 1418), od Palkoviča aj J. Jungmann (2, 1836, s. 1028).

Dostatočné množstvo dokladov možno nájsť v štúrovskej literatúre: *visadzujú sa teraz ozornje poliská zemačou* 1845; *jeden takí pomník ozorní, to je vraj reč slovanská* 1846; *nič ozornejšjeho, nič večnejšjeho si na sveťe ňevid'eu* 1846; *žuloví roh ozornjeho Kriváňa* 1846; *zámok oravský je ozornuo staväňa* 1847; *od skaly vľavo dub trčal ozorný* 1853 a pod. Z tohto obdobia sú aj doklady na príslovku *ozorne*, *ozorno* („veľmi“): *počjatki literatúri ruskej, ktorá sa tak ozorne rozšírila v nasledujúcich rokoch* 1846; *ozorno živá obrazotvornost'* 1846.

Podstatné meno *ozora* i prídavné meno *ozorný* uvádzajú aj staršie slovníky J. Loosa (iba *ozorný*, 1871, s. 350), A. Pechánya (iba *ozora*, 1906, s. 221), M. Kálala (1924, s. 443) a J. Hvozdzika (1937, s. 803). Kálalov slovník má aj heslo *ozornost'* s výkladom „ohromnosť, nádhera“ podľa J. Kotta (7, 1893, s. 165), ktorý ho získal z Lichardovho Obzoru. V Kottovom Česko-nemeckom slovníku (2, 1880, s. 459) sa aj slovo *ozorný* zo Slovenska uvádza s významom „krásny, nádherný“. Súvisí to pravdepodobne so skutočnosťou, že na Morave sa slová *ozora*, *ozera* po-

užívajú s významom obsahujúcim negatívnu charakteristiku („ošklivý, škaredý“ – porov. Machek 1957, s. 346; 1968, s. 424).

Slovník slovenského jazyka (2, 1960, s. 638) uvádza slovo *ozora* s významom „ozruta, obor“ a s dokladom od P. Dobšínskeho (*videl pred sebou ozoru, ktorá i najvyššie jedle hlavou prevyšovala*). V kartotéke slovníka je i ďalší doklad *vidí jednu ozoru strašnú a to bol strigôň*. V kartotéke je zachytené i adjektívum *ozoristý* s dokladom od P. O. Hviezdoslava (*vršisko to ozoristô*), ktoré ako heslo autori slovníka nespracovali. Adjektívum *ozorný* sa v slovníku uvádza s významom „ohromný, ozrutný, veľký, mohutný“ ilustrovaným dokladmi od L. Štúra, M. Kukučina a J. Horáka. Pripája sa príslovka *ozorne* „veľmi“ s dokladom od J. Záborského. Obidve sa označujú kvalifikátormi ako expresívne a nárečové slová (poznáme ich z Oravy a z Liptova).

V Slovníku slovenského jazyka sa spracúva aj heslo *ozorník* s významom „porušovateľ poriadku, výtržník, nezbedník“ z prekladu Z. Jesenskej, ktoré sa kvalifikuje ako knižné a zriedkavé, ako rusizmus (poznal a použil ho aj S. H. Vajanský). Ruské slová *ozor, ozornoj, ozornik, ozorstvo, ozorničat'* ap. majú v porovnaní so slovenskými slovami *ozora, ozorný* ap. význam posunutý. A. Preobraženskij (1958, s. 641) a M. Vasmer (3, 1987, s. 126) ich pôvod spájajú so slovným základom, ktorý je aj v slovese *zrieť*, rovnako V. Machek (1957, s. 346; 1968, s. 424) vykladá pôvod slovenských (a moravských) slov. J. Holub a F. Kopečný vo svojom etymologickom slovníku (1952, s. 439) spomenuli slovenské slová *zruta* a *ozruta* (azda iba nedopatréním) v hesle *zrúda*. Takto však slová *zruta* a *ozruta* vykladať nemožno.

Moskovská slavistka Ž. Ž. Varbotová sa pokúsila vysvetliť (v zhode so starším výkladom G. A. Iljinského) pôvod ruskej i slovenskej čeľade *zor-/ozor-* s prihliadnutím na južnoslovanské turcizmy súvisiace so slovom *zor* turkotatárskeho pôvodu (1979). Obidve slovné východiská sa spracúvajú v etymologických slovníkoch južnoslovanských jazykov, v slovníku P. Skoka (3, 1973, s. 660) a v bulharskom etymologickom slovníku (1, 1971, s. 654 – 655, 670; 4, 1995, s. 821).

Krátky slovník slovenského jazyka (1987, 1997) neuvádza ani slovo *ozora* ani *ozorný*.

Ako zaujímavosť možno uviesť, že slová *ozora, ozorný* možno nájsť aj v moderných slovníkoch súčasnej spisovnej češtiny s označením ako dialektizmy, resp. ako slovakizmy s dokladmi od B. Němcovej (sú zo slovenských ľudových rozprávok: *viděl chlapa ozoru před sebou, který jda lesem, nejvyšší jedle by převyšoval; byl on ozorné chlapisko*). V. Machek popri slovenských slovách *ozora, ozorný* uvádza z moravskoslovenských nárečí slovo *ozora* s významom „přihlouplé děvče“, z valašských nárečí „škareda, ošklivec“. Z lašských nárečí má toto slovo podobu *ozera* s významom „ošklivá žena“.

*Zruta*

Slová *zruta*, *zrutný* poznáme zo staršej slovenčiny od 17. storočia. V urbári Čachtického panstva z roku 1661 sa spomína želiar s domom *Juraj Zruta* (*Georgius Zruta* – v súpise obyvateľov Myjavy z r. 1617 sa toto priezvisko podľa vlastivednej monografie o Myjave z r. 1985 ešte nespomína), ktorý so svojimi dvoma synmi Jánom a Tomášom hospodáril na polovici želiarskej usadlosti a vlastnil okrem domu aj tri kone, tri kravy a päť oviec. Sotva prišiel na Myjavu z Oravy, v inventári poddaných Oravského panstva (podľa dedín) z r. 1624 sa priezvisko *Zruta* nenachádza. V myjavskej evanjelickej matrike narodených z 18. storočia sa potom ako matky uvádzajú r. 1723 *Elizabetha Zruta* (manželka Štefana Buora) a r. 1727 a 1728 *Dorothea Zrutowa* (manželka Juraja Kadlečíka), ako kmotra sa zapisuje r. 1724 *relicta* (vdova) *Zrutka*. Zrutovci na Myjave žijú dodnes, z iných oblastí Slovenska toto priezvisko nepoznáme.

Z apelatívnej časti slovenskej slovnej zásoby je známe z predpisovného obdobia iba adjektívum *zrutný* z diel spisovateľa Jozefa Ignáca Bajzu: (diviak) *bez wsseho dalegssího kwiknúťý zrutné swé tělo po zemi rozťáhnúl* 1785; *geden zrutní pes pribehnúl* 1785; *powstáwá hlboký a široký potok, který beží prez krage, pokúd sa gednúc do zrutnég newilíwá tone, gegž méno more gest* 1789; *o, gak zrutné nosisko!* 1795 a pod. Jeden doklad je aj v už spomenutej veršovanej rukopisnej učebnici zemepisu z 18. stor. pri opise ostrova Jáva: *hady welmi zrutny w nem se nalezagj, že take čloweka naras pohlcugj*.

Z Ribayovho *Idioticon*a (1808) a podľa neho aj z Palkovičovho slovníka (2, 1821, s. 2867 – 2868) sú doložené slová *zruta* i *zrutný*. Bernolákov *Slovár* (5, 1827, s. 4411) heslo *zruta* vysvetľuje ekvivalentmi *procerus homo* [vysoký človek], *ein hoher Mensch*, *magas ember*; synonymami: *osobní*, *wisokí*, *urostlí*, *welikeg postawi* a spojením *chlap gako zruta*. V Jungmannovom slovníku (5, 1839, s. 776) sa citujú doklady J. Palkoviča, J. I. Bajzu (*ó, gak zrutné nosisko*) a uvádzajú ďalšie doklady na slovo *zruta* z diela J. Kollára (*to ge zruta dům, stawenj, člowěk, chlap!*) a P. J. Šafárika (*roztrušowáno o nich, t. Weletech, že prý byli negen zrutowé (monstra) a obrowé, nýbrž i lidožrautowé*).

Bernolákovský básnik J. Hollý často používal prídavné meno *zrutní*, iba v epose *Svatopluk* sa napr. toto slovo vyskytuje 14 krát (*náramním zrutné uđerá v seba oščepi treskem*; *z Ďetvi potom, zrutních čo chlapov na swetlo widává*; *zrutnú do hrozněj zapopádáš tenčicu (sekeru) pastí*; *zrutním rašení ščápem*; *on zrutní bere dlaňma pohár*; *a zrutnému lewé presekává Zwestowi líco*; *a zrutní prebodá nos, i wen tilom ešče vibíhá* a pod.). V epose *Sláv* použil básnik slovo *zrutný* 4 razy (*v tak zrutnú širokost'*, *v tak ohromnú d'álu tí velké rozprestrú králostvo*; *d'ál sa po nich zrutnú šeravé hori modrali víškú* a pod.). Hollý použil i podstatné meno *zrutnosť* (*chrám, na kerý mnoho swet pre ohromnú welkosti zrutnosť, krásu a nezmerne poklady mal sa dešit'*). Homonymný výraz *zrut*, ktorý použil v epose *Cyri-*

lo-metodiáda, utvoril zo slovesa *zrútiť* (*rozplameňí zažatí sa mesác, a na rovňe podobné stváráňí, zrut a rozpadaních od plápola bálov rúcaňí sa vidá*).

Zo štúrovského obdobia je dokladov na slová *zruta* a *zrutný* dostatok: *pod temnou strechou smrečiska zrutnjeho* 1844; *zrutním skalám ohlas dáva* 1844; *zrutní kijak alebo ligotavá valaška ím v ruke nechibela* 1845; *na pounoci sa vipínali čjerne hori, zrutnje jako obrovja* 1945; *kde sa vám vzal, tu sa vám vzal gajdoš ledačina, zruta šuhaj* 1872 a pod. P. Dobšinský r. 1884 (s. 249) v Slovenských pohľadoch v článku o Vysokých Tatrách použil aj slovo *zrut*, keď napísal: *ľud náš báji, že hradby Tatier obydlené sú zrutmi pokolenia obrovského* a doplnil to poznámkou *vidz o týchto zrutoch v spise Obyčaje, povery a hry slovenské* (z r. 1880). Pritom v uvedenej knižke sa vyskytuje iba slovo *zruta* (*zrutu muža*) a nadpis odseku je v pluráli: *Zruty. Ozruty* (s. 117).

Slovo *zruta* má Loosov slovník (1971, s. 644), obidve *zruta* i *zrutný* Pechányov (1906, s. 397), Kálalov (aj *zruták* – 1924, s. 887) i Hvozdíkov slovník (1937, s. 1619, 1620).

Slovník slovenského jazyka (5, 1965, s. 722) slovo *zruta* („ozruta, obluda, obor“) kvalifikuje ako básnické a dokladá z Hviezdoslava, M. Rázusa a M. Rázusovej-Martákovej, slovo *zrutný* („ozrutný“) ako zastarané dokladá z diel P. Dobšinského, J. Kráľa, J. Matušku, S. H. Vajanského a M. Rázusa. Ako zriedkavé hodnotí slovo *zruták* („ozrutný človek, ozruta, obor“) a dokladá ho citátom z P. Dobšinského (*Hned' si synom smrti! zareval zruták*). V kartotéke slovníka sme našli ešte deriváty *zrutecký* a *zrutnieť*. Adjektívum *zrutecký* je od P. O. Hviezdoslava z jeho skladby Hájnikova žena: *no márna medvedia tam tlapa, daromný úpor zrutecký, kde líška otvorila tanec a pribrala sa cifrovať*. Slovo *zrutecký* má tu význam „veliký, náramný, obrovský“ (ako *zrutný* alebo *zrutovský*). Sloveso *zrutnieť* (*po krvi smädí čejš', by mohutnel a mladol, až údy zrutnejú*) s významom „mohutnieť, stávať sa obrovským, ozrutným“ je z veršov od M. Rázusa.

Do Krátkeho slovníka slovenského jazyka sa slová *zruta*, *zrutný* nedostali. Zato v súčasných slovníkoch češtiny sa uvádzajú ako nárečové, zastarané a zriedkavé s dokladmi od J. Kollára, P. J. Šafárika, J. M. Hurbana, ale aj od českého spisovateľa A. Mrštíka (pochádzajúceho z Moravy).

#### *Ozruta*

Slová *ozruta*, *ozrutný* zo staršej slovenčiny nepoznáme. Objavili sa až v štúrovskej literatúre: *už bou na prahu ozrutní chlap* 1844; *ako ti, more, on je ozrutní* 1845; *ozrutnje kusi ladu* 1847; *tvoje Tatri sú tak ozrutnje a visočiznje* 1847; *či tých šarvancov Detvy ozrutných; hned' na ozrutnje sadá si hraby* 1853; *strach pred ozrutou Slovanstva* 1868; *to je všetko nič proti tejto ozrute* 1870 a pod.



Zaznačujú sa aj v Pechányovom (1906, s. 221), Káľalovom (aj *ozrut* – podľa A. Heyduka – a *ozruták*, 1924, s. 443) a v Hvozdžikovom (1937, s. 803) slovníku.

Slovník slovenského jazyka (1960) má okrem hesiel *ozruta* a *ozrutný* (hniezd. *ozrutne*, *ozrutnosť*) aj heslá *ozrutáň* („ozruta, obyč. ozrutný človek“) a *ozrutánsky* (príd. i prísl. „mimoriadne veľký, ozrutný, velikánsky, obrovský“) označené kvalifikátormi ako zriedkavé. Všetky štyri heslá sa kvalifikujú ako expresívne. V kartotéke slovníka ostalo ako nespracované od Jégého doložené slovo *ozrutisko* (*ved' také ozrutisko by ti ľahko i smrť urobilo*).

Slová *ozruta*, *ozrutánsky* (príd. i prísl.) a *ozrutný* (*ozrutne*) sa spracúvajú vo všetkých vydaniach Krátkeho slovníka slovenského jazyka (1987, s. 275; 1997, s. 436). Slovníky súčasnej češtiny zachytávajú slovo *ozrutný* ako nárečové, resp. slovenské s dokladmi od B. Němcovej (zo slovenských rozprávok: *stará ježibaba postavila veľkú misu na stůl a její ozrutné synsko si k ní zasedlo*) a od A. Heyduka (z básnickej zbierky *Cimbál a husle: ten ozrutný Kriváň plešivou má hlavu*). A. Heyduk v tejto zbierke použil aj slovo *ozrut* (*nyní však ta nouze krutá vyrostla až na ozruta*).

Z uvedených rozborov vychodí, že slová *ozor*, *ozora*, *ozorný*, *ozorne*, *ozornosť*, *ozoritý*, *ozoristý* tvorené pravdepodobne z praslovanského a celoslovanského základu \**zor-*, ktorý geneticky súvisí so slovesom *zrieť*, patria do najstaršej vrstvy slovnej zásoby slovenčiny. Slová tvorené z tohto slovného východiska sa vyskytujú aj v iných slovanských jazykoch. Zdá sa, že nie je nevyhnutné vykladať ich ako prevzatia turkotatárskeho slovného základu *zor-*.

Slová *zruta*, *zrut*, *zruták*, *zrutný*, *zrutnosť*, *zrutecký*, *zrutnieť*, tvorené z iného stupňa toho istého slovného základu (\**zbr-*) sú príznačné pre staršiu slovenčinu, v súčasnom jazyku sa tiež prestali používať. Ani základné slová *ozora*, *ozorný*, ani *zruta*, *zruták*, *zrutný* sa nedostali do Krátkeho slovníka slovenského jazyka.

„Najmladšiu“ zo spomínaných geneticky blízkych čeľadí predstavujú slová *ozruta*, *ozruták*, *ozrutáň*, *ozrutný*, *ozrutánsky* a ďalšie od nich odvodené slová, ktoré sú známe iba od štúrovského obdobia spisovnej slovenčiny. Nateraz nie je známe ani jedno priezvisko tvorené z tohto slovného základu, priezviská sú staršie.

Porovnanie týchto troch slovných čeľadí v tabuľke vyzerá takto:

1221 –	1661 –	1844 –
<i>Ozor</i> <i>Ozorec</i> <i>Ozorovce</i> <i>Ozorany</i>	<i>Zruta</i>	
<i>ozor</i> <i>ozora</i>	( <i>zrut</i> ) <i>zruta</i> <i>zruták</i>	( <i>ozrut</i> ) <i>ozruta</i> <i>ozruták</i> <i>ozrutáň</i>

<i>ozorný</i>	<i>zrutný</i>	<i>ozrutisko</i>
<i>ozorne</i>		<i>ozrutný</i>
<i>ozornosť</i>	<i>zrutnosť</i>	<i>ozrutne</i>
<i>ozoritý</i>	<i>zrutecký</i>	<i>ozrutnosť</i>
<i>ozoristý</i>	<i>zrutnieť</i>	<i>ozrutánsky</i>

Z hľadiska genézy a rozšírenia možno teda slová *ozora*, *ozorný* a ich ďalšie odvodeniny pokladať za celoslovanské, novšie slová *zruta*, *zrutný* a *ozruta*, *ozrutný* s ich derivátmi za slovenské novotvary.

#### Literatúra

- BERNOLÁK, A.: Slowár slowenski, česko-laťínsko-ňemecko-uherski. T. 1 – 6. Budae 1825 – 1827.
- Български етимологичен речник. Red. V. I. Georgiev, potom I. Duridanov. T. 1 – 5 (A – P). Sofia 1971 – 1996.
- Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. T. 1 – 2. Ed. R. Marsina. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971 – Obzor 1987.
- FASMER, M.: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka. T. 1 – 4. Perevod s nemeckogo i dopnjenja O. N. Trubačova. Moskva, Nauka 1986 – 1987.
- Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 1 – 5. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1991 – 2000.
- HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1952.
- HOSÁK, J. – ŠRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Sv. 1 – 2. Praha, Academia 1970 – 1980.
- HVOZDZIK, J.: Zovrubný slovník slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský. Praha – Prešov 1937.
- ILA, B.: Gömör megye. A települések története 1773-ig. K. 1 – 4. Budapest, Akadémiai kiadó 1944 – 1969.
- JUNGMANN, J.: Slownjk česko-ňemecký. D. 1 – 5. Praha 1835 – 1839.
- KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatury aj nářečí. Banská Bystrica 1923.
- KISS, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. K. 1 – 2. Budapest, Akadémiai kiadó 1988.
- KOTT, J.: Česko-ňemecký slovník, zvláště grammaticko-fraseologický. D. 1 – 7. Praha 1878 – 1893.
- Krátký slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala a M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. – 3. doplnené a prepracované vyd. Bratislava, Veda 1997.
- LOOS, J.: Slovník slowenskej, maďarskej a nemeckej reči. Pešť 1871.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968.
- NĚMEC, I. a kol.: Staročeský slovník. Sv. 2/14, Praha, Academia 1984.
- PALKOWITSCH, G.: Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. B. 1 – 2. Preßburg 1820 – 1821.
- PECHÁNY, A.: Slovník slovenský a maďarský. Budapešť 1906.
- PREOBRAŽENSKIJ, A. G.: Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. Moskva 1958.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. T. 1 – 2. Ed. V. Sedlák. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1980 – 1987.

RIBAY, G.: Idioticon Slovacicum, voces Bohemis au plane non, aut alio sensu usitatas, circiter 14 700 complectens (rkp. z r. 1807-1808, flk. v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV).

SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Kn. 1 – 4. Zagreb 1971 – 1974.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1 – 6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.

Słownik staropolskich nazw osobowych. T. 1 – 7. Red. W. Taszycki. Wrocław. Warszawa. Kraków.(Gdańsk./Łódź) 1965 – 1987.

STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. Zv. 1 – 3. Martin, Matica slovenská 1948.

SVOBODA, J.: Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha. Academia 1964.

Štúrovská kartotéka v oddelení dejín slovenčiny Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

VARBOT, Ž. Ž.: Individualnosť zaimstvovaného slova i sistemnosť etimologičeskogo izučeni-ja zaimstvovaniij. In: Zeitschrift für Slawistik, 24, 1979, s. 150 – 155.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 1 – 3. Red. M. Kropilák. Bratislava, Veda 1977 – 1978.

## DISKUSIE A ROZHLADY

---

Ján Bosák

### INOVÁCIE V SLOVANSKÝCH JAZYKOCH A PROBLEMATIKA ICH ŠTANDARDIZÁCIE

BOSÁK, J.: Innovations in Slavonic Languages and Problems of Their's Standardization. Slovenská reč, 66, 2001, No. 5, pp. 286 – 291. (Bratislava)

In the paper there are summarized in brief the results from three conferences (Warsaw 25. – 27. 9. 2000, Dresden 25. – 28. 10. 2000, Prague 31. 10. – 1. 11. 2000). Innovative processes in contemporary Slavonic languages represent the dynamic tendencies determined by various motivations, which serve for filling of current communicative needs. Although the literary norm, from traditional viewpoint, is softening, but, using realistic viewpoint, its limits are extending, which supposes to respect more tolerant norm as well (to suggest variants, to instruct less).

#### *Informácie*

Na jeseň r. 2000 sa konali dve významné medzinárodné konferencie: 25. – 27. septembra vo Varšave to bola konferencia *Inovačné procesy v slovanských jazykoch* (hlavná organizátorka Zofia Rudnik-Karwatowa, Inštitút slavistiky Poľskej akadémie vied), potom v Drážďanoch 25. – 28. októbra v rámci zasadania Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky pri Medzinárodnom komitete slavistov sa riešila nanajvýš aktuálna téma *Možnosti a hranice štandardizácie slovanských spisovných jazykov v súčasnosti* (Inštitút slavistiky Technickej univerzity, perfektný organizátor Karl Gutschmidt, predseda Nemeckého komitétu slavistov a člen komisie). Z obidvoch konferencií vyjdú v priebehu roka 2001 zborníky; o zasadaní v Drážďanoch už informovala E. Tibenská, tajomníčka komisie, v časopise *Slavica Slovaca* (2001, č. 1).

V afínite s obidvoma medzinárodnými podujatiami bola aj užšie orientovaná česko-slovenská konferencia *Nová slovná zásoba vo výkladových slovníkoch* v Prahe 31. októbra až 1. novembra (dušou podujatia bola neologistka Olga Martinová so svojím zohratým tímom z Ústavu českého jazyka AV ČR). Z konferencie vyšiel už aj zborník s rovnomenným názvom.

#### *Inovácie*

Inovácie sa pochopiteľne v najväčšom rozsahu prejavujú v slovnej zásobe (preberanie internacionalizmov a cudzích slov), lebo do nej pribúda veľmi rýchlo

a veľmi veľa nových lexikálnych jednotiek. Lenže inovačné procesy zasahujú – hoci pomalšie, ale o to hlbkovejšie – aj ostatné jazykové podsystemy. V slovtvorbe sa objavujú nové derivačné, „neslovanské“ modely, pred niekoľkými rokmi odsudzované, dnes mimoriadne frekventované (napr. tzv. hybridné zloženiny). V morfológii je zreteľný odklon od flektívnosti k analytizmu (najmä v západoslovanských jazykoch), „vyrovnávanie“ jednotlivých pádov tak v rámci príslušnej paradigmy (pripomeňme aspoň „spory“ o tvare *Sone/Soni* a ďalších ženských mien), ale aj medziparadigmaticky (napr. kodifikáciou nerešpektovaná frekventovanejšia podoba *záujemci* a ďalšie varianty).

Spravidla sa rozlišujú inovácie textové, rečové a systémové, pričom práve pri týchto posledných vzniká krucιάlna otázka, do akej miery má kodifikácia „brániť“ integritu systému, t. j. vylúčiť tie inovácie, ktoré sa nezhodujú so základnými (kodifikovanými) modelmi či paradigmami.

Ako hodnotiť inovácie? Všeobecne sa akceptuje aj uplatňuje platforma A. Jedličku (1974), demiurga synchronnej dynamiky, že inovačné procesy v súčasných spisovných normách sú prejavom dynamických tendencií, podmienených rozličnými motiváciami a slúžiacimi na uspokojovanie aktuálnych komunikačných potrieb. Je to teda vyšší stupeň reflexie ako už (dnes) tradičná, pri svojom vymedzení mimoriadne užitočná „pružná stabilita“ v Pražskom lingvistickom krúžku (V. Mathesius). Hierarchický reťazec (tradičné) jazykové dublety – (modernejšie) varianty – (aktuálne) inovácie – (všeobecné) vývinové tendencie čoraz viac ovplyvňuje polooficiálna komunikácia, ktorá „vybočuje“ z binárneho registra oficiálnosť/neoficiálnosť, resp. tiež cielené úsilie nahrádzať oficiálnu komunikáciu neoficiálnou.

Popri všeobecne akceptovaných tendenciách možno detailnejšie vyčleňovať a analyzovať aj dynamické faktory. Napríklad podľa E. Lotka expanziu analytických pomenovaní ovplyvňujú tieto faktory: potreba znížiť alebo odstrániť mnohoznačnosť; potreba zvýšiť exaktnosť pomenovania a zaplniť medzery v jazykovom systéme; potreba rozšíriť štylisticky príznakové prostriedky; snaha znížiť antropomorfickosť; snaha udržiavať text v určitom rytme; potreba bližšie špecifikovať vid. Vplyv cudzích jazykov, najmä angličtiny (z nových slov má okolo 75 % cudzí pôvod, z toho jednu tretinu tvoria kompozitá), nemožno zväzdať iba na ich módnosť či snobizmus komunikujúcich, ako sa to zjednodušene a bez argumentov prezentuje v postojoch niektorých slovenských lingvistov. Ako vidieť, rozhodujú tu nielen sociolingvistické a pragmatické faktory, ale aj vnútro systémové potreby a nimi vyvolané preskupovania najmä v rámci čiastkových minisystémov.

Podľa „najmäkších“ odhadov bádateľov viac ako 90 % súčasných komunikátov sa realizuje v hovorenej (ústnej) podobe. Preto ani neprekvapuje, že už r. 1983 na slavistickom zjazde v Kyjeve vzbudilo veľký záujem vystúpenie E. A. Zemskej, ktorá vymedzila ako samostatnú formu (varietu) hovorovú ruštinu. Po rokoch ešte

dôraznejšie konštatuje, že na súčasnú komunikáciu vplýva hovorený jazyk ešte vo väčšej miere. Dnes sa norma interpretuje ako možnosť výberu najvhodnejších prostriedkov pre danú komunikačnú situáciu, nie ako príkaz či dokonca zákaz. Aj ostatní účastníci konferencie sa zhodli na tom, že vo všetkých slovanských jazykoch sa zreteľne uplatňuje ich kolokvizácia – jazyk sa stáva živší, hoci pre kodifikátorov ťažšie „ulapiteľnejší“. Preto je dnes užitočné vydávať aj také slovníky a príručky, ktoré nemusia mať kodifikačný charakter. Takým je napríklad aj špeciálny slovník ruského žargónu (Jermakova – Zemskaja – Rozina, 1999; väčšina ruských lingvistov sa stále pridržiava tohto zaužívaného termínu, pričom v našom súčasnom chápaní sú to hlavne subštandardné a slangové slová). Hlavným zdrojom aj nosičom inovácií sú pochopiteľne médiá, v ktorých sa rešpektuje zmena rečového štandardu vzhľadom na kompetenciu adresáta (G. Neščimenko).

Celý vývin spisovného jazyka, jeho jednotlivých podsystemov či noriem, je ontologicky založený na protipôsobení tradičných prvkov a inovačných prvkov. Pochopiteľne, že v jednotlivých vývinových obdobiach (presnejšie jazykových situáciách) sa tento vzťah realizuje s rozličnou intenzitou. Aj v rámci slovanských jazykov inovačné procesy nemajú rovnakú „rýchlosť“ a akceleráciu, ale vývinové tendencie aj dynamické faktory sú analogické. Spisovná norma sa z tradičného pohľadu oslabuje, z reálneho pohľadu sa rozširujú jej hranice, do centra sa dostávajú aj tzv. periférne (okrajové) prvky – treba ich skúmať, nie apriórne zatracovať ako „chyby“, jemnejšie ako „prehrešky“ či prísnejšie ako „narúšanie“ normy.

V naznačených názoroch panovala zhoda, výnimkou bol iba jeden poľský príspevok, v ktorom sa rozborom návodu na používanie videokamery demonštroval všeobecný „úpadok“ poľštiny. Azda stačí dodať, že išlo výlučne o termíny, resp. profesionalizmy anglického pôvodu. Nemožno tu vylúčiť ani slabšiu jazykovú úroveň samého prekladateľa, a napokon, aké percento poľskej populácie vlastní videokamery?

#### *Štandardizácie*

Termíny štandardný jazyk, štandard, štandardizácia sa doteraz v slovanských lingvistikách osobitne nevyšpecifikovali a ani sa všeobecne nepoužívajú – výnimkou je chorvátčina, v ktorej sa od vyjdenia monografie D. Brozovića *Standardni jezik* (1970) s týmto pojmom pracuje sústavne. Sám sa domnievam, že v tomto prípade okrem vedeckých dôvodov zavážili aj politické okolnosti: v období spoločného srbochorvátskeho jazyka by bolo asi ťažké vydať monografiu o spisovnom chorvátskom jazyku.

V našej jazykovede sa termín štandardný spája so štandardnou formou, ktorú pri stratifikácii slovenského národného jazyka vyčlenil J. Horecký (1979) ako tú podobu národného jazyka, ktorá sa používa v bežnej komunikácii. Vychádzajúc

z teórie komunikačných udalostí (aktov) a zo sociologického chápania štandardu ako všeobecne uznávaného vzoru správania, ktoré sa očakáva, pod štandardnou formou rozumie vlastnosť spisovného jazyka na rovine parole v tých situáciách, keď sa spisovnosť síce očakáva, ale nemusí byť realizovaná.

Termín štandardný jazyk sa okrem spomínanej chorvátčiny najčastejšie používa ako synonymum domácich termínov spisovný, literaturnyj, kniževen atď. najmä pri prekladaní do angličtiny. Vzhľadom na tradíciu tu však vzniká problém, či uprednostňovať termín „standard language“, alebo „literary language“. Túto otázku museli riešiť napríklad autori publikácie *Variation in language* (Sgall – Hronek – Stich – Horecký, 1992).

Okrem štandardného jazyka (teda spisovného) a štandardnej variety (naopak „s oslabenou“ spisovnosťou) sa štandardizácia najčastejšie spája s činnosťou, ktorá sa označuje aj ako normalizácia (štandardizácia) odborných termínov, geografických názvov a pod. Na konferencii sa dosiahla zhoda v tom, že štandardizácia sa chápe ako proces, kým kodifikácia je už zafixovaný stav (K. Gutschmidt).

V súčasnom období globalizácie sveta, premietajúcej sa do radikálnej internacionalizácie jazykov, sa stáva čoraz naliehavším rozhodovanie, do akej miery má byť v kodifikačných aktoch, postupoch a prostriedkoch zastúpený preskriptivizmus (prevládajúci v slovanských jazykoch) na úkor deskriptivizmu. Možno preskripcie kodifikovať bez ohľadu na úzus? (Namiesto voľakedajších Ertlových aj Ružičkových „dobrých autorov“ sa naši dnešní kodifikátori orientujú na „kultivovanú prax“.)

Priznajme si, že strach z globalizácie sveta sa do istej miery odráža aj v postojoch niektorých lingvistov, a to nielen pri preberaní cudzích slov, ale aj internacionalizmov, ktoré sa do slovanských jazykov dostávajú zväčša v anglickej podobe. Argumentuje sa zvyčajne tak, že „nový prostriedok je v jazyku zbytočný, máme, resp. nájdeme domáci ekvivalent“. Pritom sa zabúda, že preberaný výraz, slovtvorný model či syntaktická konštrukcia majú ďalšiu hodnotu, pre ktorú si ju komunikanti vybrali, resp. ju uprednostňujú. Okrem významovej hodnoty to môže byť napríklad hodnota štýlová, profesionálno-ekonomická, špecifické využitie v reklame a pod. Internacionalizácia jazykov nemusí automaticky smerovať k strate jazykovej identity.

Niekoľko záverov z rokovania komisie: Štruktúrnosť nie je jediným kritériom pri kodifikácii, kodifikácii majú predchádzať rozsiahlejšie a systematickejšie sociolingvistické výskumy. – Treba rešpektovať aj tolerantnejšiu, liberálnejšiu normu, odporúčať alternatívy, menej prikazovať, viac vykladať, nielen stereotypne poučovať. – Nemožno dnes hovoriť „o úpadku jazyka“, je tu iba isté zaostávanie za čoraz rýchlejšími a náročnejšími potrebami komunikácie. – V dnešnej spoločnosti vzniká „alergia na kodifikáciu“ (V. M. Mokijenko). „Velikij mogućij ruskij jazyk“ je bez-

mocný voči subštandardu, treba robiť diagnózu nekontrolovanej komunikácie (čo V. M. Mokijenko aj dokázal spolu s T. G. Nikitinovou vydaním rozsiahleho slovníka *Bolšoj slovar russkogo žargona* (2000), ktorý obsahuje okolo 25 000 slov a 7000 ustálených spojení. Trochu by sa dnes mohol zdať preexponovaný autorov názor, že internet znamená v dejinách ľudstva väčší prevrat než ktorákoľvek revolúcia, ale ešte nevieme, čo nás čaká.

O tom, že problematika štandardizácie je mimoriadne aktuálna úloha, svedčí fakt, že tejto problematike budú venované dve ďalšie zasadania komisie, r. 2001 v Opole (S. Gajda) a r. 2002 v Olomouci (J. Kořenský).

#### *Aplikácie*

Na pražskej konferencii sa jej účastníci zamerali na to, ako čo najadekvátnejšie zachytiť a opísať novú slovnú zásobu v slovníkoch. Hoci na prvý pohľad išlo o dva rozdielne grantové projekty – zo slovenskej strany pripravovaný viacväzbový výkladový Slovník súčasného slovenského jazyka, z českej strany prehlbovanie výskumu systémovotvorných procesov neologizácie (východiskom je už publikovaný slovník neologizmov *Nová slova v češtině*, 1998) –, riešené problémy mali v mnohých prípadoch spoločného menovateľa.

Slovenčina je posledný slovanský jazyk, ktorý doteraz nemá osobitný slovník neologizmov. Situácia sa priebežne rieši tak, že do každého nového vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka a Pravidiel slovenského pravopisu sa pridávajú desiatky nových slov najmä z textového korpusu. To však nemôže byť trvalé riešenie. Úlohou neologických slovníkov nie je iba registrovanie nových slov a ustálených spojení pre bežnú komunikáciu či médiá, ich funkcia je všestrannejšia: vo vzťahu k tvorbe všeobecných výkladových slovníkov sú koncentrovaným zdrojom informácií nielen „o prvých“ pohyboch v slovnej zásobe, ale aj o jej ustavičnom dopĺňaní, lebo neologizácia je v podstate permanentný stav jazyka. Na rozdiel od autorov výkladových slovníkov majú autori neologických slovníkov zjednodušenú situáciu v tom, že nemusia riešiť otázky kodifikácie – plne to však zastupuje nielen množstvo citovaných príkladov, ale aj uvádzanie tej komunikačnej sféry (sfér), v ktorých sa nové slovo začalo používať, resp. sa používa najčastejšie.

V novom výkladovom slovníku slovenčiny sa na základe poznatkov získaných pri výskume dynamiky slovnej zásoby slovenčiny, ako aj zo skúseností so slovníkmi neologizmov okrem iného navrhuje: využívať vo väčšom rozsahu hniezdovanie; presnejšie – aj typologicky – riešiť problematiku ustálených spojení a ilustrovať nimi príslušné heslá; uvádzať čo najmenej funkčných kvalifikátorov, lebo podľa dlhoročných lexikografických skúseností slovník zastaráva najmä „vďaka“ veľkému počtu kvalifikátorov (slová označené kvalifikátormi sa aj v priebehu krát-



keho času môžu stať celkom neutrálnymi), a tak čím bude v slovníkoch menej kvalifikátorov, tým bude mať slovník dlhší život.

#### *Afiliácie*

Kiež by sa na Slovensku iný pohľad na teóriu a prax jazykovej kultúry a s ňou súvisiacou kodifikáciou nebral hneď ako „sepochybňovanie“, „rozbúravanie“ a čojaviečo. Takzvaná úcta k predchádzajúcim kodifikáciám by sa nemala prejavovať v zakonzervovanosti a meritórnej meravosti. Doterajšia polemika v Slovenskej reči ukazuje, že niektorí zapálení slovenskí lingvisti pri riešení aktuálnych problémov súčasnej komunikácie vôbec neberú do úvahy objektívne vedecké zistenia z výskumu ostatných slovanských jazykov, ktorých centrom je práve používateľ jazyka ako hlavný a rozhodujúci článok. Ale pre koho by potom bola celá lingvistika – pre pár vyvolených?

#### Literatúra

BROZOVIĆ, D.: Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja. Zagreb, Matica hrvatska 1970. 178 s.

HORECKÝ, J.: Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 13 – 22.

JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v súčasnej komunikácii. Praha, Universita Karlova 1974. 228 s.

JERMAKOVA, O. P. – ZEMSKAJA, E. A. – ROZINA, R. I.: Slova, s ktorými my vse vstretilis. Tolkovij slovar ruskogo obščego žargona. Moskva 1999.

MARTINCOVÁ, O. a kol.: Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. Praha, Academia 1998. 560 s.

MOKIJENKO, V. M. – NIKITINA, T. G.: Bolšoj slovar ruskogo žargona. Sankt Peterburg, Norint 2000.

Nová slovní zásoba ve výkladových slovnících. Sborník příspěvků z konference. Praha, 31. 10. – 1. 11. 2000. Zost. O. Martincová – J. Světlá. Praha, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2000. 114 s.

SGALL, P. – HRONEK, J. – STICH, A. – HORECKÝ, J.: Variation in language. A code switching in Czech as a challenge for sociolinguistics. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company 1992. 370 s.

TIBENSKÁ, E.: Zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky v Drážďanoch. Slavica Slovaca, 36, 2001, č. 1, s. 84 – 86.



Ján Kačala

## O NIEKTORÝCH TEORETICKO-METODOLOGICKÝCH A OSOBNOSTNÝCH PREDPOKLADOCH DISKUSIE O SPISOVNOM JAZYKU

KAČALA, J.: On Some Theoretical-methodological and Personality Assumptions in the Discussion about the Standard Language. *Slovenská reč*, 66, 2001, No. 5, pp. 292 – 298. (Bratislava)

The author supports the idea of the need to permanently develop knowledge in the field of the standard language and language culture (also by means of a constructive discussion in professional journals). He also presents his view on current discussion and mainly on negative phenomena which accompany this discussion. He considers sharp polarization of opinions and personalities of Slovak linguistics to be very unhealthy while the criterion of a selection is convergence and divergence of opinions in relation to originators of selection. This is connected with one-sided and non-professional interpretation of certain Slovak linguistics personalities' works. The defect is also one-sided opinion in knowledge and interpretation of Slovak professional literature and lack of reaction to partners' questions introduced in the discussion. The author reminds that the standard language is also a traditional value and he considers the unreasonable breakdown of standard as well as codified traditions as inappropriate. Traditional cultural values are cultivated and preserved as well.

V príspevku Ku kritike reflexívologického prístupu k spisovnému jazyku sa J. Dolník (2000, s. 216) opakovane postťažoval, že „pri analýze spisovnej slovenčiny a jej kultivovania sa vynára osobitne silná teoreticko-metodologická xenofóbia. Šokuje nás predstava, že by sa dala uplatniť aj nejaká iná teoreticko-metodologická koncepcia. Už pomyslenie na možnú kritickú analýzu tradovanej teórie nás desí.“. Sama použitá terminológia (osobitne silná teoreticko-metodologická xenofóbia, šokuje nás predstava, už pomyslenie nás desí) naznačuje nepokojný a nedočkavý postoj účastníka diskusie, ktorý by chcel druhú stranu chytro a stoj čo stoj presvedčiť o svojej pravej pravde. Citovaná diagnóza je však pričierna a sotva pravdivá. Okrem iného nemôže byť ani návodom či signálom na uplatnenie „nejakej inej“ koncepcie, lebo takto sa v teórii spisovného jazyka a v kodifikačnej práci nepostupuje: jestvujúcu koncepciu, hoci zďaleka nie je dokonalá, totiž niet za čo vymeniť. Nebudem hovoriť za iných, iba za seba: pochybujem o jestvovaní dokonca osobitne silnej teoreticko-metodologickej xenofóbie (je také dačo pri hľadaní vedeckej pravdy vôbec možné?), nemyslím si, že by niekoho (možno okrem autora citovaných slov) istá predstava šokovala, neviem, kde sú dôkazy o tom, že by už pomyslenie na možnú kritickú analýzu tradovanej teórie dakoho dokonca desilo. Zato som presvedčený o tom, že tu autor použil vrchovato nevhodné výrazy a že takéto vykonštruované východisko vonkoncom nie je vhodné na konštruktívnu diskusiu.

Vo svojom príspevku sa chcem venovať osvetleniu niektorých predpokladov na to, aby si účastníci diskusie mohli porozumieť a diskusia mohla viesť k želaným

nému posunu v poznaní aj v teoreticko-praktickej práci v jazykovej kultúre. Hlásim sa k neprestajnému kontinuálnemu rozvíjaniu poznania v oblasti spisovného jazyka a jazykovej kultúry (aj formou konštruktívnej vedeckej diskusie vo vedeckých časopisoch) a predkladám na úvahu svoj pohľad na terajšiu diskusiu a najmä na záporné javy, ktoré ju sprevádzajú a bránia tak normálnemu postupu.

Za najväčšiu chorobu terajšej diskusie pokladám nezdravú a nekonštruktívnu polarizáciu názorov aj osobností, tvrdé odmietanie, v niektorých situáciách priamo zhadzovanie jedného prístupu k spisovnému jazyku a jazykovej kultúre a nekritické vyzdvihovanie iba iného, kritického prístupu. Vedecká diskusia nemôže byť zápas, na ktorého konci je víťazstvo jedného a porazenie druhého, pričom víťazstvo jedného prístupu sa dosiahne tak, že kritizovaný prístup sa rozloží, tak ako sa to J. Dolník pokúsil predviesť pri polemike s mojím príspevkom o príčinnom význame pri predložkách pre a kvôli (p. Kačala, 2000 a). S takou fundamentálnou „porovnávacou analýzou“ riadkov a slov s „opätovnou rekapituláciou“ mojich výkladov bytostne nesúhlasím, lebo sa tak zastiera myšlienka a duch, znevažuje to obidve polemizujúce strany a najmä to nevedie k nijakému pokroku v diskusii, len prehľbuje nedorozumenie.

Priam frapantný príklad na neodôvodnenú polarizáciu osobností J. Dolník predviedol v príspevku O prístupoch k spisovnej slovenčine (2000 a, s. 151) vo vete: „Keď som hľadal oporu pre pragmatický prístup v domácej literatúre, našiel som ju popri výkladoch vynikajúceho mysliteľa J. Horeckého práve – čo je výsostne zaujímavé – u Á. Kráľa (1974).“ Keď sa pri uvádzaní dvoch vedúcich osobností vinou polemického zápalu vo vzťahu k jednému z „vynikajúcich mysliteľov“ toto označenie ujde iba jednej z nich, čo je to za sortírovanie ľudí a o aké objektívne kritériá na vynikajúcich mysliteľov sa to autor opiera? A najmä: aký sa tým sleduje zámer? Vari ešte väčší lapsus sa tomuto autorovi podaril v poslednom príspevku (2000, s. 216), keď priamo sám seba zaradil ako pevného nasledovníka ďalšieho vynikajúceho mysliteľa E. Paulinyho. Mám na mysli vetu: „Naopak, zistí, že Dolníkova predstava o tomto jave pevne nadväzuje na predstavu vynikajúceho mysliteľa E. Paulinyho.“ Keď sa vezmú do úvahy aj iné Dolníkové texty s takými-to hodnotiacimi postojmi k vybraným osobnostiam, badať tu zjavné triedenie slovenskej jazykovednej obce na „vynikajúcich“ a tých ostatných, proti ktorým má vážne odborné výhrady. Mohli by sme si povedať, nech si každý triedi, ako chce a najmä ako vládze. Ale sme na pôde vedy. Napokon, tu nie je ani také dôležité triedenie samo ako kritérium tohto triedenia. A kritérium sa už vyjavilo veľa ráz: je to kritérium divergencie alebo konvergencie vedeckých názorov vo vzťahu k pôvodcovi triedenia (ostáva len dúfať, že sa k nemu nepridružujú iné, mimovedecké kritériá). A keď sú vynikajúci iba tí, ktorí autorovi názorovo vyhovujú, kladie si číta-

teľ opätovne aj otázku, čomu a komu také triedenie prospieva. Pravde rozhodne nie.

Nerád pripomínam „samozrejmé“ či dokonca „banálne“ poznatky, najmä také, ktoré by mal poznať diskutér, keď vstupuje do priestoru vedeckej diskusie, a preto veľmi nerád uvádzam druhý nedostatok diskusného správania sa. To je jednostranná, nekomplexná a nevedecká interpretácia diela niektorých osobností slovenskej jazykovedy. Vo svojom poslednom diskusnom príspevku v Slovenskej reči som to ukázal na postoji k dielu spomínaného E. Paulinyho a osobitne som upozornil na jeho vyjadrenia, podľa ktorých isté slovo nemožno posudzovať v rámci spisovnej slovenčiny, prípadne spisovného vyjadrovania, lebo to je české slovo (to sú Paulinyho slová z jeho textu z r. 1966). Napriek tomu, že J. Dolník (2000, s. 216) proklamuje, že sa k poznatkom či stanoviskám slovenskej jazykovedy z minulosti stavia „čelom a s otvorenými očami. A najmä nepredpojato.“, znova sa prihlásil iba k tomu vyjadreniu E. Paulinyho z r. 1979, ktoré mu vyhovuje, hoci tento Paulinyho text možno pokladať skôr za ojedinelý medzi jeho prácami o spisovnom jazyku a jazykovej kultúre. (Iba v zátvorke uvádzam, že pri priaznivejšej atmosfére diskusie by som mohol priniesť aj vysvetlenie informácie o tom, že citovaný text E. Paulinyho z r. 1979 je okrem iného výsledkom špecifických vzťahov medzi vedúcimi osobnosťami slovenskej jazykovedy v danom období a že bol vyvolaný celkom konkrétnou situáciou v týchto vzťahoch. Paulinyho líniu v otázkach spisovného jazyka a jazykovej kultúry potvrdzuje aj vydanie jeho rukopisných prednášok z r. 2000 – pozri Pauliny, 2000.) Ináč: citované vyjadrenie J. Dolníka hodnotím so zreteľom na doterajší priebeh diskusie ako čisto deklaratívne a vonkoncom nepresvedčivé, určené akurát na zmätenie menej informovaných čitateľov.

Keď sa dobre pamätám, na konferencii v Smoleniciach r. 1996 sa po prvý raz otvorene na vedeckom fóre časť slovenskej jazykovednej obce prejavila s názorom o polárnom stanovisku E. Paulinyho a J. Ružičku v otázkach spisovnej slovenčiny, pričom sa stanovisko E. Paulinyho vydávalo za liberálne, protipuristické, kým stanovisko J. Ružičku, naopak, za spisovne rigorózne a puristické. Odvtedy sa táto schematická a nepravdivá predstava najmä vo vzťahu k E. Paulinymu ako vzoru uplatňuje často (J. Ružička ako „nevzor“ sa nespomína). Okrem toho, že táto predstava nezodpovedá skutočnosti, prehlbuje aj spomínanú polarizáciu v slovenskej jazykovednej obci, lebo tí, čo sa hlásia za nasledovníkov E. Paulinyho, neodôvodnene posudzujú tých druhých ako ružičkovcov. Veci však stoja celkom ináč. Nielenže si tu dakto dakoho neoprávnene prisvojuje ako svojho ideového predchodcu, ale na tom základe sa aj primerane osvietene tvári. Toto triedenie má aj isté prejavy netolerancie vo vzťahu k „tým druhým“, ale na tomto mieste ich nebudem

rozvádzať. Len opätovne kladiem otázku: komu alebo čomu táto polarizácia osoží?

Tí starší si pamätajú na vedecké spory, ktorými slovenská jazykoveda prechádzala v 2. polovici 20. storočia. Boli to spory teoretické, metodické i metodologické, materiálové aj interpretačné a boli aj ideologicko-odborné. No nikdy v nich otázka nestála tak, že by sa jeden z diskutujúcich bol čudoval, že druhý má vôbec nejaký odlišný názor, a bránil mu ho vysloviť. Prirodzene, ani vtedy to neboli príjemné diskusie, ale nepestovala sa v nich koncepcná rozdelenosť celej slovenskej jazykovednej obce (tak ako sa to teraz ukazuje už aj v niektorých knižných publikáciách) a neprejavovala sa v nich odborná netolerantnosť. Boli iné časy: vtedy ani slovenská spoločnosť nebola taká rozdelená.

Krajné zdôrazňovanie rozdielov v koncepciách spisovného jazyka a jazykovej kultúry však navodzuje aj otázku, či si ten, čo tak rád zdôrazňuje rozdiely, je vôbec istý tým, že predstavuje dajakú ucelenú a prijateľnú koncepciu a že vôbec má čo obhajovať, či teda nejde iba o rozkladanie doteraz uplatňovanej koncepcie.

Špecifickou stránkou zdôrazňovania koncepcných rozdielov je narábanie so základnými pojmami a termínmi v danej oblasti. Za vážny nedostatok terajšej diskusie o spisovnom jazyku a o jazykovej kultúre pokladám práve neporozumenie v chápaní takých základných pojmov a termínov, ako je spisovný jazyk, norma a kodifikácia spisovného jazyka, kritériá na vymedzenie spisovného jazyka, jazyková kultúra a jazyková výchova, kritériá spisovnosti jazykových prostriedkov, odchýlka od normy, používateľ spisovného jazyka. Účastníci polemiky narábajú s týmito pojmami a termínmi tak, ako keby obidvom stranám boli obsahovo rovnako naplnené, akoby obidve strany vedeli, o čom je reč. Viaceré signály však nasvedčujú tomu, že vzájomné porozumenie nebolo možné dosiahnuť okrem iného ani preto, že tradičné a ustálené termíny sporné strany nepoužívajú s rovnakou náplňou a konkrétne pod spisovným jazykom si zjavne predstavujú rozdielne veci. Nezaujateľ človek istotne uzná, že keď každá zo strán vnáša do takého centrálného pojmu a termínu, ako je spisovný jazyk, vlastné meradlá, nemôžu sa tieto strany stretnúť v zhode.

V súvisе s upotrebuvanou terminológiou pokladám za potrebné povedať, že je pre mňa zarážajúce (a teda vo vedeckej diskusii neprijateľné) to, ako ľahkovážne sa v niektorých príspevkoch narába s termínom purizmus, puristický vo vzťahu k časti súčasných slovenských jazykovedcov. Z neuváženia historickej dimenzie slovenského purizmu a jeho vecnej i metodologickej ohraničenosti a politicko--ideologického nálepkovania jazykovokultúrnej práce týmto termínom za bývalého režimu znova vykúka tendencia neodôvodnene simplificovať veci a znevažovať niektorých slovenských jazykovedcov, ale aj jazykovokultúrnu prácu v oblasti spisovného jazyka vo všeobecnosti. Takýto prístup pokladám nielen za ana-

chronizmus, ale aj za nebezpečenstvo pre demokratickú vedeckú diskusiu a pre slovenskú vedu vôbec.

Ďalším nedostatkom, ktorý sa prejavil v terajšej diskusii, sú apodiktické tvrdenia, ktoré však v konečnom dôsledku zasa len – mierne povedané – prezrádzajú jednostrannosť v poznaní slovenskej odbornej literatúry. J. Dolník na s. 215 svojho ostatného príspevku (2000) píše: „Historické osvojovanie si spisovného jazyka nemá nijakú spojitosť so spochybňovaním bežných, všeobecne akceptovaných poznatkov o histórii spisovnej slovenčiny. Nepoznám žiadne dôvody, argumenty, ktoré by spochybňovali výklady E. Paulinyho, ktoré pripomína J. Kačala.“ Takýto suverénny tón by som si vo vedeckej diskusii rozmyslel, ale tým horšie pre toho, kto verejne vraví, že nepozná. Chcem však povedať predovšetkým to, že ja také dôvody, argumenty poznám, preto som písal, ako som písal, a preto odporúčam J. Dolníkovi, aby sa s takýmito stanoviskami najprv oboznámil a až potom vstupoval do vedeckej diskusie o danej téme.

V závere svojho polemického príspevku v Slovenskej reči (2000, s. 20) som položil viac otázok, na ktoré by bolo treba v záujme ďalšieho konštruktívneho priebehu diskusie odpovedať. Zisťujem, že J. Dolník sa vo svojej reakcii (2000) vyhol odpovedi čo len na jednu z mojich otázok a sústredil sa na niečo celkom iné. Ne reagovanie na nastolené otázky pokladám za ďalší záporný znak terajšej diskusie. Toto zistenie ma vedie k záveru, že ďalej rozvíjať takúto diskusiu nemá zmysel. Myslím, že sme veľmi ďaleko od skutočnej vedeckej diskusie. Uvedomil som si, že citovaný autor nie je pripravený na vážnu vedeckú diskusiu o spisovnom jazyku a jazykovej kultúre: on by sa chcel iba postarať o to, aby sa namiesto jestvujúcej koncepcie uplatnila „nejaká iná“.

Napriek tomu, že axiómy a axiomatickosť sa v dnešnej vede veľmi nenosia, nech mi je dovolené priznať sa k jednej axióme aj v tomto príspevku. Za axiómu pri každom uvažovaní o spisovnom jazyku a jeho kultúre pokladám výberovosť spisovného jazyka a kodifikácie jeho normy vo vzťahu k ostatným formám národného jazyka aj k celonárodnej jazykovej praxi. Táto výberovosť by sa od vzniku spisovného jazyka mala opierať o istú teoretickú koncepciu, o jasné kritériá, mala by mať kontinuálny ráz a rešpektovať tradíciu spisovného jazyka. Ako nedostatok poslednej diskusie hodnotím aj to, že kultivovaným používateľom spisovnej slovenčiny, ktorí napospol rešpektujú platnú kodifikáciu spisovnej slovenčiny, sa ešte nikto nepokúsil vysvetliť to, prečo sa má terajšia už vyše dvojstoročná kodifikácia a s ňou spojená tradícia spisovného jazyka a kodifikačná tradícia narušiť a aké sú skutočné dôvody za to, aby sa po dlhých desaťročiach, ba aj storočiach títo používatelia práve teraz mali vo verejných spisovných slovenských prejavoch niektorých svojich spoluobčanov vyrovnáť s výskytom „dlhodobých, rozšírených bohemizmov v ústach Slovákov“ (Dolník, 2000, s. 215). Keď totiž kultivovaný použí-

vateľ spisovnej slovenčiny rozmýšľa tak, že medzi slovami celkove a celkom v slovenčine je dávny a všeobecne zrozumiteľný významový rozdiel, prečo z rozhodnutia daktorého jazykovedca odrazu má platiť to, že práve pod vplyvom češtiny sa z tejto významovo rozdielnej dvojice majú stať synonymá? (Výraz celkom vo význame „dovedna“ tiež patrí medzi „dlhodobo rozšírené bohemizmy“ u nás.) Prečo by to, čo je dobré v češtine, malo byť vzorom a rozhodujúcim argumentom aj pre stav v slovenčine, keď slovenčina má svoj vlastný stav? Veď práve ním je ako jazyk jedinečná. Alebo je problém v tom, že ju jedinečnú nechceme? Ešte malý príklad z iného súdka: český výraz nemovitosť býva predmetom jazykovej kritiky nielen ako nedostačujúco adaptovaný v spisovnej slovenčine, lež aj pre svoju nezrozumiteľnosť, nejasnú motivovanosť v slovenčine. Kto vysvetlí kultivovaným používateľom spisovnej slovenčiny, prečo by na základe svojho výskytu v časti prejavov v slovenčine zrazu mal byť rovnocenný s kodifikovaným všeobecne zrozumiteľným a motivačne zreteľným slovenským výrazom nehnuteľnosť? Alebo by ho vari mal dokonca nahradiť?

A napokon: Za nedobrý prejav doterajšej diskusie pokladám aj jednostranné argumentovanie výlučne tým, ako jazyk plní svoju dorozumievaciu funkciu, a obchádzanie toho, že (národný) jazyk nie je len číry dorozumievací nástroj, že je to v živote človeka i národa aj oveľa viac, a preto si ho jednotlivci i národné spoločenstvo kultivuje aj chráni (bližšie o potrebe ochrany jazyka hovorím v práci Kačala, 2001). Ako vraví filozof L. Hanus (1997, s. 194), reč je „nielen formálny nástroj, ale sama forma obsahu a hodnôt“. K jazyku teda nemožno mať iba spotrebný vzťah, jazyk odkrýva človeku omnoho viac. To by sa nemalo vytratiť ani z diskusie o spisovnej slovenčine a jazykovej kultúre, lebo to nám pomáha pochopiť, prečo sa jazyk meria aj kritériami, ktoré ďaleko presahujú početnosť výskytu istých prvkov v jazykovej praxi.

Možno to moji odporcovia a iní posúdia ako prejav staromilstva, ale verejne priznávam, že okrem toho, že som sa celoživotne profesionálne venoval vedeckému výskumu slovenského národného jazyka a učiteľskému a popularizačnému pôsobeniu v oblasti šírenia poznatkov o slovenskom jazyku aj o jazyku vo všeobecnosti, okrem toho všetkého aj milujem svoj materinský jazyk a to, čo som vo vedeckom výskume a v kodifikácii spisovnej slovenčiny a v jazykovej výchove robil, robil som aj v mene lásky k slovenčine. Uvedomujem si, že to isté môžu povedať (hoci to nepovedali!) aj moji odporcovia. No medzi nimi a mnou je jeden podstatný rozdiel: v kodifikačnej práci som postupoval na základe poznaných zákonitostí slovenského jazyka a jeho vývinových tendencií, a preto som nikdy kodifikáciu nechápal ani nerobil ako experiment. Na druhej strane to, čo hlavný koncipient uplatnenia „nejakej inej“ koncepcie do kodifikácie spisovnej slovenčiny postuluje vo vzťahu k českým neadaptovaným a dlhodobo v jazykovokultúrnej práci



neprijímaným českým prvkom v reči časti Slovákov, je proti duchu zákonitostí slovenského jazyka a osobitne spisovnej slovenčiny a z kodifikačného hľadiska predstavuje neuvážený experiment, ktorého dôsledky nateraz nemožno odhadnúť. To, že ide o neuvážený kodifikačný experiment, možno vedecky dokázať.

Literatúra

DOLNÍK, J.: Ku kritike reflexívno-logického prístupu k spisovnému jazyku. *Slovenská reč*, 65, 2000, č. 4, s. 214 – 220.

DOLNÍK, J.: O prístupoch k spisovnej slovenčine. *Slovenská reč*, 65, 2000 a, č. 3, s. 149 – 155.

HANUS, L.: Človek a kultúra. Filozofická esej. Bratislava, Lúč 1997. 311 s.

KAČALA, J.: Kodifikačný postoj a jazyková kultúra. *Slovenská reč*, 65, 2000, č. 1, s. 11 – 24.

KAČALA, J.: Príčinný vzťah pri predložkách pre a kvôli. *Kultúra slova*, 34, 2000 a, č. 3, s. 132 – 136.

KAČALA, J.: Jazyk potrebuje aj ochranu. *Kultúra slova*, 35, 2001, č. 1, s. 22 – 29.

PAULINY, E.: Oponentská správa o Slovníku slovenského jazyka. *Slovenská reč*, 31, 1966, č. 1 – 2, s. 7 – 13.

PAULINY, E.: Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti. In: *Z teórie spisovného jazyka*. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV, 1979, s. 43 – 51.

PAULINY, E.: Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania. Vydala Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. Bratislava 2000. 37 s. + 3 prílohy.

Martin Ološtiak

## O PRECHYĽOVANÍ CUDZÍCH PRIEZVISK V SLOVENČINE

OLOŠTIAK, M.: On Word-formation of Foreign Feminine Surnames in Slovak. *Slovenská reč*, 66, 2001, No. 5, pp. 298 – 308. (Bratislava)

In Slovak, feminine gender of surnames is expressed especially by means of suffix *-ová* (masc. Bartoš – fem. Bartošová). An important question arises whether it is appropriate to add this suffix to foreign feminine surnames (FFS) (*Spears*, or *Spearsová*)? Two main solutions to this problem have been developed so far. The former one, following the extralinguistic aspect, underlines the importance of a surname holder identity, which by suffix *-ová* might be broken. Therefore, no such suffixation is accepted. The second one prefers the intralinguistic aspect and claims that if FFS occur in communication in Slovak, such surnames should be modified.

Communication is a multi-dimensional phenomenon. In author's point of view, no strict attitude toward feminine suffixation of FFS can be assumed. Although in formal communication in literary language *-ová* suffixation prevails, there are cases where such modification should be communicatively ineffective.

V slovenčine pri používaní cudzích ženských priezvisk z jazykov, ktoré prechýľovanie nepoznajú, vzniká zásadný problém: prechýľovať tieto mená, alebo nie? Hoci polemika o prechýľovaní sa intenzívnejšie viedla najmä v 90. rokoch, ani na začiatku nového storočia a tisícročia nie je táto téma pre lingvistiku nezaujímavá. A to aj (či najmä) preto, že otázka dosiaľ nebola uspokojivo vyriešená.

Gramatický rod priezvisk je v slovenčine odvodený od prirodzeného rodu; to znamená, že sa uplatňuje dichotómia mužský – ženský, pričom rozlíšenie rodu má aj svoje formálne vyjadrenie – feminatívne antropoformanty *-ová*, prípadne *-á/-a/-ia* (o domácich priezviskách, ktoré sa neprechýľujú, porov. napr. Považaj, 1983).

Ženské priezviská (ďalej ŽP) vznikli v slovenčine sekundárne odvodením od svojich mužských náprotivkov (ďalej MP) – prehodnotením pôvodného privlastňovacieho formantu *ova*, napr. *Anka Thomanowa žena*, *Vliana Mateykowa žena* (podľa J. Doruľa, 1993; príklady sú z textov zo 17. stor.). Pôvodný privlastňovací význam formantu *-ova* sa postupne oslabuje: ako uvádza J. Doruľa (ibid.), niekedy sa v týchto zápisoch už neuvádza všeobecné podstatné meno *žena* (*Anka Thomanowa žena* – *Anna Tomanova*), čím sa pôvodný význam zastiera. Takýmto abstrahovaním vzniká samostatný formant *-ová* (so sekundárnou kvantitou), identifikujúci personálny denotát ženského pohlavia. Priezviská teda v spisovnej slovenčine plnia dve základné funkcie: *identifikáciu osoby* a *identifikáciu pohlavia*.

Už tradične sa v diskusii na túto tému prezentujú väčšinou jednoznačne stanoviská za alebo proti, pričom lingvisticky (a onomasticky!) relevantné faktory sa nie vždy berú do úvahy.

Skupinu názorov, ktoré sa stavajú proti prechýľovaniu, by sme mohli označiť prívlastkom *extralingválne motivované*.<sup>1</sup> Východiskom týchto náhľadov je zdôrazňovanie všeobecného sociálno-etického postulátu, podľa ktorého každý človek má právo na svoje meno. Tento fakt je potrebné rešpektovať aj takým spôsobom, že sa bude dôsledne zachovávať pôvodná ortografia mena. Rešpektovanie svojbytnosti mena sa pokladá za prejav civilizovanosti. Nazdávame sa, že tieto názory majú racionálne jadro, ktoré je však determinované najmä neodbornosťou autorov (väčšinou nelingvistov) s tendenciou nadhodnocovať extralingválny aspekt onymie. Popritom sa tieto názory neraz vyslovujú so zvýšenou dávkou expresívnosti, resp. irónie. Napr.: *U nás táto úcta* (úcta k pôvodnej ortografii mena, M. O.) *v dôsledku všeobecnej „znárodňovacej“ tendencie úplne zdegenerovala* (Benedikovič, 1993, s. 5). V tomto citáte sa osobnostná zaangažovanosť s emotívnym koloritom prejavuje vo výbere lexiky (*úplne, zdegenerovala*) a frapantným spôsobom argumentácie (poukázanie na *národný* aspekt). Inokedy autori zamieňajú intralingválny prístup za extralingválny – vnútrojazyková tendencia po prechýľovaní sa prisudzuje

---

<sup>1</sup> Ako príklad pars pro toto uvádzame článok V. Benedikoviča (1993).

faktorom mimo jazyka. (V Benedikovičovom článku by sa táto extralingválna hypertrofia dala demonštrovať na mnohých príkladoch.)

V komunikačných situáciách osobné meno zastupuje svoj denotát na základe identifikačno-diferenciačnej schopnosti (porov. Blanár, 1996). Z toho možno vyvodiť, že človek je so svojím menom „osudovo“ spätý, preto nie div, že citlivo reaguje na každý zásah do svojej „druhotnej identity“.

Druhú skupinu názorov, reprezentovanú väčšinou lingvistami,<sup>2</sup> možno označiť za *intralingválne motivované*. F. Kočiš (1994) sa snaží reagovať na Benedikovičov článok z pozície jazykovedca (o vnútrojazykovej argumentácii porov. aj Dvonč, 1996a a i.). Na ilustráciu uvedieme jeden príklad: Benedikovič okrem iného uvádza, že v Kádarovom filme Katka (odvysielanom v televíznom cykle Pre pamätníkov) hrala hlavnú úlohu J. Mažári. Z tohto faktu vyvodzuje, že „v čase vzniku filmu sme ešte koncovku ‚ová‘ nepripájali k ženským menám“. Kočiš však pripomína, že už Anton Bernolák roku 1791 vo svojom diele *Etymologia vocum slavicarum* prechýľovanie spomína: Akwila – Akwilová, Leo – Leová, Nigríni – Nigrínová. Hoci staršie gramatické príručky pri poučení o prechýľovaní priezvisk neslovenského pôvodu váhajú, Pravidlá slovenského pravopisu (PSP) z roku 1953 už takéto tvorenie uvádzajú, pričom z formulácie textu je jasné, že ŽP s príponou *-ová* sú bežnejšie. Kočišovi z toho vychodí, že „naša televízna filmová tvorba iste nie je staršia ako Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953“ (op. cit., s. 30). Aj ďalšie Benedikovičove argumenty Kočiš z pozície jazykovedca vyvracia, pričom za rozhodujúcu považuje skutočnosť, že komunikácia sa uskutočňuje v slovenskom jazyku a medzi Slováckmi, preto je podľa neho aj prechýľovanie cudzích priezvisk primeraným jazykovým aktom, ktorý má svoju oporu i v kodifikácii.

Je jasné, že tieto dva protichodné postoje vychádzajú z rôznych prístupov (extralingválneho a intralingválneho). V Benedikovič sa snažil dať svojmu článku všeobecnejší spoločensko-etický rozmer, ktorému však chýba odborný rámec. Naproti tomu F. Kočiš argumentuje lingvistickým spôsobom, hoci v niektorých momentoch sa nevyhne štylizácii s národnostným podtónom (špeciálne ide o slovensko-maďarské vzťahy).<sup>3</sup> V oboch príspevkoch badať aj osobnú angažovanosť okorenú nadbytočnými ironickými gestami (porov. aj Dvonč, 1996a).

---

<sup>2</sup> Uvedomujeme si, že rozdelenie na nelingvistické a lingvistické mienky o prechýľovaní je značne nepresné. Otázka „klasifikovania“ týchto názorov je dosť zložitá, pretože do hry často vstupuje aj spomínaný aspekt národného (slovenského), inak povedané, otázka „slovenskosti“ či „neslovenskosti“ určitého javu. Takéto prepäté argumenty sa vyskytujú aj pri obrane prechýľovania, aj pri útočení naň. Autorovi tohto článku ide o „zrekonštruovanie“ konkrétnej polemiky medzi „antiprechýľovačmi“ nelingvistami a „proprechýľovačmi“ lingvistami (Benedikovič vz. Kočiš).

<sup>3</sup> Porov. formuláciu: „Keď sa začala hýbať otázka písania *maďarských* (zvýraznil M. O.) ženských priezvisk a krstných mien vôbec...“ (Kočiš, 1994, s. 29).

Pri analyzovaní tohto problému si najprv položíme otázku: Čo vlastne znamená „zachovanie pôvodnej ortografie“? Vzťahuje sa táto formulácia aj na koncovky pri skloňovaní či formanty privlastňovacích prídavných mien, alebo len na prechýľovací antropoforant *-ová*? Pôvodná ortografia cudzích mien sa totiž v slovenčine mení aj pri skloňovaní pridávaním relačných morfém: N. sg. Bruce Dickinson, Tina Turner(*-ová*) – G. sg. Brucea Dickinsona, Tiny Turner(*-ovej*). Pri rodnom mene *Tina* sa navyše líšia formy tvarotvorných základov: *Tina* (angličtina) vz. *Tin* (slovenčina). V týchto prípadoch ide aj o transortografizáciu, ktorá je buď dôsledkom transmorfologizácie (*Brucea*), alebo transderivácie (*Turnerová*).<sup>4</sup> Pri všetkej dôslednosti aj pridávanie koncoviek pri skloňovaní by sme mali pokladať za zásah do ortografie mena. Zdá sa, že skloňovanie a slovotvorba sa v týchto prípadoch posudzujú rozdielne,<sup>5</sup> hoci podľa nášho názoru z hľadiska pravopisu ide o totožný proces transortografizácie. V tomto smere sa natískajú aj ďalšie otázky: Ako v prijateľnej miere rešpektovať identitu nositeľa mena? Rešpektujeme túto identitu aj vtedy, keď meno nevyslovíme perfektne po anglicky, po francúzsky, po čínsky? Je jasné, že formulovaním takýchto otázok problém trochu malicherne „priťahujeme za vlasy“, pretože je úplne prirodzené, že všetky lexémy (teda aj propriá) cudzieho pôvodu podliehajú procesu zdomáčňovania (*aktivita preberajúceho jazyka*), z čoho vychodí, že adaptačno-integračné sily *pôsobiace v slovenčine de facto* „nehrozujú“ (druhotnú) identitu cudzieho štátneho príslušníka, ale prispievajú k bezporuchovému priebehu komunikácie v slovenskom jazyku.

Ako tento problém riešia PSP? Okrem prehľadu tvorenia prechýlených priezvisk cudzieho pôvodu v PSP (2000, s. 128 – 130) v poslednej poznámke na s. 130 sa uvádza, že „cudzí priezviská známych umelkýň sa môžu (najmä vo vetnej súvislosti vyžadujúcej nominatív) ponechať v neprechýlenej podobe, napr. *Gina Lollobrigida, Giulietta Masina, Nastasja Kinski, Grace Kelly, Claudia Cardinale*“. Z citátu je zrejmé, že PSP k tejto problematike nezaujímajú jednoznačné stanovisko, čo v praxi dáva priestor na rozličné interpretácie. Kvalifikátor *známe* pri nadradenom substantíve *umelkyne*<sup>6</sup> je totiž vágny najmä vzhľadom na rôzne komunikačné situácie, v ktorých môže byť použitý (hoci z uvedenej dikcie vyplýva, že

<sup>4</sup> O pojmoch s formantom *trans-* porov. Furdík, 1994, 2000; Ološtiak, v tlači.

<sup>5</sup> Tým, ktorí broja proti prechýľovaniu, väčšinou skloňovanie ako také neprekáža (*Tina Turner – od Tiny Turner*).

<sup>6</sup> L. Dvonč (1959) uvádza, že najmä mená filmových herečiek a speváčok sú často pseudonymy, ktoré sa vyznačujú hláskovou exkluzívnosťou, ľubozvučnosťou, ľahkou zapamätateľnosťou atď. Tieto mená spoluvytvárajú imidž nositeľiek a „meno má takto charakter akejsi značky, nálepky, ktorá sa musí zachovávať bez zmeny“ (Dvonč, op. cit. 100). Ide väčšinou o mená so štandardnou štruktúrou rodné meno + priezvisko (*Natalia Oreiro*). K tomu treba dodať, že každé meno je „nálepkou“ svojho nositeľa/nositeľky. Na druhej strane je pravda, že táto „nálepkovosť“ sa pri pseudonymoch pociťuje výraznejšie než pri civilných menách.

autori majú na mysli neprechýľovanie priezvisk starších, a tým všeobecne známych umelkýň). Dnešným tínedžerom nemusí nič hovoriť napr. meno *Giulietta Masina*, zatiaľ čo pre príslušníkov strednej či staršej generácie je nositeľka tohto mena synonymom kvality na striebornom plátne. V opačnom garde môže táto formulácia platiť pre mená *Britney Spears* či *Christine Aguilera*. Známosť mena preto nemôže byť jediným relevantným kodifikačným kritériom. Frekvencia mena (teda vlastne známosť mena) je totiž „len“ jedným z viacerých faktorov ovplyvňujúcich prechýľovanie.

Ďalej podotýkame, že PSP uvádzajú len *pravidlá tvorenia ŽP cudzieho pôvodu*, explicitne sa však nutnosť prechýľovať takéto priezviská nevyjadruje, hoci citovaný fragment ju medzi riadkami predpokladá. Aby sa predišlo prípadným nedorozumeniam, v PSP by sa tejto otázke mala venovať väčšia pozornosť v tom smere, že by sa verejnosti predstavili základné komunikačné situácie, keď sa treba skôr prikloniť k prechýľovaniu a keď treba dať radšej prednosť neprechýľovaniu.

Ešte jedna poznámka. V najnovších PSP je uvedená aj takáto formulácia: „Od mužských priezvisk anglického a francúzskeho pôvodu zakončených na *-e*, ktoré sa nevyslovuje, toto tzv. nemé *e* sa pri tvorení ženských priezvisk vynecháva aj v písme, napr. *Stone* [stoun] – *Stonová* [stounová], *Wilde* [vajld] – *Wildová* [vajldová]” (s. 129). Toto tvrdenie však neodráža reálny stav v praxi. Podľa našich výskumov (najmä excerpčia anglofónnych mien z časopisu *TV Komplet*) pri prechýlených ženských priezviskách prevažujú tvary, v ktorých sa nemé *e* zachováva, napr. *Billie Blakeová*, *Drew Barrymoreová*, *Sharon Stoneová*. Preto by bolo vhodnejšie, aby sa v PSP kodifikovala variantná ortografia (*Stoneová* aj *Stonová*). – V prospech zachovania nemého *e* by sa dali uviesť aj ďalšie argumenty.

Problematika prechýľovania má i svoje legislatívno-právne ukotvenie. V *zákone NR SR z 24. septembra 1993 o mene a priezvisku* sa o prechýľovaní konštatuje toto: „Ženské priezvisko v slovenskom jazyku sa určuje a používa s náležitou koncovkou slovenského prechýľovania. Takéto priezvisko v inom ako slovenskom jazyku sa môže používať aj bez tejto koncovky“ (§ 4 ods. 3 zákona č. 300/1993 Z. z.).<sup>7</sup> Zákon teda stanovuje podmienku v slovenčine prechýľovať aj cudzie ŽP. Jazyk je mnohostranný (otvorený) organizmus, preto jeho legislatívno-právne obmedzovanie nie je najšťastnejším riešením. V rámci spisovného jazyka sa cudzie ŽP používajú v rôznych komunikačných situáciách a uvedený zákon je príliš všeobecný na to, aby túto variantnosť dokázal náležite reflektovať. Ďalším sporným momentom je, že každý zákon implikuje aj otázku sankcií za jeho porušovanie. Uplatnenie sankcií pri jazykových zákonoch má svoje špecifiká a slovenskí jazykovedci v tomto smere nezaujímajú jednotné stanovisko (Pauliny, 1979, s. 48). K tomu

<sup>7</sup> Jazykovou podobou priezvisk sa zaoberá aj zákon NR SR č. 154 z 27. mája 1994 o matrikách; bližšie porov. Majtán, 1995.

M. Knappová (1992a)<sup>8</sup> dodáva, že prechýľovanie je záležitosťou jazyka (gramatiky), nie politiky či práva. Zákon môže regulovať používanie jazyka alebo istého jazykového prvku len zvonku, t. j. v zmysle zákazu/príkazu na verejnosti (ne)používať istý jazykový prostriedok s rizikom prípadných sankcií za porušenie danej normy. Systémové zákonitosti jazyka sú totiž doménou dlhodobého vnútrojazykového vývinu, ktorého priemet na synchronnej rovine v našej jazykovokultúrnej oblasti opisujú kodifikačné príručky. Preto je potrebné aj o prechýľovaní hovoriť ako o jazykovom probléme, čo však neznamená, že mimojazykové dimenzie nebudeme brať do úvahy (porov. ďalej).

Naznačili sme, že mienky o prechýľovaní sa rôznia, pričom každá strana „má svoju pravdu“; tento fakt jednoducho vyplýva z dvoch tendencií, ktoré na seba pôsobia v protipohybe. Prvou tendenciou, ktorá svedčí v prospech prechýľovania, je typologické ustrojenie slovenčiny ako flektívneho jazyka; antropoforant *-ová* má totiž v našom jazyku dôležitú gramatickú (popri nej aj identifikačnú a integračno-adaptačnú) funkciu.<sup>9</sup> Do popredia sa teda dostáva viacdimeználny *intralingválny aspekt* (t. j. *pro domo* preberajúceho jazyka), pričom ako základná sa javí téza, že sufix *-ová* je v spisovnej slovenčine najekonomickejšim a najjednoduchším ukazovateľom feminitivity, ktorá sa, pravda, dá vyjadriť aj inými (sekundárnymi) spôsobmi: vetným, resp. nadvetným kontextom, syntakticky podradeným apelatívom (*mladá Spears, pani Kennedy*), rodným menom (*Vanessa Mae*) ap.

Druhá tendencia – neprechýľovať – súvisí s rešpektovaním identity nositeľky mena. (Podľa nášho názoru je však diskutabilné, čo ešte považovať za rešpektovanie identity a čo už nie.) Tu sa zvyrazňuje *extralingválny aspekt* onymie. Inými slovami, prejavuje sa tenzia medzi lingvistickým a onomastickým statusom<sup>10</sup> cudzieho antroponyma v slovenčine. Pre úplnosť spomeňme ešte jeden dôležitý činiteľ, ktorým je *interlingválnosť*, presnejšie *interlingválna proxemika* medzi dvomi kontaktovanými jazykmi (Ološtiak, v tlači). Napr. anglické či nemecké ŽP sa v slovenčine vyznačujú väčšou tendenciou prechýľovať sa než napr. čínske či japonské priezviská. Súvisí to s tým, že formálna a štruktúrna stránka nemeckých priezvisk<sup>11</sup> je pre Európana ľahšie dekódovateľná než forma a štruktúra čínskych priezvisk. V týchto prípadoch sa prejavuje špecifickosť onymického priestranstva človeka danej kultúry (Blanár, 1996).

---

<sup>8</sup> Táto česká lingvistka venovala téme prechýľovania niekoľko prác; porov. Knappová, 1979; 1981; 1986; 1992a; 1992b).

<sup>9</sup> Tento argument sa na prvom mieste spomína skoro v každej práci o prechýľovaní (napr. Dvonč, 1959; 1996b; Kočiš, 1994; Považaj, 1983; Knappová, 1992a a i.).

<sup>10</sup> O týchto pojmoch pozri Blanár, 1976; 1996.

<sup>11</sup> Pri nemeckých či anglických menách má komunikant väčšiu istotu, že antropoforant *-ová* pridáva k priezvisku a nie k rodnému menu nositeľky.

Fenomén prechýľovania možno sledovať aj vo vzťahu k pojmu *funkčný štýl*. Vzhľadom na aktivitu a „kompetencie“ expedienta v štýlotvornom procese vydeľuje J. Mistrík (1997, s. 423) tieto primárne funkčné štýly:<sup>12</sup> 1. subjektívne (umelecký, hovorový); 2. subjektívno-objektívne (esejistický, rečnícky, publicistický); 3. objektívne (náučný, administratívny). Pripomíname, že v nasledujúcich poznámkach ide o poukázanie na všeobecné tendencie, štýlová norma a úzus jednotlivých žánrov vnútri (alebo na hranici) štýlov môže variovať.

Subjektívne štýly. V *umeleckom štýle* hrá dominantnú úlohu estetický činiteľ, ktorému sa podriaďuje aj prechýľovanie. Prekladateľ pritom primárne sleduje aspekt funkčnej ekvivalencie originálu a prekladu. Mená ženských postáv sa väčšinou uvádzajú v prechýlených podobách. *Hovorový štýl* je najviac závislý od naturelu expedienta, ktorý z rôznych dôvodov preferuje jednu z ponúkaných alternatív.

Subjektívno-objektívne štýly. V *publicistickom štýle* dominuje prechýľovanie, pretože je to najekonomickjší prostriedok identifikácie pohlavia denotátu. Žurnalistická komunikácia totiž vyžaduje čo najrýchlejší a najjednoznačnejší prenos informácií k bližšie nešpecifikovanému percipientovi. Úzus jednotlivých redakcií sa však môže líšiť. Napr. v časopise *Moment* je zaužívané, že na obálke sa ženské priezvisko uvádza v pôvodnej podobe, vo vlastnom článku (v kontexte) sa už prechýľuje, porov. napr. č. 6 z 9. 2. 2001: titulok na obálke znie *najhoršie oblečená je Britney Spears*. V obsahu na s. 5 už nájdeme informáciu *Žuvačková princezná. Imidž speváčky Britney Spearsovej sa hnusí motorkárom aj módnym návrhárom* a v samotnom článku na s. 48 – 50 sa uvádzajú len prechýlené podoby (heslovite alebo vo vetnom kontexte). Na s. 50 sa však nachádza meno Christine Aguilera, konkrétne v podobe *so speváčkou Christinou Aguilera*.<sup>13</sup> (Aj tento moment svedčí o tom, že prechýlenie ovplyvňujú mnohé, často rozlične motivované faktory.) V *rečnickom a esejistickom štýle* záleží predovšetkým na autorovi a na konkrétnej komunikačnej situácii.

Objektívne štýly. *Náučný a administratívny štýl* sú charakteristické najmä presnosťou, jednoznačnosťou výrazu (a významu). Preto sa v náučnom štýle dáva prednosť neprechýľovaniu v súpisoch vedeckých prác, bibliografiách, citáciách ap. Hrozbe komunikačného šumu sa dá vyhnúť napr. tak, že v kontexte sa meno prechýli, zatiaľ čo v bibliografii sa ponechá pôvodný tvar. Príklady z Mistríkovej kni-

---

<sup>12</sup> Uvedomujeme si výhrady, ktoré boli voči Mistríkovej teórii vznesené, najmä voči statusu hovorového štýlu. V tejto súvislosti však nejde o riešenie tohto sporu; Mistríkova klasifikácia slúži iba na poukázanie, ako by bolo možné skúmanú problematiku riešiť.

<sup>13</sup> Na tomto príklade je zaujímavé, že pôvodne nesklonné rodné meno sa skloňuje. Dá sa to vysvetliť jednak pôsobením tlaku interlingválnej analógie (*Christine – Kristína*), jednak tým, že nesklonnosť neprechýleného priezviska sa „kompenzuje“ aspoň skloňovaním rodného mena.

hy Vektory komunikácie: 1. [kontext] „P. Saukkonenová (Text, text-typ a styl z hľadiska sémiotického. Slovo a slovesnosť, 43, 1982, s. 1) chápe text ako jazykový znak...“; 2. [bibliografický údaj] „Saukkonen, P.: Text, text-typ a styl z hľadiska sémiotického. Slovo a slovesnosť, 43, 1982, s. 1.“ (zvýraznil M. O.). Pri používaní neprechýlených podôb v náučnom štýle sa predpokladá obmedzený okruh zainteresovaných a poučených čitateľov, od ktorých sa očakáva, že nebudú mať problémy s identifikáciou neprechýlených ženských priezvisk. V administratíve je dôležité to, či príslušný dokument obsahujúci cudzie ŽP má medzinárodnú alebo len „regionálnu“ (slovenskú) platnosť. Pri medzinárodnej pôsobnosti dokumentu by sa cudzie ŽP zásadne prechýľovať nemali. Používanie priezvisk v matrikách upravuje osobitný zákon (porov. poznámku 7).

Z doteraz uvedených príkladov je zjavné, že antropoforant *-ová* nemá relevantný komunikačný efekt, ak komunikácia v slovenskom kontexte presahuje pomyselnú hranicu Slováč – Slováč, t. j. vtedy, keď by mohol vzniknúť komunikačný šum práve v dôsledku „zdeformovania“ cudzieho ŽP slovenskou prechýľovacou príponou: napr. pri udeľovaní certifikátov, diplomov cudzím štátnym príslušníčkam, pri predstavovaní žien na umeleckých a športových súťažiach alebo pri súpisoch vedeckých prác a pod. (porov. aj Kačala, 1988; Bosák, 1999). V takýchto prípadoch je hierarchicky najvyššie postavenou situačnou premennou *sociálne prostredie* (o pojme situačná premenná porov. ďalej). Hoci sa komunikácia uskutočňuje v slovenčine, prítomný cudzí prvok – väčšinou pasívny komunikant (nie iba predmet komunikácie!) neslovenskej národnosti – vytvára nové prostredie, v ktorom je žiaduce, aby sa jeho pohlavie vyjadrilo inými jazykovými a nejazykovými prostriedkami: napr. pri spomínanom predstavovaní žien na umeleckých a športových súťažiach je to ich fyzická prítomnosť.

Ako vidieť, situácia je viacrozmerná. Dajú sa však vytýčiť záchytné body, ktoré môžu bádateľovi poslúžiť ako východisko objektívnejšieho uvažovania. V našom prípade ide o dôsledné rešpektovanie konkrétnej komunikačnej situácie, a to na základe využitia pojmu *situačné premenné* (SP).<sup>14</sup> SP môžeme charakterizovať ako dynamické mimojazykové faktory, ktoré zásadným spôsobom vplyvajú na výber, usporiadanie a funkčnosť jazykových prostriedkov v komunikátoch. Možno ich rozdeliť na subjektívne a objektívne podľa toho, či sú, alebo nie sú priamo podmienené osobnostnými predpokladmi/charakteristikami komunikantov. Prostredníctvom tohto pojmu sa dajú osvetliť širšie súvislosti prechýľovania. Východiskom takéhoto uvažovania by však naďalej mala zostať téza, že cudzie ŽP sa zapájajú do komunikačného procesu v slovenčine, kde sa komunikácia uskutočňuje na osi Slováč – Slováč. Zdôraznením tejto skutočnosti sa do popredia (s cieľom pokiaľ možno čo najdôkladnej-

<sup>14</sup> J. Mistrík (1990) hovorí o *vektoroch komunikácie*; v teórii štylistiky ten istý autor (1997) používa termín *štylotvorné činitele*.



šie neutralizovať nežiaduce zdroje komunikačných šumov) dostávajú zákonitosti cieľového jazyka (slovenčiny), kde dominuje tendencia formálne rozlišovať mužské a ženské priezviská, a to aj pri používaní takých ŽP cudzieho pôvodu, ktoré sa vo východiskovom jazyku od MP formálne neodlišujú.

V súvislosti s témou tohto príspevku sa na niekoľkých príkladoch pokúsime objasniť vplyv mimojazykových faktorov (situačných premenných) na výsledný tvar rečového aktu. V dotazníkovom prieskume širšie zameranom na niektoré aspekty výslovnosti a skloňovania anglických mien v slovenčine sme sa venovali aj čiastkovej problematike prechýľovania. Respondentom – študentom 3. a 4. ročníka gymnázia – sme ponúkli šesť priezvisk v prechýlenej i neprechýlenej podobe s cieľom zistiť, ktorý tvar daného priezviska by uprednostnili. Išlo o mená: *Suzanne Vega/Vegová, Alanis Morissette/Morissetteová, Demi Moore/Mooreová, Agatha Christie/Christieová, Virginia Woolf/Woolfová, Tina Turner/Turnerová*.<sup>15</sup>

Číselný výsledok azda nie je ani taký prekvapujúci: až 78,81 % respondentov dáva prednosť neprechýleným podobám anglických ŽP. Prečo je to tak?

Vybratí respondenti, mladí ľudia na prahu dospelosti, predstavujú nastupujúcu, liberálne uvažujúcu generáciu, ktorá má možnosť študovať cudzie jazyky a je pod veľkým tlakom masmédií. Najmä tieto fakty prispievajú k tomu, že potreba prechýľovania sa pre nich stráca. V tomto prípade sú relevantnými SP vek a predovšetkým *skúsenostný (kognitívny) komplex* respondentov.

Rozdiely v číselných výsledkoch pri jednotlivých menách sú pravdepodobne zapríčinené rôznou konfiguráciou ďalších SP a ich odrazom v jazykovom vedomí respondentov. Túto skutočnosť sa pokúsime demonštrovať na dvoch príkladoch.

(1) Prechýlené osobné mená (ďalej OM) *speváčok* Suzanne Vegová, Alanis Morissetteová a Tina Turnerová (s takmer rovnakým percentuálnym zastúpením 14,29, resp. 15,71 %) stoja oproti OM *herečky* Demi Mooreová (30,00 %). To znamená, že pomer percentuálneho zastúpenia prechýlených tvarov oboch skupín je približne 1 : 2. Respondenti prichádzajú do kontaktu s variantnou (prechýlenou aj neprechýlenou) podobou OM speváčok typu Suzanne Vega/Vegová alebo Alanis Morissette(-ová) prostredníctvom domácich masmédií. Prostredníctvom špeciálnych audiovizuálnych médií (cédenosičov a magnetofónových kaziet) a zahraničných televíznych či rozhlasových staníc sa stretávajú len s neprechýlenou podobou. Naproti tomu rozsah použitia mien herečiek typu Demi Moore(-ová) je „ochudobnený“ o céde- a magnetofónové nosiče. Aj tento fakt môže spôsobiť nerovnaké po-

---

<sup>15</sup> Výsledky prieskumu však neboli bližšie spresnené doplňujúcimi otázkami či osobnými rozhovormi s respondentmi, preto môžu byť niektoré z nasledujúcich záverov skresľujúce. Podotýkame však, že tento dotazník predstavoval len predprípravu na kvantitatívne rozsiahlejší a kvalitatívne precíznejší terénny výskum, ktorý by sme v budúcnosti chceli realizovať. Je preto prirodzené, že analyzované výsledky nemajú a ani nemôžu mať charakter nejakého definitívneho riešenia.

užívania (ne)prechýlených podôb mien uvedených dvoch skupín. To znamená, že nezanedbateľnú úlohu v týchto prípadoch zohráva charakter média (a jeho mediálna politika), ktoré sprostredkúva kontakt medzi jazykovo kódovanou informáciou a spotrebiteľom percipientom.

(2) Pri OM spisovateliek Agatha Christie(-ová) a Virginia Woolf(-ová) najdôležitejšiu úlohu zohráva *frekvencia*. OM Agatha Christie(-ová) je nepochybne širokej verejnosti známejšie, preto je v jazykovom vedomí komunikantov jeho neprechýlená podoba ľahšie identifikovateľná než OM Virginia Woolf(-ová), pri ktorom sme zaznamenali najväčšie zastúpenie prechýlených tvarov spomedzi všetkých ponúknutých OM (37,14 %). Táto skutočnosť podporuje hypotézu, že čím je OM frekventovanejšie, tým viac si môže „dovoliť“ zostať v takej podobe, v akej sa vyskytuje vo východiskovom jazyku, resp. v podobe, ktorá sa v cieľovom jazyku ustálila – v tomto prípade je to tvar *Agatha Christie*. Aj z týchto poznámok podľa nášho názoru vyplýva, že z hľadiska prechýľovania vytvárajú cudzie ŽP v slovenčine rôzne skupiny v závislosti od hierarchickej konfigurácie situačných premených, ktoré vytvárajú či dotvárajú istú komunikačnú situáciu.

Súhrnne možno konštatovať, že prechýľovanie cudzích ženských priezvisk v spisovnej slovenčine prevažuje, aj keď v niektorých situáciách je vhodnejšie takéto priezviská neprechýľovať. (Daný stav by mali náležite reflektovať aj PSP.) Preto sa nazdávame, že s ohľadom na rôznorodosť komunikačných sfér sa nedá zaujať jednoznačné stanovisko za prechýľovanie alebo proti prechýľovaniu.

#### Literatúra

BENEDIKOVIČ, V.: Džina Lolobridžidaová a ďalší znamenití Slováci. Literárny týždenník, 6, 1993, č. 26, s. 5.

BLANÁR, V.: Lingvistický a onomastický status vlastného mena. In: VI. slovenská onomastická konferencia (Nitra 4. – 6. apríla 1974). Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1976, s. 23 – 29.

BLANÁR, V.: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava, Veda 1996. 250 s.

BOSÁK, J. (rec.): Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských jazykovedcov a slavistov (1986 – 1995). Bratislava, Veda 1998. 728 s. – In: Jazykovedný časopis, 50, 1999, s. 50 – 52.

DORULA, J.: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava, Veda 1993. 152 s.

DVONČ, L.: Cudzie ženské priezviská. Slovenská reč, 24, 1959, s. 98 – 102.

DVONČ, L. (1996a): Cudzie ženské priezviská v slovenčine. In: 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“, Prešov 25. – 26. októbra 1995. Zborník referátov. Zost. M. Majtán a F. Ruščák. Prešov, PF UPJŠ a JÚEŠ SAV 1996, s. 169 – 172.

- DVONČ, L. (1996b): Tvorenie ženských priezvisk od mužských priezvisk cudzieho pôvodu. *Kultúra slova*, 30, 1996, s. 280 – 285.
- FURDÍK, J.: O slovotvorných príponách s gramatickou funkciou. *Slovenská reč*, 32, 1967, s. 342 – 345.
- FURDÍK, J.: Integračné procesy pri lexikálnych prevzatiach. *Jazykovedný časopis*, 45, 1994, s. 95 – 102.
- FURDÍK, J.: Prednášky zo slovenskej lexikológie. Prešov 2000 (nepublikované).
- KAČALA, J.: Sú prípady, keď k ženským priezviskám nedávame príponu *-ová*? In: Pisárčiková, M. a kol.: *Jazyková poradňa odpovedá*. Bratislava, SPN 1988, s. 187.
- KNAPPOVÁ, M.: Přechylování příjmení v češtině (pravidla a systematický přehled). *Naše řeč*, 62, 1979, s. 225 – 232.
- KNAPPOVÁ, M.: Začleňování cizích ženských příjmení do češtiny. *Naše řeč*, 64, 1981, s. 59 – 63.
- KNAPPOVÁ, M.: Přechylování víceslovních cizích příjmení v češtině. *Naše řeč*, 69, 1986, s. 173 – 178.
- KNAPPOVÁ, M. (1992a): Příjmení v současné češtině (Jazyková příručka). Liberec, AZ KORT 1992. 185 s.
- KNAPPOVÁ, M. (1992b): Přechylování příjmení jako problém kvalifikační a legislativní (návrh doplňkové kodifikační úpravy). *Naše řeč*, 75, 1992, s. 12 – 21.
- KOČIŠ, F.: Slovenčina na predaj – na rade je prípona *-ová*. *Kultúra slova*, 28, 1994, s. 29 – 33.
- MAJTÁN, M.: Politika a prechýľovanie priezvisk v slovenčine. *Literárny týždenník*, 8, 1995, č. 42, s. 10.
- MISTRÍK, J.: *Štylistika*. 3., upravené vyd. Bratislava, SPN 1997.
- MISTRÍK, J.: *Vektory komunikácie*. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1990. 84 s.
- OLOŠTIAK, M.: Poznámky k výsledkom dotazníkového výskumu o výslovnosti a skloňovaní anglických a francúzskych osobných mien v slovenčine. Prešov – Hodruša-Hámre 2000, rkp.
- OLOŠTIAK, M.: Jazykový systém a cudzie antroponymá v slovenčine (na materiáli anglických antroponým). *Jazykovedný časopis*, 52, 2001, v tlači.
- PAULINY, E.: Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti. In: *Z teórie spisovného jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 43 – 51.
- POVAŽAJ, M.: Tvorenie ženských priezvisk v spisovnej slovenčine. *Kultúra slova*, 17, 1983, s. 267 – 273.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Tretie, upravené a doplnené vydanie. Bratislava, Veda 2000, s. 128 – 130.

## SPRÁVY A RECENZIE

---

### Gramatická konferencia v Smoleniciach

Pod názvom *Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku* sa v dňoch 7. – 9. októbra 2001 uskutočnila v rozprávkovom prostredí Smolenického zámku vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou. Podujatie zorganizoval Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied a Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV pod záštitou Ministerstva kultúry SR na počesť nedožitých 80. rokov prof. PhDr. Jozefa Mistríka, DrSc., a 35. výročia vydania akademickej Morfológie slovenského jazyka (autorský kolektív pod vedením J. Ružičku, 1966). Cieľom konferencie bolo získať koncentrovaný a detailný prehľad aktuálneho stavu gramatického výskumu na Slovensku s perspektívou prípravy novej syntetickej gramatiky slovenčiny a prediskutovať jej metodologickú orientáciu (vzhľadom na našu tradíciu i v súvisi so súčasnými medzinárodnými, najmä slovanskými lingvistickými paradigmami), ako aj možné autorské obsadenie a časové horizonty. Pozvanie prijalo 41 lingvistov: z Nemecka 2, z Poľska 1, z Juhoslávie 1, z Českej republiky 5 a zo Slovenska 32. Počas dvoch rokovacích dní odznelo 33 príspevkov od 34 autorov (2 referáty boli pripravené v dvojautorstve, 1 referent mal okrem spoluautorstva aj vlastný, individuálny príspevok).

Konferenciu otvoril a všetkých prítomných privítal riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a predseda Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV Slavomír Ondrejovič. Prvý blok rokovania bol venovaný metodologickým otázkam všeobecnogramatického, v druhej časti užšie morfológického charakteru.

S. O n d r e j o v i č o v i (JÚLŠ SAV, Bratislava) patrilo aj úvodné vystúpenie na tému *Akademická gramatika slovenského jazyka a súčasné podmienky*. Uviedol, že gramatika bola ako špecifická téma vedeckých rokovaní v poslednom čase dost zanedbávaná. Začiatok nového storočia, ba i tisícročia je dobrým dôvodom a aj najvyšším časom na vypracovanie novej akademickej gramatiky slovenského jazyka. Napriek tomu, že v súčasnej slovenskej situácii nie sú na prípravu takéhoto diela práve najlepšie podmienky, je zrejmé, že „čím sa tento projekt odsúva na neskoršie, tým je pozícia autorského kolektívu v ‚pelotóne‘ akademických i neakademických gramatických vydaní menej výhodná“. Akým smerom by sa mala uberať jej nová koncepcia? Máme zostať verní tradíciám, alebo nadviazať na moderné európske prúdy? Kde viesť hranicu medzi morfológiou a syntaxou? To boli základné otázky, pri ktorých sa explicitne alebo implicitne zastavili aj ďalší referujúci.

J. K o ř e n s k ý (ÚJČ AV ČR, Praha) sa zamyslel nad možnosťami budúcich gramatík prirodzených jazykov. Nie každý národ sa môže pochváliť všetkými typmi gramatiky. Čeština napríklad nemá, na rozdiel od slovenčiny, generatívno--transformačný typ gramatiky. V budúcnosti budú podľa autora potrebné výrazne diferencované gramatické opisy a metodologické kritériá nebudú hrať primárnu úlohu.

V referáte *K metodologickým otázkám výskumu slovanských jazykú* citoval O. U l i č n ý (FF UK, Praha) významné práce českých a slovenských jazykovedcov, pričom zdôraznil syntetizujúci prístup. Prehľad vybraných metodológií a čiastkových koncepcií (pri riešení pádovej problematiky, valencie slovies, aktuálneho členenia a pod.) zakončil optimisticky ladeným konštatovaním: „Nezbýva jenom zvíťezit.“

Akademická Morfológia slovenského jazyka splnila deskriptívnu úlohu. Uvažujúc *O novej koncepcii slovenskej morfológie* J. D o l n í k (FiF UK, Bratislava) ponúkol tri možné koncepcie: a) revitalizácia akademickkej morfológie z roku 1966 s jej adaptovaním na súčasný stav, b) vypracovanie novej deskriptívnej morfológie alebo c) pokus o explanačno-deskriptívny typ. Explanácia založená na princípe prirodzenosti, bezpríznakovosti by sa mala zamerať predovšetkým na vysvetlenie relácie medzi formou a významom, na opísanie vzťahov medzi morfológickými jednotkami a na zachytenie dynamiky v morfológickom systéme.

J. H o r e c k ý v referáte *Kategoriálna vybavenosť slovenskej morfológie* predstavil podstatu gramatických kategórií, ktoré sú vlastne prostriedkami na realizáciu jazykovej komunikácie. Obsahom gramatických kategórií sú „gramémy ako elementárne významy, ich formou je zväzok gramém“. Jazykové prostriedky ako negácia a kongruencia nie sú podľa neho gramatickými kategóriami, ale pravidlami na vyjadrenie istých vzťahov.

J. F u r d í k (FF PU, Prešov) zhrnul poznatky a úvahy *O existujúcich a možných morfológiách*. V historickom priereze objektívne zhodnotil naše gramatiky od A. Bernoláka až po Morfológiu slovenského jazyka. Podotkol, že hoci bola akademická morfológia v čase vydania moderná a celostná, práve jej komplexnosť a autoritatívnosť sa stali určitým spôsobom brzdiacou pákou vzniku ďalších možných koncepcií. Všetko, čo vzniklo neskôr, bolo v istom zmysle iba modifikáciou uvedenej morfológie, príp. rozvíjaním detailných problémov. Za základné atribúty novej koncepcie J. Furdík označil prirodzenosť, celistvosť, synergickosť a prioritu sémantiky.

Slovenská morfematika sa ako časť jazykovedy rozvíjala v rámci morfológie hlavne od 70. rokov. Na morfematickú problematiku sa sústredil J. B o s á k (JÚLŠ SAV, Bratislava) a prostredníctvom alternácií poukázal na prepojenie s morfológiou. Úskalia pri opise zvukovej roviny jazyka na materiáli češtiny priblížila

M. Krčmová (Ústav českého jazyka Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity, Brno). Pristavila sa pri konkrétnych fonologických javoch, ktoré do určitej miery súvisia aj s gramatickou rovinou jazyka – napr. uvažovanie o zavedení tzv. českých diftongov (typ *město/místo*). Možnej aplikácie automatizovanej analýzy slovných tvarov sa dotýkal referát autorskej dvojice J. Hašanaová – E. Kostolanský (PdF UK, Bratislava). Autori predstavili relačnú databázu najfrekvencovanejších slov súčasnej spisovnej slovenčiny a virtuálny slovník ohybných slov a ich vzorov.

V popoludňajšom bloku sa dostala do centra pozornosti substantívna problematika. P. Žigo (FiF UK, Bratislava) v príspevku *Princípy kodifikácie slovenskej substantívnej deklinácie* sledoval skloňovacie typy, ktoré sú výsledkom pôsobenia princípu vývinu, princípu analógie a princípu relatívosti. Súvislosť medzi pôvodnými formálnymi kritériami (kmene) a súčasným významovým kritériom sa zachovala napríklad medzi pôvodnými *o*-kmeňmi a neživotnými maskulínami vzoru *dub* v singulári. Na problémové pády pri skloňovaní substantív mužského rodu v súčasnosti (napr. typ L sg. v *modele/-i*) poukázal M. Považaj (JÚĽŠ SAV, Bratislava). Používatelia jazyka pri nich uplatňujú tvar s pádovou príponou zhodnou so základným tvarom príslušného vzoru i napriek tomu, že sa tu skôr očakáva výnimka. Autor navrhol kodifikovať v týchto prípadoch dvojtvary.

Vystúpenie A. Rolerovej (PdF UK, Bratislava) bolo zamerané na kolísanie kategórie životnosti pri substantívach mužského rodu typu *ľahač* (N pl. životné *-i*, neživotné *-e*). *Reálne a nereálne tvary genitívu plurálu feminín* predstavila S. Mislovicová (JÚĽŠ SAV, Bratislava). Nereálnymi tvarmi rozumela tie, ktoré, hoci sú potenciálne teoreticky možné, sa v podstate nepoužívajú a v prípade potreby je pre bežných používateľov problémové správne ich utvoriť (typ *nádcha – nádch*). I. Ripka (JÚĽŠ SAV, Bratislava) ponúkol tému *Korene pádového synkretizmu mäkkých ženských substantív*, pričom vývin ponímal ako proces smerujúci k vyššej kvalite. O rozkolísanosti používania prípon pri skloňovaní logoným informovala na základe dotazníkového výskumu M. Imrichová (FHPV PU, Prešov). Niekoľko kvantitatívnych údajov o substantívach priniesol z elektronickej morfolologickej databázy slovenského jazyka V. Benko (PdF UK, Bratislava).

Po substantívach, na ktorých sa najvýraznejšie prejavujú inováčné procesy a invázia inojazyčných pomenovaní nových reálií, čo rozkolísava aj tak nie úplne jednotnú rečovú prax, sa trochu pozornosti venovalo aj iným javom. Systémový a komunikačný prístup v ontogenetickom pohľade na predložky a spojky v hovorenej komunikácii detí uplatnila J. Kesslová (FHPV PU, Prešov). Pri vzťahu systémový – komunikačný vychádzala z dichotómie *langue – parole*. Autorka vyslovila predpoklad, že imitačná stratégia zistená v ontogenéze reči sa môže vyskytovať i v bežnej komunikácii dospelých.

Dvaja referenti predniesli príspevky konfrontačného charakteru. E. O r w i ń s k a - R u ż i c z k a (Inštitút slovanských filológií Univerzity Jagelonského, Krakov) porovnávala situáciu v slovenskom a poľskom jazyku, pokiaľ ide o klasifikáciu druhotných predložiek. Autorka vychádzala z Grochowského analýzy funkčných slov a konštatovala výraznejšiu tendenciu k analytickému spôsobu tvorenia a ustáľovania druhotných predložiek v poľštine oproti syntetickejšiemu spôsobu v slovenčine. M. T ý r (FF, Nový Sad) skúmal kombinatórne zmeny hlások na morfeomatickom švíku v srbčine a slovenčine.

Jedným zo zdrojov poznania jazykového úzu sú aj epištolárne texty. O budovaní subkorpusu súkromnej korešpondencie v rámci tvorby Českého národného korpusu podala správu Z. H l a d k á (Ústav českého jazyka Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity, Brno). Upozornila na prechodný charakter týchto textov medzi písanosťou a hovorenosťou, čo sa prejavuje aj v diferencovanom používaní spisovných a nespisovných prvkov.

Predpoludnie druhého rokovacieho dňa sa nieslo v „syntactickej“ atmosfére. J. K a č a l a (PdF UK, Bratislava) uvažoval o vzťahu významu a výrazu v syntaktickom systéme jazyka. V stavbe vety vyčlenil tri úrovne: gramatickú, sémantickú a obsahovú štruktúru a sledoval ich vzájomné vzťahy. Nadväzujúc na Paulinyho úvahy o súhre významu a výrazu, zdôraznil autor bilaterálnu povahu syntaktických jednotiek a komplexný charakter syntactickej roviny jazyka.

W. G l a d r o w (Slavistický inštitút Humboldtovej univerzity, Berlín) sa v referáte *Informačná štruktúra výpovede a slovosled* pristavil pri úlohách kontextu a slovosledu vo fungovaní jednoduchej vety. Informačná štruktúra výpovede zahŕňa podľa autora konštrukčno-gramatický, propozično-sémantický a komunikačno-pragmatický aspekt, ale aj aktuálno-informačnú stavbu výpovede, pričom informačná paradigma potvrdzuje systémový charakter aktuálneho členenia.

Na výhody a nevýhody valenčného prístupu v opozícii k vetnočlenskému prístupu upozornila J. N i ǰ n í k o v á (FF PU, Prešov), vedúca autorského kolektívu Valenčného slovníka slovenských slovies (1998). Konštatovala, že v školskej praxi sa zabúda na valenciu, ktorá v mnohých prípadoch objasňuje zdanlivo zastreté a nepochopené správanie sa slovesa pri vetnočlenskom rozbere vety. Syntagmatický prístup sústreďujúci sa na formu znamená o. i. nerešpektovanie rozdielov medzi písanými a hovorenými „štruktúrami“.

Syntaktickocentrické a komunikačno-kognitívne hľadisko pri počítačovom modelovaní syntaxe prirodzeného jazyka prezentoval E. K o s t o l a n s k ý (FPV UCM, Trnava). Parciálnym syntaktickým javom sa venovali tri príspevky. M. H i r s c h o v á (FF Univerzity Palackého, Olomouc) hovorila o niektorých funkciách adverbialíí v českej vete. A. J a r o š o v á (JÚLŠ SAV, Bratislava) argumentovala chápanie reflexív typu *umývat' sa*, *pozorovat' sa* ako derivovaných zvrtných

slovies a nie ako variantov/podôb nezvratných prechodných slovies. J. G l o v ň a (UKF, Nitra) analyzoval eliptické syntaktické konštrukcie; elipsu chápal ako nulový funktor a svojim spôsobom aj ako prostriedok konexie.

Posledný blok, venovaný špecifickým a aktuálnym gramatickým otázkam, otvoril J. M l a c e k (FiF UK, Bratislava). Zamyslel sa nad otázkou explicitnosti gramatického opisu a zisťoval mieru explicitnosti v didakticky (vyššia miera) a vedecky zameranom type gramatiky (nižšia miera explicitnosti – mnohé poznatky sa považujú za samozrejmé). Za autorský tandem L. B a l á ž o v á – M. Z a m b o r o v á (JÚĽŠ SAV, Bratislava) referovala L. Balážová. V príspevku sa rozoberali spôsoby (a problémy) uvádzania gramatických informácií v heslovej stati i mimo nej v pripravovanom Slovníku súčasného slovenského jazyka, ktorý by mal spĺňať kodifikačnú aj informačnú úlohu. Na *Adjektívne kategórie v gramatike a v slovníku* sústredila pozornosť M. N á b ě l k o v á. Gramatické kategórie rod, číslo, pád a lexikálno-gramatická kategória stupňovanie sa v slovníkoch vzhľadom na vysokú pravidelnosť ohýbania adjektív uvádzajú iba veľmi výberovo a sporadicky. Takisto valenčný potenciál adjektív je v slovníkoch zachytený veľmi nedostatočne, nesytematicky a neprehľadne (doklady v niektorých heslových statiach).

O problémoch pri klasifikácii zámen ako osobitného slovného druhu referovala E. B a j z í k o v á (FiF UK, Bratislava). Na potrebu a možnosti nového slovnodruhového prehodnotenia tzv. gramatických slov (predložiek, spojok a častíc) zo systémového aj pragmaticko-komunikačného hľadiska poukázala M. Š i m k o v á (JÚĽŠ SAV, Bratislava). Ako posledný referujúci vystúpil M. D u d o k (FiF UK, Bratislava) s príspevkom *Jazykové domény, gramatika diskurzu a diskurz gramatiky*. V stručnom historickom priereze načrtol niektoré gramatické leitmotívy, ako je napr. teória slovných druhov. Osobitnou kapitolou je aj zúžený výskumný záber na materiál písaných textov, čo síce na jednej strane zjednodušuje konštruovanie gramatických teórií a opisov, ale na druhej strane môže aj negatívne ovplyvňovať rečovú prax.

Po každom bloku (dohromady ich bolo 7) nasledovala spoločná diskusia k predneseným príspevkom, ktorá v individuálnych rozhovoroch pokračovala aj počas prestávok. V rámci rokovania nemohli odznieť všetky prihlásené referáty, pretože ich autorom zabránili v účasti nečakané zdravotné či rodinné udalosti (F. Daneš, P. Karlík, J. Sabol, J. Findra, F. Štícha i ďalší). Návrat k jednotlivým témam umožní pripravovaný zborník, v ktorom budú publikované všetky odovzdané príspevky.

Záverečné slová patrili J. Furdíkovi za morfológické témy a J. Kačalovi za syntaktickú časť. Obaja konštatovali, že prevažné zastúpenie na tomto podujatí mala morfológia. J. Furdík sa pristavil pri otázke nevyjasnenej koncepcie plánovanej academickej morfológie a pri možných časových horizontoch prípravy



a zostavovania autorského kolektívu (5 rokov). Zároveň sa priklonil k návrhu J. Mlacka, aby konferencia *Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku* bola venovaná aj nedožitým 85. narodeninám prof. PhDr. Jozefa Ružičku, DrSc., vedúceho autora prvej slovenskej akademickej morfológie, čo sa stretlo so všeobecným súhlasom. J. Kačala zdôraznil potrebu výraznejšie rozvinúť syntaktický výskum (aspoň na úrovni prešovskej syntaktickej skupiny) a vyriešiť okrem metodologickej aj personálnu otázku. Smolenické stretnutie lingvistov uzavrel S. Ondrejovič poďakovaním všetkým účastníkom konferencie, osobitne jej organizátorom, ako aj prítomným zástupcom Ministerstva kultúry SR. Konštatoval, že konferencia síce nenaplnila najoptimistickejšie očakávania, t. j., že by sa hneď na druhý deň začala koncipovať nová akademická gramatika slovenského jazyka, ale minimálne zrealizovala naše poznanie v tomto smere, rozprúdila diskusiu a môže byť dobrým východiskom, iniciujúcim aktuálne gramatické výskumy. Pokonferenčné rokovania vedú k zámeru tematizovať príspevky v časopise Slovenská reč, ako aj vystúpenia v Slovenskej jazykovednej spoločnosti a usporiadať na budúci rok osobitnú syntaktickú konferenciu.

Nicol Janočková – Mária Šimková

## Sympóziu o živote a dobe Michala Godru

V čase vrcholiaceho leta (3. augusta 2001) sa v krásnom prostredí stratimirovičovského kaštieľa v Kulpíne konalo medzinárodné sympóziu *Michal Godra (1801 – 1874). Život a dielo*. Usporiadal ho Spolok vojvodinských slovakistov pri príležitosti 200. výročia od narodenia tohto významného dolnozemskeho štúrovcu, básnika, pedagóga, botanika, matematika a jazykovedca. Michal Godra bol, ako je známe, dlhší čas vychovávateľom v rodine majiteľov práve tohto kaštieľa. Organizátorom sa podarilo vytvoriť príjemnú atmosféru a výborné podmienky na snemovanie o tomto slovenskom národnom buditeľovi a kultúrnom pracovníkovi.

Stručne pripomeňme, že Michal Godra sa narodil 24. januára 1801 v Bohunicách, študoval v Banskej Štiavnici, v Modre, na evanjelickom lýceu v Bratislave a napokon na Teologickej fakulte Viedenskej univerzity. Publikoval najmä v Zore, kde vyšla jeho balada Vešelíni na Muráne, ale aj iné oslavné latinské i slovenské básne a epigramy a kde sa objavil i jeho návrh na reformu spisovnej češtiny a neskôr sa pokúšal o vytvorenie slovenskej vedeckej terminológie. Okrem toho publikoval v Slovenských pohľadoch, Pešťbudínskych vedomostiach, Slovenských novinách, Obzore, Sokole a i. Bol domácim vychovávateľom nielen v Kulpíne, ale

i v Budapešti, profesorom i rektorom nemecko-slovenského gymnázia v mestečku Vrbas a redaktorom novín Der Serbe v Belehrade. Amatérsky sa venoval botanike (šľachteniu georgín), matematike (trisekcii uhla), o čom v r. 1871 predložil prácu oxfordskej univerzite. Ako pedagóg a kultúrny dejateľ dolnozemskej Slovákov sa zaslúžil o vysokú úroveň výučby na novovrbaskom gymnáziu, kde zhromaždil unikátnu osobnú knižnicu. V r. 1828 za spolúčasti P. J. Šafárika, J. Hlaváča, J. Rohoňa a iných založil osvieteneckú spoločnosť Societas Slavica. Jeho aktivita sa odráža v neuveriteľne rozsiahlej korešpondencii s poprednými predstaviteľmi slovenského národného života.

V deň konferencie bola súčasne v neďalekom Báčskom Petrovci v Knižnici Štefana Homolu slávnostne otvorená výstava venovaná Michalovi Godrovi. Jej návštevníci si mohli pozrieť početné dokumenty, dobové pohľadnice, kresby a fotografie, týkajúce sa Godrovho života a diela, jeho rukopisy, knihy z jeho knižnice, ukážky z jeho korešpondencie, ako aj príspevky o ňom a o jeho diele z pera súdobých i súčasných autorov. V ten istý deň sa v Báčskom Petrovci odštartovali aj známe dolnozemskej Slovenské národné slávnosti.

Samuel B o l d o c k ý, predseda Spolku vojvodinských slovakistov, v slávnostnom príhovore mohol medzi účastníkmi sympózia privítať i pokračovateľov godrovského rodu – tri členky rodiny. Prítomní to privítali s potešením aj preto, že do dnešných dní sa nezachovala nijaká podobizeň M. Godru. V pracovnej časti sympózia ako prvá vystúpila Helena S a k t o r o v á, ktorá v prednáške *Genealógia rodu Godrovcov* informovala o najnovších zisteniach o osudoch rodiny Godrovcov: o rodičoch a súrodencoch M. Godru, najmä však, pravdaže, o ňom samom. Na určitý výsek zo života a činnosti M. Godru sa v prednáške *Pôsobenie Michala Godru v 60. a 70. rokoch 19. storočia* sústredil Samuel Č e l o v s k ý, opierajúc sa pritom o jedinečný Godrov Listový konceptár. Je to unikátna zbierka jeho listov a listových konceptov, ktorá vypovedá nielen o jeho činnosti, ale aj o vtedajšej dobe a politicko-kultúrnych okolnostiach. Pre slovenské kultúrne dejiny by bolo veľmi užitočné vydať ho aj napriek jeho rozsiahlosti.

M. Godru ako jazykovedca predstavil Miroslav D u d o k v prednáške *Jazykovedné dielo Michala Godru*, venujúc sa terminologickým príspevkom („príňeskom“) autora, jeho triedeniu slovík, konceptu jeho „tatrančiny“ a iným prácam. Podľa M. Dudka najvýznamnejšou časťou jazykovedného odkazu M. Godru je jeho spis sčasti publikovaný v troch pokračovaniach v Letopise Matice slovenskej o slovenských slovesách, predovšetkým jeho aspektologická zložka. Slavomír O n d r e j o v i č sa v príspevku *Michal Godra a Henrich Bartek* venoval aktualizácii Godrových *Skromných myšlienok o slovenčine* v časopise Slovenská reč. Hlavný redaktor tohto časopisu prevzal tento Godrov príspevok do svojho ča-

sopisu a opatril ho bohatým komentárom. S. Ondrejovič ukázal, že niektoré názory Henricha Barteka sa mohli formovať aj za prispenia M. Godru.

Augustín Maťovčík v prednáške *Osobná knižnica Michala Godru* priniesol podrobné informácie o tejto unikátnej knižnici, kým Samuel Boldocký v prednáške *Duch doby v mladistvých veršoch Michala Godru* zhodnotil zástoj tohto všestranného autora v poézii. Podľa prednášateľa bol to v tejto oblasti viac imitátor metrických schém než tvorivý básnik. Bokom neostali ani Godrove botanické pokusy, ktorým sa v referáte *Voňavé georgíny Michala Godru* venovala Viera Benková. Okrem toho dobou a súvislosťami sa zaoberali aj viacerí ďalší prednášatelia: Michal Týr v prednáške o *Pivnickej cirkevnej kronike*, Zorolav Spevak v príspevku *Slovenské intelektuáli – prví riaditelia Srbského pravoslávneho gymnázia v Sremských Karloviaciach*, Samuel Fekete v prednáške *K zakladaniu prvej slovenskej učenej spoločnosti na Dolnej zemi*, Jarmila Hodolíčová v prednáške *Príspevky Michala Godru v pedagogickom časopise Konfesionálna škola* a Gabriela Gubová v príspevku *Samuel Borovský – súčasník Michala Godru*. Napokon ešte Viťazoslav Hronec, hlavný redaktor literárno-kultúrneho časopisu *Nový život*, v prednáške *Jedna nepovšimnutá značka Michala Godru a jeden spoločný pseudonym Jozefa Podhradského a Michala Godru* priniesol niektoré zaujímavé fakty o tomto probléme. Ako je známe, M. Godra písal aj pod pseudonymom Chamilov a Prieplavän. Práve ten druhý má spoločný s Jozefom Podhradským, aj keď motivácie výberu tohto pseudonymu boli u oboch autorov odlišné.

V prednáškach i v nasledujúcej diskusii účastníci dobre analyzovali dielo Michala Godru, ale aj jeho dobu a zároveň vzdali hold všestrannosti tohto autora. Z podujatia vyjde podľa prísľubu organizátorov onedlho osobitný zborník.

*Slavomír Ondrejovič*

### Doktor Ján Štibraný sedemdesiatnik

Jubilujúceho Dr. Jána Štibraného, CSc. (narodil sa 19. 10. 1931 v Smoleniciach), dnes také vychytené scientometrické ukazovatele neradia medzi základné osobnosti slovenskej jazykovedy. Každému, kto má aspoň zbežný prehľad v našej súčasnej jazykovednej slovakistike, je však jasné, že bez neho, bez jeho mena by bol obraz súčasnej slovenskej jazykovedy a najmä našej univerzitnej slovakistiky neúplný, medzerovitý. Ako v nasledujúcom texte ukážeme a dosť ľahko aj dokážeme, Dr. Ján Štibraný sa viacerými svojimi tvorivými počinmi nezmazateľne zapísal nielen do histórie slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, ale aj do súčasného rozvoja celej jazykovednej slovakistiky. Začneme však pohľadom na jeho účinkovanie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského.

Dr. Ján Štibraný prežil prakticky celý svoj produktívny život na tejto fakulte. Odbor slovenčina – nemčina tu študoval v rokoch 1951 – 1956, ale už od roku 1955, teda už ako poslucháč, sa zapojil do pedagogického procesu ako asistent. Na katedre slovakistiky, ktorá medzitým prešla rozličnými organizačnými zmenami (napr. až v roku 1966 sa vyčlenili dve katedry, a to Katedra slovenského jazyka a Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy), pracoval od spomenutých začiatkov až do svojho odchodu do dôchodku v r. 1997, teda plných 42 rokov. Podľa potrieb katedry viedol rozličné disciplíny, predovšetkým semináre z nich, jeho celoživotnou srdcovou záležitosťou však bola a zostala slovenská štylistika. Práve v súvislosti so štylistickými seminármi a s tvorivou atmosférou na nich si na neho s vďakou spomínajú celé generácie absolventov slovakistiky na Filozofickej fakulte UK.

Predovšetkým so štylistikou a najmä so štylistikou umeleckých textov sa spája väčší počet jeho štúdií a článkov, ako aj recenzií prác so štylistickou problematikou. Interpretáciou Mináčovej poviedky Talent prispel do známych Štylistických rozborov (1964), interpretáciami Chudobovho Mukyňového hája a Jarunkovej Jedinej zasa do Rozborov umelekej prózy (1967). Vyvrcholením aj istou sumarizáciou Štibraného prác z oblasti štylistiky sa stala jeho kandidátska dizertácia skromne nazvaná Sondy do štýlu slovenskej prózy a esejistiky. Ak jeho práce zo štylistiky umeleckých textov ponúkali svojské prístupy k sledovaným (najmä prozaickým) dielam a stávali sa cennou pomôckou aj pre učiteľov slovenskej literatúry, jeho sondy do esejistiky ukázali predovšetkým variabilitu tohto štýlu, poznanie, že popri

matuškovskej knižnejšej, literátskejšej podobe eseje je tu aj expresívnejšia, zemi-tejšia mináčovská podoba slovenskej eseje a že sú tu aj ďalšie varianty tohto sekundárneho štýlu.

Naznačená orientácia Dr. J. Štibraného najmä na štylistiku a v jej rámci na štylistiku umeleckých a esejistických textov nebola nijako náhodná. Dr. Štibraný je filológom v neprenesenom a nezúženom význame tohto slova, je skutočným „milovníkom slova“, ktorému sú nižšie roviny jazykovej stavby trošku priúzke, možno až príliš „technologické“. Práve štylistika mu umožňovala najkomplexnejšie prístupy k jazyku a textu, práve ona bola najbližšie k ďalším filologickým disciplinám, k literárnej vede, k filológii v jej širokom zmysle, k textológii, teda k disciplinám, ktoré tiež neboli Dr. Štibranému nijako vzdialené. V takýchto súvislostiach neprekvapuje, že meno J. Štibraného nachádzame v osemdesiatych rokoch medzi editormi diela Jána Hollého (spolu s J. Ambrušom a básnikom V. Turčánym).

Aj v takomto krátkom pohľade treba zaznamenať ešte jednu oblasť slovakistických aktivít Dr. J. Štibraného, a to jeho príspevok k rozvoju vyučovania slovenčiny pre cudzincov, resp. v cudzine. Dr. Štibraný bol krátko po vzniku pražskej Letnej školy slovanských štúdií (už v roku 1960) lektorom slovenčiny na tejto škole, v rokoch 1961 – 1962 pôsobil ako lektor slovenčiny v maďarskom Segedíne. Jeho najvýznamnejšie aktivity v tomto smere sa však spájajú so slovenskou letnou školou Studia Academica Slovaca. Ako sa už naznačilo, Dr. Štibraný bol lektorom slovenčiny na pražskej Letnej škole slovanských štúdií. Krátko nato, keď sa po roku 1961 začal v rámci tejto letnej školy organizovať tzv. slovenský týždeň, Dr. Štibraný patril spolu s riaditeľom týchto týždňov prof. Eugenom Paulinym medzi ich prvých organizátorov. Keď sa v roku 1965 uskutočnil prvý ročník kompletnej slovenskej letnej školy ako tzv. extenzia spomínanej pražskej letnej školy, aj tu bol J. Štibraný tajomníkom a v tejto funkcii, resp. po jej zmene na funkciu zástupcu riaditeľa, účinkoval i v ďalších siedmich ročníkoch, naposledy v r. 1997. Nakoniec treba vyzdvihnúť ešte jednu donedávna nie príliš známu skutočnosť: Dr. Štibraný ako tajomník slovenskej letnej školy podstatne prispel k emancipácii tejto školy aj na rovine jej pomenovania – práve on je pôvodcom dnes už tridsaťpäťročného a základného názvu našej letnej školy, názvu Studia Academica Slovaca.

Aktivity Dr. J. Štibraného neutíchli ani po jeho odchode do dôchodku. Od roku 1997 pôsobí na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda vo svojej Trnave. Želáme mu predovšetkým dobré zdravie a osobnú pohodu, aby mohol aj v ďalších rokoch odovzdávať svoju lásku k slovenčine i k celej slovenskej kultúre, svoje bohaté a mnohostranné vedomosti na osoh svojich poslucháčov.

Všetko dobré, milý Janko! Ad multos annos!

*Jozef Mlacek*

## ROZLIČNOSTI

---

*Výslovnosť mena Timrava.* – Pri používaní spisovateľského pseudonymu Timrava, ktorý si zvolila za svoj národná umelkyňa Božena Slančíková (1885 – 1951), jedna z vrcholných predstaviteľov realistickej prózy na Slovensku a zároveň jedna z našich najčítankovejších autoriek, sa doteraz stretávame s jeho tvrdou i mäkkou výslovnosťou, teda s podobou [timrava] i [t'imirava]. Ktorá výslovnosť je správna? A dá sa vôbec jedna z týchto výslovnostných podôb vyhlásiť za jedine správnu? Tieto otázky sa najnovšie vynorili aj na spomienkových podujatiach pri príležitosti 50. výročia od jej smrti.

Je všeobecne známe, že Božena Slančíková Timrava si svoj pseudonym „požičala“ od studničky v rodnom polichnianskom chotári, ktorá už dnes, žiaľ, nejestvuje (teda nie od potoka, ktorý preteká Polichnom, ako sa to niekedy uvádza). Máme o tom svedectvo od samej autorky, ktorá sa v jednom zo svojich vyznaní dokonca dotýka aj našej témy – výslovnosti daného názvu: „Meno mám zo studničky Timravy. Bola tam taká čistučká voda hôrna. Ti sa u nás vyslovuje mätko. Nechcela som, aby ma poznali...“ (Mrázová, L.: Pol dňa s Timravou. In: Slovenský literárny almanach 1931, s. 112.)

To je svedectvo samej nositeľky pseudonymu, ale aké sú ďalšie osudy tohto umeleckého mena? V danej súvislosti je totiž dôležité uviesť, že už v blízkom Lučenci, od ktorého je Polichno vzdialené necelých 20 kilometrov, v poslednom sídle B. S. Timravy, kam sa na sklonku svojho života uchýlila k príbuzným, počuť takmer výlučne len tvrdú výslovnosť [timrava], a to napriek tomu, že Lučenec patrí do toho istého stredoslovensko-novohradského areálu ako Polichno či Ábelová. Od roku 1949 nesie meno Boženy Slančíkovej Timravy aj miestne štátne gymnázium (dnes oficiálny názov: Gymnázium Boženy Slančíkovej Timravy v Lučenci) a jej pseudonym prevzal v r. 1945 do svojho názvu aj kedysi veľmi úspešný a pribojný ochotnícky súbor Timrava. Pri pomenovaní týchto inštitúcií sme sa takmer vôbec nestretli s mäkkou výslovnosťou [t'imirava], ale len s výslovnosťou tvrdou [timrava].

Dôvod, prečo sa v tomto prípade uplatňuje nepalatálna výslovnosť namiesto pôvodnej palatálnej, je vcelku zrejmý. Obyvatelia mesta Lučenca (ak tu máme hovoriť na prvom mieste o nich) si osvojili tvrdú výslovnosť podľa všetkého najmä preto, že si ho ako typ priradili k osobným menám ako Timotej, Titus, Martin, Konštantín, Leontína, k priezviskám typu Timko, Tiso, Tilius, Tinák, príp. aj k toponymám ako Tigris, Tirolsko, Tibava a pod. E. Jóna, ktorý o tom písal už pred viac ako polstoročím v Slovenskej reči (1947/48, s. 257), je presvedčený, že sa tak

stalo neprávom. Vychádza z toho, že názov Timrava a rovnako aj Timravský vrch, ktorý sa takisto nachádza v novohradskom kraji, súvisia so slovami *temný*, *temrava*, *temravý*, z čoho treba odvodiť mäkkú výslovnosť. Š. Ondruš však predkladá iný výklad, nepredpokladá spojenie základu *tim* s tmavým, ale s vlhovou a s mokrom, ako je to pri názvoch Tibava, Timiš a i. (Ondruš, Š.: Odtajnené trezory slov. Martin, Matica slovenská 2000, s. 32). Obidve interpretácie sú viac-menej hypotetického charakteru, ťažko ich teda použiť na podporu niektorej z výslovností. U obyvateľov Lučenca tu mohol zohrať významnú úlohu aj psychosociolingvistický fakt, že v polichnianskom nárečí sa na rozdiel od spisovného jazyka hláskové skupiny *te*, *ti*, *de*, *di*, *ne*, *ni*, *le*, *li* vždy vyslovujú mätko, t. j. aj v takých prípadoch, keď sa v spisovnom jazyku ustálila tvrdá výslovnosť: [t'eras], [št'iri], [poľit'ika], [e'lena], [prvá l'iga], [saňitka] a pod. Toto zistenie mohlo takisto podporiť nepalátalnu podobu mena [timrava].

Z jestvujúcich jazykových či encyklopedických príručiek sa o výslovnosti rozdielne vyslovovaného pseudonymu Timrava bežne nedozvieme. Uvádzajú ju len Pravidlá slovenskej výslovnosti Á. Kráľa (1984, s. 542), kde sa kodifikuje mäkká výslovnosť [t'imrava]. Tieto pravidlá však uvádzajú mäkkú výslovnosť aj pri mene Timotej [t'imoťei], čo dnešný vývin nepotvrdil (porov. výsledky našich testov v príspevku *K výslovnosti krstných mien v slovenčine*. In: Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Bratislava – Banská Bystrica, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB 2000, s. 71, kde sa ako dominantná ukázala výslovnosť [t'imoťei]). E. Jóna argumentuje, že meno Timrava má domáci stredoslovenský základ a podľa neho správny je v tomto prípade len mäkký variant. J. Drenko, profesor lučenského gymnázia a kronikár mesta Lučenca, naproti tomu v publikácii *Polichno* (Polichno, Obecný úrad v Polichne 1997, s. 53) k slovám B. S. Timravy, ktoré sme citovali vyššie, dodáva: „Za spisovné sa však považuje nemäkčené vyslovovanie Timravy.“ Máme tu teda dva varianty, z ktorých jeden [timrava] by sme mohli nazvať variantom urbánnym a druhý variantom neurbánnym. Pri takomto stave vecí (v médiách sa stretávame s obidvoma výslovnostnými variantmi) podľa nášho názoru nie je dosť dobre možné zavrhnúť ani jeden z variantov ako nekorektný. Pravdaže iba vtedy, ak sme ochotní pripustiť, že z dvoch jestvujúcich vyjadrení nemusí byť správne (ba ani správnejšie) len jedno.

*Slavomír Ondrejovič*

## INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows alebo textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. V textovom editore T602 pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci (aj pri označovaní stranového a číselného rozsahu, napr. s. 3 -- 12; v r. 1888 -- 1889), v textovom editore Word rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu, vedecko-metodologický a pod.
6. Znak, ktoré neobsahuje textový editor T602 (poľské písmená, praslovanské a i.), písať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno, napr. #Z = Ź, #z = ź, &Z = Ż, &z = ż, \$N = Ń, \$n = ń, §L = Ł, §l = ł, #E = Ę, #e = ę, #A = Ą, #a = ą. Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.
7. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,<sup>1</sup> ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. <sup>1</sup> Synergia znamená spolupôsobenie...).
8. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
9. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu jazyuls@savba.savba.sk. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.
10. Literatúru uvádzať takto:
  - a) knižná publikácia:

FURDÍK, J.: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava, Veda 2000. 998 s.
  - b) štúdiá v zborníku:

DOLNÍK, J.: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1999, s. 39 – 52.
  - c) článok v časopise:

HORECKÝ, J.: Sémantické a derivačné pole slovíes *ísť* a *chodiť*. Slovenská reč, 64, 1999, s. 202 – 208.

**Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulu). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a mal by obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.**



# SLOVENSK REČ

ROČNÍK  
66 – 2001

---

*časopis pre výskum slovenského jazyka*

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU  
EUDOVÍTA ŠTÚRA  
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED



SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

## NOVÉ KNIHY ADRESOVANÉ REDAKCII

**Text a kontext v náboženskej komunikácii.** Acta Facultatis studiorum humanitatis et naturae Universitatis Presoviensis. Studia philologica. Annus VIII. Ed. J. Kesselová. Prešov, Prešovská univerzita 2001. 206 s.

**Naše a cizí v interetnické a interpersonální jazykové komunikaci.** Red. I. Bogoczová. Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 2001. 326 s.

**Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní.** Ed. A. Jarošová. Bratislava, Veda 2001. 196 s.

**Peter Tvrďý.** Zborník zo seminára k 150. výročiu narodenia. Zost. S. Ondrejovič – K. Fircáková – D. Lechner. Bratislava, Univerzitná knižnica – Jazykovedný ústav SAV 2001. 158 s.

**Človek a jeho jazyk.** Jazyk ako pamäť kultúry. Výber z lingvistického diela profesora Jána Horeckého. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2001. 308 s.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 66, 2001.

Adresa redakcie: Panská 26, 813 64 Bratislava. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič.

Výkonná redaktorka: Marta Zamborová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok.

Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2001